

İbtidai məktəb

və

məktəbəqədər

tərbiyə

1970-ci ildən
çıxır.
2003 № 2 (163)
aprel-iyun

JURNAL

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin orqanı

2003

2

Kərimov Y.Ş. İbtidai təlimdə məzmun islahatı .....

Fənlərin tədrisi və qabaqçıl təcrübə

Təsilova X. Təlim prosesinin intensivləşdirilməsi yolları.....

Mustafayeva F. Riyaziyyatın tədrisində qrafik əyanılıkdən istifadə .....

Musayev Ə. Riyaziyyatdan əyləncəli məsələlər.....

Ağayarov M. Şagirdlərin şifahi hesablamə qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi.....

Tərbiyə

Mustafayeva N. Kiçikyaşlı məktəblilərdə mə'nəvi adət və vərdişlərin tərbiyə edilməsi .....

Mustafayeva A. Öyrənməyi öyrətmək mühüm didaktik prinsip kimi.....

Psixologiya

Əfəndiyeva Ü. Uşağın məktəbə psixoloji hazırlığında yaşlıları ilə qarşılıqlı münasibətlərinin rolu .....

Rəhmanov R., Həsənova S. Uşaqların psixi sağlamlığının qorunması.....

İsmayilzadə N. "Mən obrazı"nın formalaşmasının psixoloji xüsusiyyətləri haqqında .....

Məktəbəqədər tərbiyə və tə'lim

I sinfə uşaq bağçasından və ailədən gələn uşaqların məktəbə hazırlıq səviyyəsinin müqayisəli təhlili.....

Qurbanova A. Uşaqların meyl, maraq, bacarıq və vərdişlərinin təşəkkülündə inkişafetdirici tə'limin rolu .....

Səlimova X. Məktəbəqədər müəssisələrdə əl əməyi üzrə işin təşkili.....

Rəhimova S. Həftəlik mövzu üzrə məşğələlər .....

Əhmədova A. Uşaqlarımızı düzgün tərbiyə edək .....

Əliyeva R. Məktəbəhazırlıq qruplarında uşaqlara məsələ həll etməyin öyrədilməsi .....

Program materiallarının planlaşdırılması

I sinif. Musiqi.....

Təsviri sənət .....

Fiziki mədəniyyət .....

Əmək tə'limi .....

II sinif. Oxu.....

Azərbaycan dili .....

Musiqi .....

Təsviri sənət .....

Fiziki mədəniyyət .....

Əmək tə'limi .....

Baş redaktor: Y.Ş.Kərimov

Redaksiya hey'əti: A.Muradov, M.Musayev, N.Əliyeva, A.Həsənov, V.Xəlilov, N.Alnağiyeva, S.Həmidov, Ə.Hüseynov, L.Məmmədova, R.Süleymanova.

Yığılmağa verilmiş: 20.05.2003. Çapa imzalanmış: 12.06.2003.

Kağız formatı 70x1081/6. Şərti çap vərəqi 6.5. Uçot nəşr vərəqi 6.

Sifariş № 41. Tiraj 1000. Qiymət 8000 manat.

Redaksiyanın ünvanı: 370010, Bakı, Azərbaycan prospekti, 40. Telefon: 93-84-41.

"Nəsir" nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı, Tağızadə küç. 17. Tel: 30-00-11.

İBTİDAİ TƏ'LİMDƏ MƏZMUN İSLAHATI

Y.Ş.Kərimov,
professor

Respublikamızda hər dəfə təhsil islahatı həyata keçirilərkən ibtidai təhsil diqqət mərkəzində olur, çünki təhsilin bünövrəsi bu mərhələdə qoyulur. İbtidai təhsildə baş verən islahatlar isə təhsilin digər sahələri ilə sıx bağlıdır. Təhsilin bu mərhələsində həyata keçirilən hər hansı islahat müəyyən dərəcədə məktəbəqədər tərbiyə və təlim müəssisələrində baş verən dəyişikliklərə söykənir, yuxarı mərhələdə baş verəcək dəyişikliklərə isə zəmin yaradır. Biz ibtidai mərhələ üçün yeni məzmun müəyyənləşdirərək uşaq bağçalarının məzmununa istinad etməklə ibtidai təhsili başa vuran məzunların hansı yükün altına girəcəkləri üzərində düşünməliyik.

İbtidai təhsildə məzmun islahatı təhsilin digər sahələrindəki islahatlardan təcrid olunmuş şəkildə aparıla bilməz. Adətən, məzmununda baş verən ciddi yeniliklər tədris planı ilə bağlı olur.

1998-ci ildən keçən dövr ərzində ibtidai təlim məzmununda bir çox mühüm yeniliklər baş verdi. İkinci dilin – rus dilinin tədrisinin dayandırılması, I-II siniflərdə təsviri sənətin ana dilinin tərkibinə daxil edilməsi, I sinifdən başlayaraq yeri gəldikcə fənlərin tədrisinə fakültativ saatların ayrılması təlim prosesinə yeni məzmun verdi. Fənlərin məzmununa doğma Vətənimizə, onun keçmişinə və bugünüə həsr olunmuş materiallar geniş ölçüdə daxil edildi, milli müstəqilliyimiz, azadlıq uğrunda mübarizə, bu yolda qarşıya çıxan çətinliklər, 20 yanvar, Xocalı faciəsi, qaçqınlar, didərginlər problemi, dövlətimizin daxili və xarici siyasəti, xalqımızın rifahının yaxşılaşdırılması, ölkəmizin çiçəklənməsi, balalarımızın daha xoşbəxt yaşamaları uğrunda möhtərəm prezident Heydər Əliyevin xidmətləri əhatə olundu.

Keçən dörd dərs ilinin nailiyyətlərindən, nailiyyətlərimizin axtarıqlara cəlb olunmalarından, yaradıcı fəaliyyətə qoşulmalarından, şagirdlərin təhsilin yuxarı pilləsinə daha həvə ilə getmələrindən çox danışmaq olar, la-

kin təhsil islahatının növbəti mərhələsində işimizi daha yaxşı qurmaq üçün yol verilmiş bəzi nöqsanların aradan qaldırılmasından söz açmaq məqsədamüvafiqdir.

Adətən, təhsilin ibtidai mərhələsi sərhədi və amali məlum olan bitkin, tamamlanmış, həm də qənaətbəxş bir mərhələ hesab edilir. Həqiqətən də, belədir. Hər hansı islahata başlanarkən əsaslı dəyişikliklərin ibtidai siniflərlə bağlı olmasına baxmayaraq, bu sahədə işlər tezliklə, nisbətən qənaətbəxş şəkildə yerinə yetirilir.

Bütün bunlarla yanaşı, keçən illərə nəzər saldıqda məlum olur ki, ibtidai təlimin məzmununun dünya standartları tələblərinə cavab verməsi üçün hələ çox iş görülməlidir. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi fəndaxili, sinifdaxili problemlərlə, bəzən daha böyük ümumpeşəqoji, ümumtəhsil problemləri ilə bağlıdır. Hər şeydən əvvəl, Rusiyanın tədris standartlarının təsirindən qurtarmayan standartlar qaydaya salınmalı, hər bir sinif üzrə təlimin minimum məzmunu, şagirdlərə verilməsi məsləhət görülən zəruri bilik, bacarıq və vərdişlərin həcmi müəyyənləşdirilməlidir. Biz kiçikyaşlı məktəblidən necə insan yetişdirməli olduğumuzu aydın təsəvvür etməliyik. Məktəbin ali məqsədini yalnız təhsil almaqla, məktəbin göstəricilərini yalnız məzunların neçə faizinin təhsilini ali məktəbdə davam etdirmələri ilə ölçən «çoxbilmiş»lərin mövqelərindən fərqli olaraq, bu gün başlıca vəzifə insan yetişdirməkdir. İnsan, həyatda rast gələcəyi çətinlikləri aradan qaldırmağa hazır olan şəxsiyyət yetişdirmək üçün şagirdləri saysız-hesabsız informasiya ilə yükləmək deyil, ümumtəhsil fənlərinin əsaslandığı elmlərin əsaslarını (minimum məzmunu), müxtəlif istiqamətlərdə biliklərə müstəqil yiyələnməyin yollarını öyrətmək lazımdır. Şagirdlər araşdıraraq, düşünərək müəyyən biliklər «istehsal etməyi» öyrənir, təlim əməyində, həyatda onları tətbiq etmək bacarığına yiyələnirlərsə, məktəb öz vəzifəsini yerinə yetirmiş

olur.

Son illərdə hamı bu həqiqəti dərk etdiyi-
ni bildirir, lakin belələrinin fəaliyyətində yol
verilən sözlə əməlin arasındakı uçurum
tə'limdə formalizmin hökm sürməsi ilə nəti-
cələnir.

İslahata başladığımız dövrdə adlı-sanlı
mütəxəssis alimlər tərəfindən hazırlanmış,
nəzəriyyəçi, metodist, alimlərdən, qabaqcıl
müəllimlərdən müsbət rə'y alındıqdan sonra
təsdiq olunmuş və müəllimlərə təqdim edil-
miş proqramlara bu gün nəzər saldıqda nə
qədər nöqsanlara yol verdiyimiz aydın
görünür. Adətən, müəllimlər tə'lim prosesin-
də stabilliyin hökm sürməsini gözləyirlər. Bu,
yaxşı arzudur, lakin təhsil islahatının həyata
keçirildiyi bir dövrdə mümkün olmur. Fənn
proqramlarının təkmilləşdiyi, yeni araşdır-
maların aparıldığı, onlara müvafiq olaraq
dərslərin dəyişdirildiyi şəraitdə planlaşdır-
mada dəyişikliklər təbii haldır.

Son illərdə dərslərin həcmində aparıl-
mış ixtisarlara əvvəlki planlaşdırmaları qeyri-
real etdi. Keçən tədris ilinin təcrübəsi göstər-
di ki, dərslərdə, xüsusilə «Oxu» dərslərin-
də edilmiş ixtisarlara materialların çatış-
maması ilə nəticələndi. III sinifdə oxudan
tə'lim materialı IV rübün əvvəllərində qurtar-
ır. Məhz buna görə də biz proqramın tələb-
lərini pozmağa məcbur oluruq. III sinifdə o
qədər də böyük olmayan mətnin tədrisinə 4
saat nəzərdə tutulur, şe'r oxumaq üzrə
müsabiqələrə, ekskursiyalara yer verilir, si-
nifdən xaric oxunun yekunlaşdırılmasına
həsr olunmuş dərslərə iki həftədən bir bir sa-
at əvəzinə, hər həftədə bir saat ayrılır.

Ana dili və riyaziyyat proqramlarının çə-
tinliyi və arxasında gizlənmiş ciddi nöqsan-
lar onların müsbət cəhətlərinin içərisində
əriyir. Bu fənlərdə yol verilmiş nöqsanları
çalışqan, yaradıcı müəllimlər aradan qaldıra
bilirlər. Digər fənlərin proqramlarında yol
verilən nöqsanların xarakteri elədir ki, onla-
rın aradan qaldırılması çox vaxt müəllimlə-
rin imkanları xaricindədir. Nə üçün? Hər
şeydən əvvəl, ona görə ki, tarixən «musiqi»,
«təsviri sənət», «fiziki mədəniyyət» və «əmək
tə'limi» ikincidərəcəli (bəlkə də, ətraf aləmlə
tanışlıq və təbiətşünaslıqdan sonra üçün-
cüdərəcəli) fənlər hesab olunub. Adətən,

müəllimlərin əksəriyyəti bu fənlərin saatları
ana dilinə və riyaziyyata sərf ediblər. Bu-
nunla da onlar bir tərəfdən həmin fənlərin
tədrisindəki çətinliklərdən canlarını qur-
tarmaq, digər tərəfdən lazım gəldikdə saat-
ları güclü sinfin «simasını göstərən» ana dili
və riyaziyyata verməklə lazım gəldikdə
«üzlərini ağartmaq» istəmişlər.

Belə bir vəziyyət bir neçə obyektiv və
subyektiv səbəblərlə bağlıdır.

1. Pedaqoji təmayüllü ali və orta ixtisar
məktəblərinin heç birində həmin fənlərin
tədrisi «kafi» qiymətə layiq deyil. Azərba-
can məktəblərindəki 60 mindən çox sinif
müəlliminin içərisində bu «ögey» fənlərin
hamısını «4» qiymətə layiq tədris edə bilən
bircə nəfər belə tapmaq mümkün deyil.

2. Həmin fənlərin bu və ya digərini yaxşı
tədris edə bilən müəllimin fəaliyyət göstər-
diyi məktəbdə maddi baza zəifdir. Məktəbin
idman zalı, su hovuzu, idman qurguları,
başqa avadanlıq: pionino, digər çalğı alətlə-
ri, valçaldiran, maqnitofon, lent yazıları,
rəsm dəftərləri, rəngli kağızlar, rəngli karan-
daşlar, boyalar, fırçalar, karton, parça, sap-
lar, taxta, gil, plastilin, quraşdırma üçün
konstruksiyalar və s. yoxdur.

3. Az-çox bacarığı, səriştəsi olan müə-
llimlərin böyük bir qismi yaşlaşdıqları üçün
fiziki mədəniyyət məşğələlərində şagirdlərə
nümunə göstərə bilmir, əmək tə'limi məşğə-
lələrində maket və fiqurları hazırlamaqda,
musiqi məşğələlərində heç olmasa, mahnı
oxuyub, nümunə göstərməkdə çətinlik
çəkirlər.

4. Həmin fənlər üçün dərslük və dərs və-
saitinin (uzun illərdən biri «Musiqi» və
«Rəsm» dərslüklərinin nəşri dayandırılmış-
dır), metodik ədəbiyyatın olmaması işi
dözülməz haldır.

5. Həmin fənlərin proqramları çox nöq-
sanlıdır. Hələ 30-40 il əvvəl proqramları
dünya standartlarına yaxınlaşdırmaq, təhsil-
imizi qabaqcıl ölkələrin təhsili sırasında gör-
mək arzusu bizi qeyri-reallığa sürükləyib,
həyatdan ayrı salıb.

Musiqi proqramında müəllimin bilmədiyi
və tapa bilməyəcəyi onlarla milli və dünya bə-
stəkarlarının (rus, ukrayna, belorus, latın,
bolqar, polyak, moldav, tacik, Avstriya,

Fransa, İtaliya) xalqının musiqisi də əhatə olunub. (Yeri gəlmişkən, görəsən, o ölkələrin hansında Ü.Hacıbəyov, yaxud Q.Qarayevin əsəri öyrənilir?)

Proqram materiallarının planlaşdırılmasında çətin məsələlər nəzərdə tutulur: «Çərək və səkkizlik notlarla zərb alətlərində müəyyən bir obrazın, - hadisənin təsviri», mürəkkəb nəzəri məlumat, not savadı Çaykovski və Rimski-Korsakovun əsərlərinin dinlənilməsi, çalınması (I sinif); not yazısı; «əraq-qərai. S.Prokofyevin «Petya və canavar» simfonik nağilinin məzmununun səhnələşdirilməsi», P.Çaykovskinin «Neopolitan mahnısı»nın, «Yatmış gözəl» baletindən «Çəkməli pişik» rəqsinin dinlənilməsi, «D.Kabalyevskinin «Dovşan ayını hirsəndirir» fortepiano pyesinin dinlənilməsi (II sinif); melodiyların notla oxunması, L.Bethovenin «I simfoniyanın üçüncü hissəsindən əsas melodiya və ekspozisiya», «Bayatı-Şiraz» muğamının «Bayatı-İsfahan» hissəsinin dinlənilməsi, «E.Dadaşovanın «Bahar nəğməsi» fortepiano pyesinin ritmik sxemini, uşaq musiqi alətlərində ifa etmək», F.Əmirovun «Nizami» simfoniyasından «Skerso»nun dinlənilməsi», «Musiqidə məlumat» (III sinif); «Do-mi diapazonunda kiçikhəcmli melodiyların notla oxunması», D.Kabalyevskinin «Albalı» mahnısının xorla oxunması, «Kvarta intervalı» anlayışının izahı, İ.Baxın «Re minor tokkatası»nın dinlənilməsi «V.Motsartın fransız mahnısı mövzusunda variasiyaların dinlənilməsi», «C.Hacıyevin 4-cü simfoniyasından I hissənin «Bayatı-Şiraz» muğamı ilə müqayisə edilməsi», «F.Şoşanın «Prelüd»ünün dinlənilməsi» (IV sinif).

Bütün bunların əldə edilməsi, şagirdlər, tələfərinin müəllimlər tərəfindən başa düşülməsi mümkündürmü?

Təsviri sənət fənni aşağıdakıların tədrisini əhatə görür: «Sehri qutuda bütün dünya yaşayır», «Mənim gözəl şəhərim (Bizim şəhər)», «Qələbə günü» mövzusu üzrə rəsm, «1 May Respublika günüdür» mövzusu üzrə rəsm (I sinif); «Xeyirxah və zalım quş» mövzusunda applikasiya, «Əzim Əzimzadənin əsərləri ilə tanışlıq», «Simurq quşu», «F.Şoşayevin rəngkarlıq əsərlərinin təhlili», «Əlibi Ordumuz» (II sinif); «Təsviri sənət

əsərləri üzrə müsahibə: B.Kəngərli, T.Salahov, V.Perov», «Cəbhədə», «Sirk meydanında» mövzusu üzrə rəsm, «Pəncərədən görünən şəhər (kənd) mənzərəsi», «20 yanvar», «Qaçqın oğlan», «Mən qayıdacağam» rəsminin çəkilməsi, «Dünyada ən əziz şey bir anadır, bir vətən» mövzusunda rəsmnin çəkilməsi (III sinif); «İməcilikdə», «Döyüşdə», «20 yanvar», «Xocalı», «Qəhrəman oğlanlar», «Dağlar, səndə nəyim qaldı» (IV sinif) və s.

Əmək təlimi dərslərində məsləhət görülən fəaliyyət növləri daha qeyri-müəyyən və çətinidir. «Qrafik savad elementləri», «Parça e'malında işlənən alətlər və tərtibatlar», «Əşya kompozisiyasının hazırlanması», «Təbiət materiallarından istifadə», «Fermer təsərrüfatında» mövzusunda ümumi kompozisiya hazırlanması», «Binanın konstruktiv xüsusiyyətlərinin sxem üzrə öyrədilməsi», «Bizim metropolitenimiz», «Regionun təbiət materialları və istehsalat tullantılarından müxtəlif fiqurların hazırlanması», «Pəstahların ölçüyə uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi və kənarlarının sumbata kağızı ilə cilalanması» (I sinif); «Açıqların xətkəş və pərgarlarla nişanlanması», «İnşaat maketləşdirilməsi», «Parça kəsiklərinin e'malı», «Rarça məlumatlarında tamamlama işləri», «Gilin e'malı», «Plastilin e'malı», «İnşaat materialları və mexanizmləri», «Yumurtadan xərkək hazırlanması», «Dovşanların bəslənməsi». «İstehsalat proseslərinin mexanikləşdirilməsinin əhəmiyyəti», «Bədii tikiş növləri (güləbətin, muncuqlu, təkəlduz, oturtma və s.) və onların tətbiqi», «Xalçatoxuma» (II sinif), «Yeşik üçün oduncağın e'malı», «Təbəqə metaldan mə'mulatın hazırlanması», «Penoplastdan mə'mulatın hazırlanması», «Sədə elektrik dövrəsinin yığılması» (III sinif); «Məişət tikiş maşınının quruluşu», «Tikiş maşınının işə hazırlanması və tikiş növləri üzrə təmrinlər», «Oduncaqdan rəf hazırlanması», «Təbəqə metaldan xəkəndaz, oyunçaq hazırlanması», «Metaldan hissələri hərəkatli birləşdirilmiş qaldırıcı kran modelinin hazırlanması», «Elektrikləşdirilmiş viktoriaanın hazırlanması», «Təbəqə metalın döyülməklə bədii e'malı», «İkiyaşğa qədər quzuların saxlanması və yemlənməsi qaydaları», «Yemin növləri. Heyvanların saxlan-

ma rejimi və yem rasionunun tərtibi», Bundan əlavə «Ariçılıq», «Xalçaçılıq», «Dəmirçilik» «Misgərlik» bölmələri də verilib (IV sinif).

Fiziki mədəniyyət fənni üzrə proqram materiallarında bəzən normalar azalır, bəzən artırılır. Bölgüdə «İplə tullanmaq; 1000 metr məsafəyə yerişlə qaçışı növbələşdirmək», «Gimnastika divarında yuxarıya, sağa, sola dırmanmaq və aşağıya enmək», «Gimnastika tiri üzərində müvazinəti saxlamaqla pəncələr üzərində yerimək; oturaraq qruplaşmaq, qabağa mayallaq aşmaq», «Dayaqlı tullanmalar», «Gimnastika tiri üzərində yeriş», «Gimnastika divarında sağa və sola yerimək», «1000 metr kross qaçışı» və s. (I sinif).

Birincilərə məsləhət görülən «İki şaxta», «Yuvasız dovşan», «Qalaboyun», «Ovçular və dovşanlar», «Motal-motal», «Kürdəsər», həmçinin digər siniflərdə nəzərdə tutulmuş onlarla oyunun məzmununu müəllimlərin özləri də bilmirlər.

«Kəndirə dırmanmaq və akrobatik hərəkətlər», «Açıq havada... ayaqların daxili və xarici tərəfləri ilə yerişlər», «Gimnastika skamyasının üzərində qollar yanlarda, başda əşya saxlamaqla irəliyə, geriye dönməklə yeriş», «Gimnastika skamyasında basketbol topunun çilənərək aparılmasını öyrətmək» (II sinif); III-IV siniflərdə çətinlik dərəcəsi uyğun gəlməyən, təşkil edilməsi mümkün olmayan məsələlər daha çoxdur.

Yuxarıda sadaladığımız və sadalanmayan iradlar göstərir ki, bütövlükdə proqram tələblərini, bəlkə də, respublikamızın beş-on məktəbində yerinə yetirmək olar. Maddi bazası qənaətbəxş olan məktəbdə ola bilər ki, pionino var. Əgər bütün sinif müəllimləri pionino çala bilirlərsə, cədvəl üzrə 4 paralel sinifdə eyni saatda eyni mövzu keçilirsə, pioninodan kim istifadə etməlidir. Hələ digər siniflərdə musiqi dərsləri üçün pioninonun gərəkiyindən söz açmıyıq. Yaxud, eyni vaxtda gimnastika skamyası, gimnastika divarı 6-7 sinifə lazım ola bilər. Elə məktəblər var ki, ibtidai siniflər idman zalına buraxılırlar.

Təəccüblü burasıdır ki, proqram materiallarının saatlar üzrə bölgüsü müəllimlərə təqdim olunur, onlar keçmədikləri, keçə bilmədikləri mövzuları dərs cədvəlinə əsasən

sinif jurnalına yazırlar. Təhsilə rəhbərlik vəzifəsini yerinə yetirən, yeni idarəetmə yollarından istifadə edən direktor müavini isə proqram mövzularının jurnalda dəqiq yazılmasına «nəzarət edir».

Təəccüb doğuran başqa bir məsələ isə odur ki, orta ümumtəhsil məktəblərində ana dili və riyaziyyatın tədrisi vəziyyəti sistemli də olsa yoxlanılır, qiymətləndirilir və yaxşılaşdırılması üçün müəyyən tədbirlər görülür. Həmin fənlər üzrə pedaqoji ictimaiyyətin dedikləri məzmun islahatında nəzərə alınır. Təəssüf ki, haqqında söhbət gedən fənlərin ibtidai siniflərdə tədrisi vəziyyətini öyrəni bilməyən, yaxşılaşdırmaq qayğısına qalanlar, demək olar ki, yoxdur. Bu problem pedaqoji kadrları hazırlayan tədris müəssisələrinin, ixtisas artırma kurslarının, lap yuxarı dairələrin də nəzər diqqətindən kənar qalır.

İlin ən yaxşı müəlliminin yalnız ana dilində hazırlığına görə (bir şe'ri yaxşı tədris edə bilməsinə görə) seçilməsi faktı bunu sübut etmirmi? A.P.Çexovun «İnsanda hər şey gözəl olmalıdır» sözlərinə əsasən deyə bilərik ki, müəllimdə hər şey gözəl olmalıdır: biliyi də, nitqi də, xətti də, geyimi də, gəzişi də... İlin müəllimi seçiləndə onun bütün fənləri yüksək səviyyədə tədris edə bilməsi nəzərə alınmalıdır. Axı biz ilin ən yaxşı ana dili müəllimini deyil, ən yaxşı sinif müəllimini müəyyənləşdiririk. Görəsən, Respublika Pedaqoji Müəhazirələrinin qalibləri arasında məhz musiqi, təsviri sənət, əmək təlimi, fiziki mədəniyyət üzrə mühazirəsinə görə birinci yer tutan olubmu? Son illərdə qabaqcıl məktəblərdə təşkil olunan, dünyaya səs salan tamaşa – «dərslər», şoulardan hansının mövzusu musiqi, təsviri sənət, əmək təlimi, fiziki mədəniyyət olub? İbtidai siniflərdə elə həmin tədbirlər də məhz bir şe'rin, hekayənin tədrisinə, yaxud çənədən möhkəmliyin nümayiş etdirilməsinə həsr olunub.

İradların məntiqinə nəzər salaıq. Məktəbimiz orta ümumtəhsil məktəbi adlanır. «Ümumtəhsil» anlayışına nələr daxildir? «Ümumtəhsil təbiət, cəmiyyət, təfəkkür, incəsənət haqqında elmlərin əsaslarının, həmçinin müvafiq bacarıq və vərdişlərin peşəindən asılı olmayaraq hər bir insana lazım olan məcmusudur». (Педагогическая энциклопедия)

лопедия. 3-сү cild, Moskva, 1966, səh. 170).

Deməli, indiki şəraitdə bizim məktəbimizin ibtidai mərhələsi şagirdlərə ümumi təhsil vermir. Biz yalnız birtərəfli şəxsiyyət yetirməyə xidmət edirik.

Təhsil İslahatının ikinci mərhələsi başa çatır. Bu gün Azərbaycanda ibtidai təlimin məzmununu yeniləşdirmək istiqamətində ciddi işlər gedir. Proqramların təkmilləşdirilməsi labüddür. Dərslilər isə müsabiqəyə verilib. Çox güman ki, daha məzmunlu dərslilər meydana çıxacaq.

Bundan əlavə, məzmun islahatı onun sisteminin tamamlanmasını tələb edir. Təcrübə göstərir ki, şagirdlərin aşağıda adları qeyd olunmuş dərslilər və dərslilər vəsaitləri ilə təchiz olunmaları vacibdir:

1. I sinif üçün «Azərbaycan dili» dərsliliyi;
2. I-IV siniflər üçün «Rəsm» dərslilikləri;
3. I-IV siniflər üçün «Musiqi» dərslilikləri;
4. I-IV siniflər üçün «Müşahidə gündəliyi» dərslilər vəsaitləri.

İbtidai təhsilin mahiyyəti, məqsədi aydın dərk olunmadığından onun məzmununa müdaxilə edənlərin sayı getdikcə artır. Son illərdə müxtəlif dairələrdə çalışan ziyalılar, dövlət adamları, din xadimləri öz ideyalarını həyata keçirmək üçün məhz ibtidai siniflərdə bir sıra yeni fənlərin tədrisini məsləhət görürlər:

- 1) Uşaq Hüquqları Konvensiyası;
- 2) İslam dəyərləri;
- 3) informatika.
- 4) yol hərəkəti qaydaları;
- 5) psixologiya;
- 6) etika və estetika;
- 7) ritmika;
- 8) ritorika;
- 9) ekoloji tərbiyə;
- 10) ingilis dili və s.

Bunların bir çoxunun mahiyyəti «Oxu» dərsliliklərində, əsasən, verilib. Əslində biz informasiyaya getməliyik. Gələcəkdə ola bilər ki, ibtidai siniflərdə 2 dərsliliklə kifayətlənmək mümkündür. «Doğma diyar» (əlifba, hüsn-nəsn, diyanımızın ədəbiyyatı, təbiəti, musiqisi, sənəti; üstəlik uşaq hüquqları, islam dəyərləri, etika, ritmika, ritorika, ekolojiya). «Təchiz» şortu olaraq «Texnologiya» adlandırılmış dərslilikdə isə riyaziyyat, əmək təlimi,

fiziki mədəniyyət, informatika, yol hərəkəti qaydaları və s. əhatə edilə bilər.

Təhsilin məzmununu öz əksini dərsliliklərdə tapır. Bu baxımdan hər şey dərsliliklərin metodik aparaturasından asılı olur. Dərsliliklərdə suallar və tapşırıqlar elə qoyulmalıdır ki, şagirdlər təlimin fəal iştirakçısı, müəllimin əməkdaşı hüququnu qazansın. Şagird müstəqil müşahidə aparmağı, müqayisə etməyi, tutuşdurmağı, qruplaşdırma aparmağı, ümumiləşdirməyi, mücərrədləşdirməyi, əqli nəticə çıxarmağı bacarsın.

İbtidai təhsilin məzmununda yeni islahat labüddür. İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemində inteqrasiya olunmağı arzuladığımız indiki şəraitdə gec-tez ölkəmizdə təhsilin müddətinin artırılacağı, onun 12 il olacağı labüddür. Şübhəsiz, belə bir strukturda ibtidai təhsil 5 il ayrılacaqdır. Belə olarsa, daha ciddi məzmun dəyişikliyi baş verəcəkdir. Beşillik ibtidai təhsildə indiki dördillik təlim yükü, sadəcə olaraq, 5 il arasında paylanmayacaq. I sinfin yükü xeyli yüngülləşəcək, V sinfin yükünə isə müəyyən əlavələr ediləcəkdir.

Bu gün I sinif gələn uşaqların məktəb təliminə hazır olmamaları müəllimləri, təhsil işçilərini, Təhsil Nazirliyini çox narahat edir. Ona görə də beşyaşlıların hazırlıq qruplarına cəlb olunmaları problemi qarşıya çıxır. Məktəbə hazırlıq siniflərinin fəaliyyətə başlaması I sinfin proqramlarına yenidən baxılması zərurətini irəli sürür. Bu isə ibtidai təhsilin məzmununda yeni islahatın başlanması deməkdir.

İbtidai təhsilin məzmununda islahatın müvəffəqiyyəti, sinif müəllimlərinin hazırlanması, onların ixtisaslarının artırılması, müasir tələblərə cavab verən pedaqoji, psixoloji, metodik ədəbiyyatın nəşri, metodik vəsaitlərin, metodik işləmələrin, didaktik materialların hazırlanması, müəllimlərə çatdırılması son dərəcə vacibdir.

Bütün bunlarla yanaşı, məzmunun təkmilləşdirilməsi müəllimin ümumi hazırlıq səviyyəsindən, konkret şəkildə hər bir fənnin, hər bir mövzunun tədrisinə necə hazırlaşmasından, onu əlavə materiallarla necə zənginləşdirməsindən asılıdır.

TƏ'LİM PROSESİNİN İNTENSİVLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

Xanım Təsilova,

Qax rayonu, Calayer kənd orta məktəbinin müəllimi

Təlim müəllimin rəhbərliyi altında müvafiq vasitələrin köməyi ilə şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmələri, tərbiyə olunmaları və inkişaf etdirilmələri yoludur. Təlimin başlıca vəzifəsi şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdislər sisteminə yiyələnmələrinə, mə'nəvi zənginliyə sahib olmalarına, həyatı dərk etmələrinə xidmət etməkdən ibarətdir.

Təlim prosesi öyrətmə (müəllimin fəaliyyəti) və öyrənmə (şagirdin fəaliyyəti) kimi iki tərəfin dialektik birliyindən ibarətdir. Bu tərəflərin bir-birlərini anlamaları, onlar arasında gedən işgüzar əməkdaşlıq müəllimin pedaqoji ustalığından, bacarığından, məharətindən asılıdır. Müəllimin axtarıcılığı, yaradıcılığı, daim öz üzərində işləməsi ona həmişə baş ucalığı gətirir.

Dahi Nizami demişkən:

Əzəldən belədir insan xilqəti,

Axtarıb tapmaqdır onun xisləti.

Kimisi axtarır sonsuz dənizlər,

Kimisi dənizin dibində gövhər.

Pedaqoji prosesin başlıca keyfiyyəti axtarış, öyrənmə, öyrənməyi öyrətməyin yollarını axtarmaq, hər dərsi yeni metod və vasitələrə istinadən səmərəli təşkil etməkdir. Bu mə'nada təhsil sahəsində gedən islahat müəllimin əl-qolunu açır, onu axtarıcılığa, öyrənməyə sövq edir, işlədir.

Tədris prosesi şagirdi hərtərəfli öyrənməyə, yüksək təlim keyfiyyəti əldə etməyə, mə'nəvi dəyərlərə əsaslanan, düşünməyi, mühakimə yürütməyi, ətraf aləmdən baş çıxarmağı, öz fikrini müstəqil ifadə etməyi bacaran şəxsiyyət yetiş-

dirməyə şərait yaradır. Bu mə'nada təlim prosesində istifadə olunan yeni interaktiv metodlar tədris prosesinin yaxşılaşmasına, təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə əsas verir.

Mən sinif müəllimi işlədiyim 20 ildən artıq müddətdə daim öyrənməyə, axtarmağa, pedaqoji və metodiki biliyimi artırmağa can atmış və indi də buna sə'y göstərirəm. Pedaqoji elmlərin mahir bilicisi S.M.Qənizadənin aşağıdakı sözləri həmişə mənim həyat devizim olmuşdur: «Müəllimin evi kitabxanadır, dövləti kiçik şagirdlər, nəğməsi şagirdlərin sədası, qazancı isə millətin məhəbbət və ehtiramıdır».

Bu sözlər məni həmişə düşündürmüşdür. Dərsdə qarşımda əyləşmiş mə'sum baxışlı, kövrək qəlbli balacaların ən yaxın simсарı olmağa, onları duymağa, sirli-sehrli aləm olan biliklər xəzinəsi ilə tanış etməyə, bu xəzinənin açarını onlara təqdim etməklə körpə fidanlarımı elm adlı dəryaya salmağa, bu dəryadan düm taparaq üzüb salamat çıxmağın yollarını öyrətməyə çalışmışam.

Tədris prosesində istifadə etdiyim metodlar istədiyim nəticəni vermiş, qarşıma qoyduğum vəzifələri həyata keçirməyə zəmin yaratmışdır.

Dərsdə təlim prosesinin intensivləşdirilməsi diqqətimi həmişə cəlb etmişdir. İntensivləşdirmə şagirdlərin təlim keyfiyyətini, fəaliyyətini gücləndirməklə yanaşı, dərsin hər dəqiqəsindən səmərəli istifadə olunmasını nəzərdə tutur. Az vaxt içərisində gərgin işləmək, çox iş görmək intensivliyin mühüm tələbidir. Dərsin intensiv-

ləşdirilməsinə yalnız təlimin daha fəal və müxtəlif metod, priyom və vasitələrindən (müsahibə, mühakimə, müqayisə, didaktik oyunlar, problem situasiya, praktik iş və s.) istifadə etməklə nail olmaq mümkündür. Bu baxımdan şagirdlərimi daha çox işlətməyə, çətinlikdən qoxmamağa, çətinliyin öhdəsindən gəlməyə, mübariz və inadkar olmağa alışdırıram.

Hazırda I sinifdə dərs deyirəm. Dərs dediyim uşaqların çox balaca olmalarına baxmayaraq, onlarla işləmək, onları təlimə cəlb etmək çox maraqlıdır. Şagirdlərimdə təlimə maraq oyatmaq üçün ilk növbədə tədris edəcəyim hər bir mövzunu dərinədən öyrənir, hər mövzuya aid əyani vəsait hazırlayır, dərslərin əyani və canlı keçməsinə çalışıram.

Savad təliminə hazırlıq dövründən başlayaraq şagirdlərə nitq mədəniyyəti aşılayır, sərbəst fikir söyləmək bacarığı formalaşdırmağa çalışıram. Belə ki, sözlərin sxemlərini düzəldir, sözlərdə sait və samit səslərin olduğunu, sözlərin birləşib cümlə əmələ gətirdiyini sxemlərlə şagirdlərə çatdırıram. Şəkilli kartoçkalardan istifadə edərək onların şifahi, monoloji nitqini inkişaf etdirməyə çalışıram. «Əməksiz yemək olmaz», «Kənd əməyi və şəhər əməyi», «Ata göz, övlad onun işgidir», «Ağsaqqala hörmət hamının borcudur», «Biz mehriban uşaqlarıq», «Dövlətdə dəvə, övladda nəvə», «Uşaq evdə səadət olmaz», «Ailədə hər kəs yerini bilməlidir», «Bizim maraqlı dünyamız» və s. mövzuda düzəltdiyim şəkilli kartoçkalar şagirdləri formalaşdırır.

«Əlifba» dərsliyinin 26-cı səhifəsində verilmiş şəkil üzrə müsahibə apararkən şagirdlərə idmanın növləri haqqında məlumat verir, onların lüğət ehtiyatını genişləndirirəm. Sxemlərə əsasən sözlərin tərtibini tələb edirəm.

İdman məhnisini oxuduram. «Kim sevirsə idmanı, polad tək olar canı» adlı şəkilli kartoçka üzrə müsahibə aparıram:

– Uşaqlar nə edirlər?

– Uşaqlar idman zalında müxtəlif idman hərəkətlərini icra edirlər.

– Onlar necə hərəkət edirlər?

– Onlar idman halqaları ilə hərəkət edirlər.

– Bəs uşaqlar hansı idman oyununu oynayırlar?

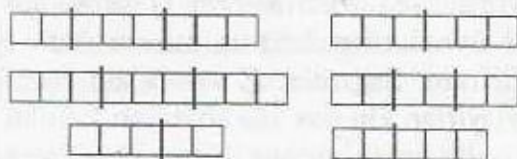
– Uşaqlar futbol oynayırlar.

– Kim şəkildə gördüklərini öz sözləri ilə ifadə edər?

Uşaqlar müxtəlif fikirlər söyləyirlər. Ən yaxşı nəql edən uşağı alqışlayırlar.

Qruplararası yarış keçirirəm:

– Aşağıdakı sxemlərə uyğun kim daha düzgün söz qurar?

Sxemlərə uyğun tez və düzgün söz tapan komanda qalib sayılır, rəğbətləndirilir. Uşaqlara belə bir sual verirəm: «Sizcə, idmanın nə kimi əhəmiyyəti var?», «Nə üçün idman etmək lazımdır?», «Nə üçün hər gün məktəbimizdə səhər gimnastikası keçirilir?».

Uşaqlar cavab verirlər:

– İdman sağlamlıq, cəldlik, çeviklikdir.

Riyaziyyat fənni ilə əlaqə yaratmaq məqsədilə domino daşları nümayiş etdirir, onun nə olduğunu xəbər alır, bu oyunu hansı şagirdin oynaya bildiyini öyrənirəm. 2-3 dəqiqə ərzində şagirdlərin oyununu təşkil edir, onlarda idman oyunlarına maraqlı oyadıram. Onlardan daşlardakı xalları saymağı tələb edirəm. Bərabər xalları qruplaşdırmağı tapşırıram. Bərabər olmayan xalları saydırmaqla <, > anlayışlarını xatırladıram.

Savad təlimi dövründə şagirdləri da-

im işlətməyə, dərsin bir dəqiqəsini belə boş keçirməməyə çalışıram.

Hər hərfi keçdikcə səslərin növləri xatırlanır, keçilən səsin sait və ya samit səs olduğu müəyyənləşdirilir, şagirdlərə başa salınır ki, sait səslər tələffüz zamanı uzanır və ağızdan sərbəst çıxır, samit səslər isə tələffüz zamanı uzanmır və ağızdan sərbəst çıxmır.

Hər hərfi keçdikcə anladırəm ki, hərf səsin işarəsidir, sonra səsi tələffüz edirəm, elə tələffüz edirəm ki, şagirdlər həmin səsin sait və ya samit səs olduğunu söyləyirlər. Soruşuram: məsələn, [d] nə üçün samit səsdir? Tez deyirlər ki, samit səslər tələffüz zamanı uzanmır və ağızdan sərbəst çıxmır.

Keçilən hərfin yadda qalması üçün çoxlu əyani vəsait nümayiş etdirir və hər hərfə aid şə'r əzbərlədirəm. Q səsi və hərfini öyrədərkən keçmiş mövzu üzrə iş aparıram. Şagirdlər Z səsinə aid sözlər söyləyirlər. Ən çox söz söyləyən komanda qalib hesab olunur. Z-ya aid şə'r söylənilir, düzüm lövhəsində sözlər düzülür. Hərflər artırmaqla, hərflərin yerini dəyişməklə sözlər yaradılır: *az, yaz, saz, naz, daz, ayaz, dayaz* və s.

Kitab üzrə işə başlanır, sözlər oxunur, buraxılmış hecalarla yeni sözlər yaranır. Seçmə oxu aparılır, riyaziyyat fəni ilə əlaqə yaradırəm:

– Birinci sözü kim oxuyar? Üçüncü sütunun dördüncü sözünü oxuyun, ikinci sütunun ikinci sözünü oxuyun. Mətnin birinci cümləsini oxuyun. Mətndəki dördüncü cümləni tapın. Atanın sözlərini oxuyun. Azər atasına nə deyir?

Bu şəkildə oxu şagirdlərdə həm də şüurlu oxu vərdişi yaradır.

Şagirdlərin yorğunluğunu aradan qaldırmaq məqsədilə Ş hərfinə aid öyrənilmiş «Qırmızı şar» mahnısını oxuduram.

Yeni hərfin tədrisinə başlamazdan əvvəl şəkillər nümayiş etdirirəm – *qaz,*

qarpız, qoyun, qurbağa, qaşiq, qazan, qələm və s. Şagirdlər şəkildə gördüklərinin adlarını deyir, sözlərin hansı səslə başladığını söyləyirlər. Uşaqlara deyirəm:

– Yaxşı fikirləşin, sinifimizdə hansı uşağın adı Q ilə başlanır?

Sinfə nəzər salır və deyirlər:

– Qismət.

Uşaqlar ortada, axırda Q səsi işlənən sözlər söyləyirlər. Tələffüzə görə Q-nun sait və ya samit olduğu müəyyənləşdirilir. Keçilən sait (samit) səslər sadalanır və Q hərfi ilə yanaşdırılaraq hecalar əmələ gətirilir. Sütundakı sözlərin oxusu başlanır.

I sinifdə şagirdlər mexaniki əzbərçiliyə xüsusi meyl edirlər. Bunu nəzərimdə saxlayaraq nümunəvi oxunu arxa plana keçirir, bilavasitə şagirdləri işlədirəm. Yeni mövzunu onların özlərinə oxudur və çalışıram ki, sözləri hecalarla oxusunlar. Oxuda bütün şagirdlərin iştirakını təmin edirəm, hər kəsə qabiliyyətinə görə yanaşıram.

Mətn oxunur, dərslikdə verilmiş sxemlər üzrə sözlər düzəldilir. Yazılışı və deyilişi eyni olan *qaz* sözünün mənası açıqlanır.

«Qazlar» mətni səhnələşdirilir. Bir oğlan və bir qız Qorxmaz və Qənirəni, dörd-beş şagird isə qızlar rolunu ifa edirlər. Sinifdə canlanma, maraq, həm də uşaq gülüşü yaranır. Qənirə və Qorxmaz qazları tapıb gətirirlər.

Şagirdlərə tapşırıram:

– Üçüncü sözü (*quzu*) tapıb oxuyun.

Val oxudanı işə salıram. «Quzum» mahnısını səsləndirirəm. Şagirdlər də mahnını ifa edirlər.

Şagirdlərə belə bir krossvord verirəm.

q	yun	m	şar	də	lə
t	yuq	qu	u	a	şq
a	az	uş	q	qat	q
uld	z	qar	quş		
a	a	a	ı	na	il

Uşaqlar krossvorddakı sözləri (qoyun, İlqar, işıq) düşünüb tapırlar. Onları belə bir maraqlı komandalarası oyuna dəvət edirəm:

– Kim aşağıda verilmiş hər bir sözün əvvəlindəki hərflərdən bir söz düzəldər?

Qumru
Anar
Rə'na
Tural
Adil
Lalə

Sözlərin baş hərfləri şaquli şəkildə oxunur. *Qartal* sözü alınır. Sonra şaquli şəkildə hərfləri verib, onların əmələ gətirdiyi sözü oxumaq, həm də hər biri ilə başlanan adam adı tapmaq tələb olunur.

Riyaziyyat dərslərində də müxtəlif didaktik materiallardan, istifadə etməklə şagirdlərdə riyaziyyata maraq oyadır, onların məntiqi təfəkkürlərini inkişaf etdirirəm.

Riyaziyyatı tədris edərkən keçirdiyim oyunlar: «Pilləkən», «Kim cəld yerini tapar?», «Hansı əldə gizlənmişdir?», «Qatar», «Yoldaşın hardadır?», «Sehrli kvadratlar» və s. şagirdlərdə bu fənnə maraq oyadır, fənni onlara sevir.

Riyaziyyat sirli-sehrli bir dünyadır. Bu dünyanı dərk etdikcə mənim özümdə də hər gün axtarıcılıq, nəşə bir yenilik etmək, təşəbbüskarlıq hissləri artır. Şagirdlərimi müstəqil düşünməyə, sərbəst fikir yürütməyə, nəyi isə axtarmağa alışdırıram. Dərsi elə qurmağa çalışıram ki, şagirdlər üçün ağır yükə çevrilməsin. Hər dərsdə nəşə öyrənməyə çalışsınlar, dərslərini nə vaxt sona yetdiyini bilməsinlər.

Adi bir nümunə: «Azaltmaq, artırmaq» mövzusunun tədris edərkən şagirdlərə əyani şəkildə başa saldım ki, ədədə bir artıranda özündən sonra gələn ədəd alınır, ədədi bir azaldanda özündən əvvəl gələn ədəd alınır.

Mövzuya keçməzdən əvvəl şagirdlər-

lə müsahibə apardım:

– Riyaziyyatda neçə rəqəm var? (10)

– Hansılardır? (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9)

– Bəs ədədlər nə qədərdir? (Ədədlər çoxdur, sonsuz saydadır. Bütün ədədlər 10 rəqəmin köməyi ilə yazılır.)

– Ən kiçik ədəd hansıdır? (0)

– Ən böyük birrəqəmli ədəd hansıdır?

(9)

– Bəs ən kiçik natural ədəd hansıdır?

(1)

– Sıfır nə üçün natural ədəd sayılmır? (Çünki sayda iştirak etmir.)

– Uşaqlar, kim ədədlərin 10-a qədər sayılmasına aid sanama söyləyər?

Bir-iki – bizimki.

Üç-dörd – qapını ört.

Beş-altı – daş altı.

Yeddi-səkkiz – Firəngiz.

Doqquz-on – qırmızı don.

Uşaqlar ədədlərin tərkibinə dair misallar qururlar:

$$2+1=3$$

$$2+2=4$$

$$1+1=2$$

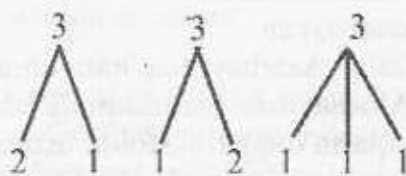
$$1+3=4$$

$$3+1=4$$

$$1+2=3 \text{ və s.}$$

Şagirdlərə indi belə bir misal verirəm:

– Kim ədədlərin artırılmasına və azaldılmasına aid məsələ qurar?

Uşaqlar toplama və çıxmaya aid müxtəlif səpkidə məsələlər qururlar və həll edirlər.

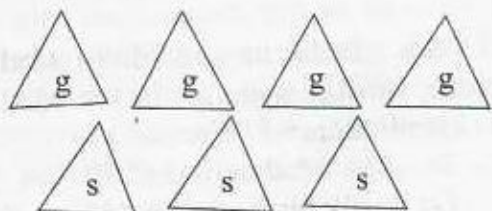
Şagirdlərə bildirəm ki, öyrəndiyimiz «idman» mahnısında say rəqəmləri sadalanır. Gəlin indi həmin mahnını birlikdə oxuyaq.

Sonra şagirdlərin diqqətini düzüm

lövhəsinə yönəldirəm:

– Baxın üçbucaqlar necə düzülüb?

– 4 göy, 3 sarı üçbucaq

– Gəlin, verilənlərə uyğun misal quraq.

$$4+3=7$$

Bir nəfər şagird yazı taxtasında misal yazır, bir nəfər isə kəsmə rəqəmlərlə düzüm lövhəsində misalı düzür. Uşaqlara deyirəm:

– Kim verilən üçbucaqlardan elə götürər ki, çıxmaya aid misal düzəlsin.

Şagird 3 sarı üçbucağı götürür, misalı deyir və yazır.

$$4-3=1$$

– Gəlin, «Ardını say» oyununu oynayaq.

50 dairəsində komandalarası oyun keçirilir. Çaxmadan 50-yə qədər sayan komanda qalib sayılır.

– Gəlin 1-dən 10-a qədər ədədlərə aid şe'rlər söyləyək.

Şagirdlər hərəsi bir rəqəmi təmsil edir, söyləyirlər.

Şagirdlərə belə bir sual verirəm:

– Vətənimiz haradır?

– Azərbaycan.

– Gəlin Azərbaycana həsr olunmuş «Can Azərbaycan» mahnısını ifa edək.

Uşaqların diqqətini stolun üstündəki canlı əşyalara, meyvələrə yönəldirəm. Yazı taxtasına iki şagird çağırıram.

– Kim deyər, Leylanın neçə karandası var? (1).

– Birini də Aysel verdi, neçə karandası oldu? (2).

– Aysel birini də verdi, neçə oldu? (3).

– Birini də verdi, neçə oldu? (4).

Bu qayda ilə 10-a çatana qədər prose-

si davam etdirirəm:

– Stolun üstündə neçə alma var? (1).

– Bir alma da qoyduq, neçə oldu? (2).

– Birini də qoyduq, neçə oldu? (3).

Bu qayda ilə almaların sayını 10-a çatdırana qədər prosesi aparıram. Alınan misalları söylədikcə yazı taxtasına yazıram.

– Ədədin üzərinə bir əlavə etdikdə hansı ədəd alındı?

– Özündən sonra gələn ədəd.

Düzüm lövhəsinə 10 dairə qoyuram. Dairələri bir-bir götürməklə 1 ədəd azaltmağa aid misalları alırıq. Şagirdlərdən xəbər alıram:

– Bəs indi hansı ədədi aldıq?

– Özündən əvvəl gələn.

– Gəlin indi də «Hansı ədəd gizlədilmişdir?» oyununu oynayaq.

Şagirdlər 1-dən 10-a qədər ədədlər yazılmış iri rəqəmləri boyunlarından asıb, düzlənirlər. Deyirəm, 10 dairəsində «Düzünə düzlən!». Şagirdlər düzlənir və sayırlar: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10. Şagirdlərə deyirəm:

– Siz gözlərinizi yumun.

Mən tez bir neçə ədədi tərsinə çevirib asıram.

– Gözlərinizi açın. Hansı ədədlər gizlədilib?

– 3, 5, 6, 9, 10.

– İndi elə düzlənin ki, 10 dairəsində tərsinə sayılsın.

Uşaqlar düzlənib sayırlar:

– 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1.

Ədədlərin gizlədilməsi əməliyyatını tərsinə saymadla da yerinə yetiririk.

Şagirdlərə kartoçkalar paylayıb tələb edirəm ki, verilən şəkillərə əsasən misallar tərtib etsinlər. Bu işi cütələr arasında aparıram, hər cütün qalibi müəyyənləşdirilir. Dərslük üzrə iş başlanır. Şagirdlər kitabda verilmiş şəkillərə aid məsələlər qurub həll edirlər.

«Əlifba» ilə əlaqə yaratmaq məqsədi-

lə şagirdlərin diqqətini «Əlifba» kassası-
na yönəldirəm:

– Neçə hərf öyrənmişik?

– 11.

– Keçilən səslərdən neçəsi saitdir?

– 6-sı.

– Neçəsi samitdir?

– 5-i.

– Kim yazı taxtasında *Təranə* sözünü
yazar?

– Kim düzüm lövhəsində düzər?

– Yazdığınız sözdə neçə səs var? Ne-
çəsi samit, neçəsi saitdir?

– 6 səs, 3-ü sait, 3-ü samitdir.

– İndi sözü hecalara ayırın.

– Tə – ra – nə.

– Neçə heca oldu?

– 3.

– Nə üçün 3 heca var?

– Sözdə neçə sait varsa, o qədər də
heca olur.

– Biz çoxlu tapmacalar bilirik. İndi
sizə şe'r-tapmaca söyləyəcəyəm.

Beş almadan birini

Bağışladım Gülnara,

Neçəsi qaldı mənə?

– 4-ü.

– Necə tapdınız?

– 5 - 1 = 4

Sonra bu günkü dərstdə nəyi öyrən-
diklərini xəbər alır, mövzunu mənimsəyib-mənimsəmədiklərini müəyyənləş-
dirir, cavabları müxtəlif yollarla rəğbət-
ləndirirəm.

Ümumiyyətlə, bütün fənlərin tədrisi-
ni canlı, maraqlı, yüksək səviyyədə qur-
mağa çalışıram. Məhz dərstdə istifadə et-
diyim interaktiv metodlar, rollu oyun-
lar, əqli hücum, cütlər və qruplar, söz
assosiyaları, işgüzar səs-küy, suallar,
ümumi diskussiya, rəsmətmə, müsahibə,
fotoşəkillər və s. tədris prosesini inten-
sivləşdirir, şagirdlərin fəallığının artma-
sına zəmin yaradır.

Tətbiq etdiyim həmin metod və pri-
yomlar yüksək səmərə verir, şagirdlərin
dərkətmə qabiliyyətinin, məntiqi tək-
küllərinin inkişafına, şüurlu, müstəqil iş-
ləmələrinə imkan yaradır.

RİYAZİYYATIN TƏDRİSİNDƏ QRAFİK ƏYANİLİKDƏN İSTİFADƏ

Firidə Mustafayeva,

Şamaxı şəhər I nömrəli məktəbin müəllimi

İbtidai siniflərin riyaziyyat kursunda
nəzəriyyənin əhəmiyyətinin artırılması
təlimin yalnız məzmun və məqsədində
deyil, həmçinin onun metodikasında da
müəyyən yeniləşmələrin aparılmasını tə-
ləb edir.

Uzun müddət hesab olunmuşdur ki,
mənimsəmənin ilk mərhələsində ümumi-
ləşdirmələrin formalaşmasının hissi əsa-
sının yaradılması üçün əyanilik xüsusilə
vacibdir, mücərrəd təkəkkür inkişaf et-

dikcə ona olan zərurət tədrisən aradan
qalxır. Göründüyü kimi, burada əyani-
liyə mücərrəd təkəkkürün inkişafı üçün
müvəqqəti dayaq kimi baxılmışdır. Əl-
bəttə, ümumiləşdirmə və mücərrədləş-
dirmə möhkəm hissi əsaslar üzərində qu-
rulmalıdır.

Təlimdə əyanilik sonralar da zəruri-
dir, lakin artıq bu məqsəd üçün deyil, di-
gər məqsədlər üçün, yə'ni konkret tək-
kürün daha mürəkkəb formalarının

inkışaf etdirilməsi üçün lazımdır. Belə ki, kiçik məktəblilərdə yalnız mücərrəd təfəkkür deyil, həmçinin konkret təfəkkür də məhdud dərəcədə inkışaf etmişdir.

İbtidai sinif təlimini tədqiq edən N.A.Mençinskaya və M.İ.Moronun qeyd etdiyi kimi: «Kursda nəzəri biliklərin xüsusi çəkisinin artırılması heç də o demək deyildir ki, konkret təfəkkürün inkışafına diqqət zəifləmişdir. Əksinə, konkret təfəkkürün mürəkkəb formalarının, xüsusən fəza obrazlarında təfəkkürün inkışafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əyaniliyin yeni, daha mürəkkəb və ümumiləşmiş formalarından geniş istifadə edilməsi bununla əlaqədardır. Əşyavi əyaniliklə yanaşı, müəllimlərin tədris praktikasında sxematik əyanilikdən geniş istifadə olunur. Kiçik məktəblilər yalnız ən sadə çertyojları oxumaq deyil, həmçinin onları müstəqil qurmaq bacarıqları əldə edirlər». (Menчинская Н.А., Мороз М.И. Психолого-педагогические основы перехода на 3-летнее начальное обучение. — В кн.: Научно-практические итоги перехода начального образования на новое содержание.) Bu müddəalara uyğun olaraq müəllimlərin qarşısında şagirdlərdə fəza obrazları üzərində əməliyyat aparmaq, qrafik sxemləri, çertyojları oxumaq və qurmaq bacarıqlarını formalaşdırmaq kimi mühüm vəzifə durur. Qrafik təsvirlərin (şəkillər, sxemlər və çertyojlar) oxunması və qurulması isə təhsilin politexnik istiqamətinin gücləndirilməsi şəraitində xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Beləliklə, ibtidai siniflərin riyaziyyat kursunun təlimində qrafik əyaniliyin əhəmiyyəti yalnız mücərrəd təfəkkürün inkışaf etdirilməsi vəzifələri ilə deyil, həmçinin konkret təfəkkürün formalaşdırılması vəzifələri ilə də müəyyən edilir.

Riyaziyyat təliminə aid metodik ədəbiyyatda əyaniliyin aşağıdakı formalarını fərqləndirirlər:

— əşyavi əyanilik: ətraf aləmdəki əşyalar (qələmlər, dəftərlər, say çöpləri və s.); əşyaların (meyvələr, tərəvəzlər, heyvanlar və s.) təsviri, modelləri və s.

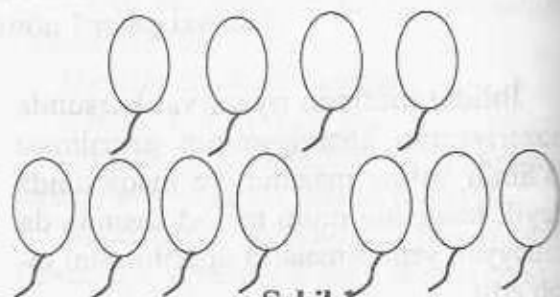
— qrafik əyanilik (sxematik şəkillər, çertyojlar və s.).

Şagirdlərin hissi təcrübəsinin zənginləşməsində, konkret təsəvvürlərin formalaşmasında əşyavi əyaniliyin böyük əhəmiyyəti vardır, lakin əşyavi əyanilikdə uzun müddət istifadə uşaqlarda mücərrəd təfəkkürün inkışafını sün'i şəkildə ləngidir. Ona görə metodik ədəbiyyatda dəfələrlə qeyd edildiyi kimi, tədricən əyaniliyin bir formasının istifadəsindən digərinə— daha konkrətdən az konkret olana vaxtında keçidin təmin edilməsi çox mühümdür.

Eyni məsələnin həlli üçün şəkil, şərti çertyoj və sxematik çertyojun qurulması prosesini nümayiş etdirək.

Məsələ. Əlinin 4 şarı, bacısının isə 3-dənə çox şarı var. Bacının neçə şarı var? (R-1, məsələ 3, s. 101).

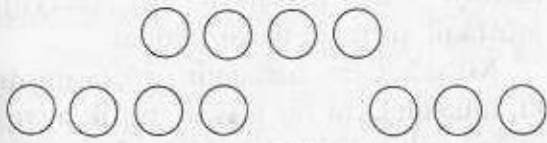
Şagirdlər məsələni həll edərək bir sətirdə Əlinin şarları qədər şar çəkirlər. Sonra məsələyə əsasən aydınlaşdırırlar ki, bacısının ondan 3-dənə çox, yəni həmin qədər şar (ikinci sətirdə 4 şar çəkir) və daha 3 (qarşısında 3 şar çəkirlər) şarı var (şəkil 1).

Şəkil 1.

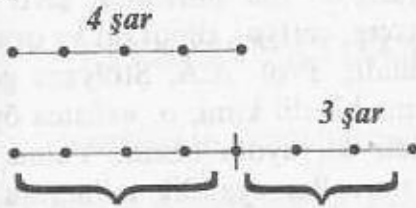
Bu məsələni şərti şəkildə təsvir etdikdə şarların əvəzinə dairələr çəkmək olar. Bununla da daha mücərrəd əyanilikdən istifadə edilməsinə ilk addım atılmış olar (şəkil 2).

Şəkil 2.

Həmin məsələnin şərtini çertyojun köməyi ilə təsvir etmək üçün dəftərin bir damasının uzunluğunu bir şar qəbul edək. Onda Əlinin 4 şarına uyğun 4 dama uzunluğunda parça çəkilir. Bacının şarlarının sayı isə 4 dama və daha 3 dama uzunluğunda parçaya uyğun olacaqdır (şəkil 3).

Şəkil 3

Bu məsələyə uyğun sxematik çertyoj qurmaq üçün Əlinin şarlarının sayını istənilən bir parça ilə təsvir edək. Onda bacının şarlarının sayı birincidən şərti olaraq 3 şarla işarə edilən müəyyən hissə qədər böyük parça ilə təsvir ediləcəkdir (şəkil 4).

Şəkil 4.

Nəzərdən keçirdiyimiz nümunədən görüldüyü kimi, məsələnin qrafik təsviri zamanı istifadə edilən əşyavi şəkil, şərti şəkil və çertyoj konkretən mücərrədə tədrisən keçidin üç ardıcıl pilləsini göstərir. Onlar məhz bu cəhətdən fərqlənirlər. Bununla yanaşı, bütün üç təsviri birləşdirən mühüm xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, həm əşyavi şəkil, həm şərti şəkil, həm də çertyoj ədədlər üzərində hesab əməllərinə yerinə yetirmədən, yalnız say əməlinin

dən istifadə etməklə məsələyə cavab tapmağa imkan verir. Bu onunla izah edilir ki, bütün bu hallarda yalnız məsələdə verilənlər və axtarılanlar arasındakı münasibətlər deyil, həm də ədədi verilən və axtarılanların özləri də qrafik təsvir olunur.

Sxematik çertyojun qurulmasında yalnız verilənlər və axtarılanlar arasındakı münasibətlər qrafik təsvir olunur. Onların ədədi qiymətləri isə şərti təsvir olunur və rəqəmlərin köməyi ilə yazılır. Bu halda axtarılanların tapılması yalnız çertyojda göstərilən ədədlər üzərində bu və ya digər hesab əməllərinin yerinə yetirilməsi ilə mümkün olur. Məsələnin şərtini sxematik şəklin köməyi ilə təsvir etdikdə də bunun kimi hərəkət edirlər. Belə ki, məsələdə verilən kəmiyyətlərin ədədi qiymətləri rəqəmlərlə, axtarılan isə şərti olaraq sual işarəsi ilə işarə olunur.

Nəzərdən keçirilən qrafik təsvir növlərinin xüsusiyyətləri şagirdlərin onlarla tanış edilməsinin sadədən mürəkkəbə, konkretədən mücərrədə tədrisən keçidi təmin edən ardıcılığını da müəyyən edir.

I sinfin riyaziyyat təlimində qrafik təsvirlərdən başlıca olaraq – əvvəlcə əşyavi, sonra isə şərti və sxematik şəkillərdən istifadə olunur. Burada çertyojlardan yalnız məsələdə artırma, azaltma və ya iki parçanın fərqə görə müqayisə olunmasından söhbət getdiyi hallarda istifadə etmək mümkündür. Belə hallarda çertyojlar məsələ şərtinə uyğun yerinə yetirilir və mahiyyətcə şəkildən fərqlənmir.

II sinfin riyaziyyat təlimində çertyoj və ya sxematik çertyoj şəklində şərti qrafik təsvirlər verilir, lakin yeni növ məsələlərin həllində çox vaxt şəkillərdən istifadə edilməsi daha faydalı olur. Beləliklə, yuxarıda nəzərdən keçirilən qrafik təsvir formaları II-IV siniflərin riyaziyyat kursu təlimində tətbiq edilir.

Qabaqcıl təcrübə və bizim tədqiqatı-

mız göstərir ki, I sinifdə məsələnin qrafik modelinin qurulması, əsasən, müəllimin rəhbərliyi altında, II sinifdən başlayaraq isə şagirdlərin müstəqilliyinin artırılması şəraitində keçir. Bu işin həyata keçirilməsini bir neçə mərhələyə ayırmaq olar:

1. Məsələnin qrafik modeli müəllimin köməkçi sualları əsasında qurulur və eyni zamanda həm yazı taxtasında, həm də şagirdlərin dəftərlərində yerinə yetirilir.

2. Müəllimin rəhbərliyi altında əvvəlcə məsələnin təhlil edilməsi gedişində qrafik modelin hansı həndəsi fiqurun köməyi ilə və necə qurulması aydınlaşdırılır. Şəkil, sxem və çertyoj yazı taxtasında çəkilmir. Şagirdlər bu işi müstəqil yerinə yetirirlər.

3. Bu mərhələdə müəllim yalnız məsələdə verilənlər və axtarılanların hansı həndəsi fiqurun köməyi ilə təsvir edilməsinin məqsədə uyğunluğunu göstərir, şagirdlər isə özləri uyğun şəkil və ya çertyoju yerinə yetirirlər.

4. Nəhayət, sonuncu mərhələdə şagirdlər tamamilə müstəqil şəkildə məsələnin qrafik modelini qururlar.

Çətinliklərin tədricən artması, onların hissə-hissə aradan qaldırılması bu mərhələlərdəki hər işi şagirdlərin gücünə müvafiq edir.

Müşahidələr göstərir ki, ibtidai siniflərin riyaziyyat dərslərində sxematik əyanilikdən istifadə olunur, lakin bu çox vaxt yazı taxtasında müəllim tərəfindən və ya onun rəhbərliyi ilə şagirdlər tərəfindən yerinə yetirilir. Praktikada bu, məsələ həllinə kömək edəcək şəkil və ya çertyojları bir çox şagirdlərin müstəqil qurulması bacarıqlarına yiyələnməsinə gətirib çıxarır. Bunu bizim tərəfimizdən müxtəlif illərdə və müxtəlif məktəblərdə apardığımız eksperimental təcrübənin nəticələri də təsdiq edir. Məsələn, II-IV siniflərin əksər şagirdləri sinifdə müəllimin rəhbərliyi ilə həll edilmiş çox da mürəkkəb olmayan məsələnin həllinə

analoji olan məsələyə aid çertyoj müstəqil qurmağı bacarmadılar.

Müşahidələr həmçinin göstərmişdir ki, müəllimlərin bir hissəsi qrafik əyanilikdən yalnız kifayət qədər çətin məsələlərin həllində istifadə edirlər. Sadə və çox da mürəkkəb olmayan məsələlərin həll nümunəsində uyğun bacarıqlara yiyələnməyən şagirdlər, təbiidir ki, bu işin öhdəsindən müstəqil şəkildə gəlmək iqtidarında olmurlar və bu halda çertyoj və ya sxematik şəkli müəllimin özü yerinə yetirməli olur.

Riyaziyyat dili-simvollar, şərti işarələr, sxem, çertyoj, dioqram və qrafiklərin dilidir. Prof. A.A. Stolyara görə, hər hansı bir dil kimi, o, «xüsusi öyrənilməlidir ki, aydın olsun. Yalnız bu halda simvollar əyanilik təliminin effektiv vasitəsi olacaqdır» (Столяр А.А. Педагогика математики. Минск «Высшая школа», 1969, s. 73).

Bizim təcrübələrimizin göstərdiyi kimi, simvolik qrafik dilə şagirdlərin yiyələnmələri və ondan müstəqil istifadə etməyi öyrənmələri üçün uzun müddət gərgin iş aparmaq lazımdır. Təlimin ilk günlərindən başlayaraq cari çalışmalar sistemində tədricən mürəkkəbləşən məsələləri həll etdikcə adi mətnin və analitik ifadələrin qrafik təsvirlər dilinə və tərsinə çevrilməsi üçün şagirdlərdə tədricən zənginləşən lüğət ehtiyatının toplanması işi aparılmalıdır. Yalnız bu halda qrafik təsvirlər riyaziyyat təliminin effektiv vasitəsinə çevrilə bilər.

Deyilənlərdən heç də belə nəticə çıxarılmamalıdır ki, hər bir məsələnin həllində hökmən qrafik təsvirlərdən istifadə olunmalıdır. Qrafik təsvirlər təlimin köməkçi vasitələridir. Onların istifadəsi heç bir halda şəkil, sxem, çertyojların bilavasitə görmə qavranmasına əsaslanmadan aparılan məntiqi mühakimələrin köməyi ilə məsələ həll etmək bacarıqlarına veri-

lən tələblərin zəifləməsinə gətirməməlidir.

Qrafik model məsələyə daxil olan kəmiyyətlər arasındakı əlaqələr və asılılıqların müəyyən edilməsinə kömək göstərməlidir. Ona görə qrafik modeli qurmağa başlayarkən verilənlər və axtarılanları təsvir edən həndəsi obrazları elə yerləşdirmək lazımdır ki, məsələdə nəzərdən keçirilən kəmiyyətlər arasındakı asılılıqlar kifayət qədər aşkar görünsün.

Hər bir konkret halda ən münasib qrafik təsvir formasının seçilməsi məsələ-

sinə toxunaraq qeyd edə bilərik ki, istənilən məsələnin qrafik modelinin qurulmasına əlverişli olan ümumi göstəriş vermək çətindir. Eyni məsələyə müxtəlif üsullarla qrafik illüstrasiya verilə bilər. Ona görə də müəllimin vəzifəsi bu işə daim rəhbərlik etmək, qrafik modelin qurulmasının ən səmərəli forması üzərində düşünmək, şagirdlərin ən əlverişli illüstrasiyanı seçmələrinə kömək göstərən bacarıqlar formalaşdırmaq olmalıdır.

RİYAZİYYATDAN ƏYLƏNCƏLİ MƏSƏLƏLƏR

Əziz Musayev,

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun dissertantı

Şagirdlərin təlim fəallığının artırılmasında riyaziyyat fənni geniş imkanlara malikdir. İbtidai siniflərdə riyazi analiz və qaydaların öyrədilməsi, bunlar arasındakı münasibətlərin axtarılması şagird fəallığının artırılmasına güclü təsir göstərir. Belə ki, riyaziyyat fənnini yaxşı qavrayan şagirdlərin çoxu başqa fənlərin öyrənilməsində çətinlik çəkmir.

Təhsilin humanistləşdirildiyi və demokratikləşdirildiyi indiki şəraitdə məktəbdə işi təşkil etmək lazımdır ki, şagirdlərdə hər şeyi öyrənmək həvəsi baş qaldırsın, oxumağa, öyrənməyə məftunluq və tələbat doğursun. Bu işdə təlim fəallığını artıran vasitələrdən biri əyləncəli məsələlərdir. Əyləncəli məsələlərin həlli şagirdlərin əqli və əxlaqi tərbiyəsini artırmaqla yanaşı, onların təlim fəallığını da artırır.

Mə'lumdur ki, ibtidai siniflərdə bütün məsələlər riyaziyyata eyni dərəcədə maraq doğurmirlər. Ona görə də şagirdlərin təlim fəallığını artırmaq üçün əyləncəli məsələlərdən istifadə edə bilərik. Təcrübə göstərir ki, riyaziyyat dərslərində əyləncəli məsələlərin verilməsi həmişə özünü doğruldur. Çalışıram ki, məsələ seçdiyim və ya seçdiyim riyazi məsələlər program materiallarına, şagirdlərin yaş və intellektual imkanlarına uyğun və ayrı-ayrı mövzulara daha dərinləndirən öyrənilməsinə xidmət

etmiş olsun.

Əyləncəli məsələlərin həllində şagirdlər çox həvəslə iştirak edir, fəallıq göstərir, nəticədə onlarda məsələ həll etmək bacarığı inkişaf edir.

Riyaziyyatın səmərəli tədrisi prosesində şagirdlər mücərrəd anlayışların bütöv bir sistemini mənimsəyir, induksiya və deduksiya əməliyyatlarına yiyələnir, əyani təsəvvürlərə əsaslanaraq ümumiləşdirmə, mücərrədləşdirmədən istifadə edə bilərlər. Bu zaman onlar təhlil və tərkib əsasında ümumi qayda çıxarırlar, bu qayda və nəticələri xüsusi hallara tətbiq edə bilərlər.

İbtidai siniflərdə şagirdlər *rəqəm, birrəqəmli ədəd, ikirəqəmli ədəd, təklik, onluq, yüzlik, toplama, çıxma, vurma, bölmə, azalan, çıxılan, fərq, bölünən, bölən, qalıq, vuran, vuran, hasil* anlayışları ilə tanış olurlar.

Mən bu anlayışların mənimsədilməsini, əsasən, əyləncəli məsələlər və çalışmalar vasitəsilə həyata keçirirəm. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əyləncəli məsələlərdən müəyyən dərslərdə və sinifdən xaric məşğələlərdə istifadə etdikdə nəticə daha effektiv olur.

İbtidai siniflərdə didaktik oyun və əyləncəli məsələlərdən istifadə edərkən çalışıram ki, şagirdlərin idrak imkanlarını, dərk etmə xüsusiyyətlərini, bilik, bacarıq və vərdisləri-

ni nəzərə alım. Bu məqsədlə K.D.Uşinskinin dediyi kimi, təlimin başlanğıcından uşaqların xoşlamadıqları, cansıxıcı, lakin zəruri təlim tapşırıqlarını yerinə yetirmələrinə nail olmaq lazımdır. Uşaqların belə fəalliyətə cəlb edilmələri onları daha böyük çətinlikləri aradan qaldırmağa hazırlayır. Bu zaman elə etmək lazımdır ki, uşaqlar oyunun nə vaxt qurtardığını, təlimin isə nə vaxt başladığını hiss etməsinlər.

Müşahidələr göstərir ki, kiçikyaşlı uşaqlar maraqsız dərstdə tez yorulurlar. Çox vaxt əsas obyekt üzərindən diqqətin yayınması baş verir, nəticədə təlim materialının mənimlənməsi çətinləşir. Təlim prosesində didaktik oyun və əyləncəli məsələlərdən istifadə edilməsi isə şagirdlərin yorğunluğunun qarşısını alır, fəallığını artırır.

Mə'lumdur ki, ibtidai siniflərdə fundamental biliklərin formalaşdırılması başlıca məqsəd kimi qarşıya qoyulmur. Burada əsas məqsəd şagirdlərin, gələcəkdə bu biliklərin daha əhatəli mənimlənməsinə hərtərəfli hazırlanmasından, lazımı zəmin yaranmasından ibarətdir. Təcrübə göstərir ki, ibtidai siniflərdə müstəqilliyi, marağı, təsəbbüskarlığı, imkan və qabiliyyəti aşağı səviyyədə olan şagirdlərin əksəriyyəti yuxarı siniflərdə də zəif oxuyur. Ona görə də çalışıram ki, şagirdlərin müstəqil və şüurlu fəaliyyətinin formalaşmasına zəmin yaradım. Təlim prosesinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün şagird fəallığının təmin olunması əsas amillərdən biridir.

Şagirdlərin təlim fəallığının artırılması prosesinə iki tərəfdən yanaşmaq lazımdır.

1) **Daxili tərəf.** Burada şagirdlərin psixoloji əhval-ruhiyyəsinə diqqətlə yanaşaraq onların maraqları, təsəbbüskarlığı, idrakı müstəqilliyi təmin edilməli, qoyulmuş problemin həlli üçün əqli və fiziki imkanları nəzərə alınmalıdır. Verilən çalışma, qoyulan problem şagirdin gücünə müvafiq olmalıdır. Əks halda şagirdin marağı azalar və o, ruhdan düşərək tənbelləşər.

2) **Xarici tərəf.** Burada hər şey müəllimin pedaqoji ustahından asılı olur. Müəllim düşünülmüş sualları ilə şagirdlərin müs-

təqil fəaliyyəti üçün material verərək onların təfəkkür proseslərini istiqamətləndirir. Bu məsələdə şagirdlərin müstəqilliyi bəsit xarakter daşsa da, get-gedə onu inkişaf etdirərək formalaşdırmaq mümkündür. Şagirdlərin təlim fəallığının artırılmasının səmərəli yollarından biri də əyləncəli məsələlərdir. Əyləncəli məsələlərin müxtəlif növləri var. Burada şe'r ilə yazdığım əyləncəli məsələlərdən söhbət açmaq istəyirəm. Mə'lumdur ki, uşaq gözünü açıb ana laylası ilə qidalanır. Laylalar ana südü qədər gərəklikdir. Bu laylaların ilk poeziya nümunəsi olduğunu nəzərə alsaq, görərik ki, uşaq üçün şe'r hava və su kimi lazımdır. Məsələlərin poeziya dili ilə verilməsi həm onların riyazi təfəkkürünü inkişaf etdirir, həm də onların fəallığını artırır.

Şe'r-məsələlər asandan çətinə doğru ibtidai siniflərdə uğurla tətbiq olunur.

10 dairəsində ədədlərin tərkibi ilə əlaqədar I sinifdə aşağıdakı kimi oyun, əyləncə və tapmaca xarakterli tapşırıqlar verirəm:

Hədiyyə

Hər dostuna bir kitab

Hədiyyə verdi Eldar.

Üç kitab paylandısa,

Onun neçə dostu var?

Uşaqlar şe'rə maraqla qulaq asırlar. Sonra bir şagird dostlarına 3 kitab paylayır. Həmin şagirddən neçə kitab payladığını soruşuram. Kim tez cavab versə, o, qalib hesab olunur.

Göyərçinlər

Pəncərənin önündə

Var idi dörd göyərçin.

İkisi uçub getdi,

Neçəsi qaldı deyən?

Şe'ri oxuduqdan sonra lövhəyə 4 uşaq çağırıram. Onları pəncərənin önündə yerləşdirirəm. Sonra ikisi qollarını açıb quş kimi uça-uça öz yerlərinə keçirlər. Yerdə qalan şagirdlərin sayını soruşuram. Uşaqlar xorla "iki" deyər cavab verirlər.

İki dovşan

Dadlı kələm yeyirdi

Dirrikdə iki dovşan.

Qaçıb gözədən itdilər

Gözətçi gələn zaman.

*Hərəyə iki kələm
Onlar yemişdi ləkədə.
Neçə kələm yemişdi
İki dovşan birlikdə?*

Bu əyləncəli məsələni həll edərkən sinifdə olan oyuncaq kələm və dovşanlardan istifadə edirəm. Həm də *dirrik, gözətçi, lək* haqqında uşaqlara mə'lumat verirəm. Bu zaman uşaqlar məsələnin həllində olduqca fəal iştirak edirlər.

*Çoxmərtəbəli ev
Tikilmişdi hələlik
Evin üç mərtəbəsi.
Hələ tikilməliydi
Mərtəbənin ikisi.
Bina hazır olanda
Köçəcəyik ora biz.
Bəs neçə mərtəbəli
Olacaq ev, deyin siz?*

Bu məsələnin həllində kubiklərdən istifadə edirəm. Uşaqlardan biri binanın üç mərtəbəsini tikir. Sonra ikinci uşaq iki mərtəbəsini qaldırır. Nəticədə evin mərtəbələrinin sayı mə'lumdur. Bu zaman *bina, mənzil, mərtəbə* sözlərinin mə'nasını izah edirəm.

Quşlar

*Üçü qondu budağa,
Oldu budaqda beş quş.
Bəs əvvəlcə budaqda
Deyin, neçəsi varmış?*

Əvvəlcə iki quş şəklini yazı taxtasından asıram. Sonra üç quş çəkilmiş şəkli onun yanından asıram. Uşaqlar məsələnin cavabını tapırlar.

Neçəsi qaldı?

*Altı sığırçın
Budağa qondu.
Ovçu tüfənglə
Tez nişan aldı
Birini vurdu.
Həsən, də görək
İndi budaqda
Neçəsi qaldı?
Eh, buna nə var,
Birini vursa,
Beşi də qalar.
Yox, bilmədin sən,
Düz demir Həsən.*

*Siz deyin, dostlar,
Neçəsi qalar?*

Bu riyazi məsələdə əsas məqsəd şagirdlərin məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirməkdir. Şərtə görə kim düz cavab versə, o, qalib hesab olunur.

Bu zaman uşaqların fəallığını artırmaq üçün bütün sinfə müraciət edirəm.

– Uşaqlar, siz deyin, neçə quş qalar?

Uşaqlar cavab verirlər:

– Beş quş!

Uşaqlara başa salıram ki, atəş açılanda quşların biri vurularsa, yerdə qalanları da uçub gedər və beləliklə, budaqda quş qalmaz.

*Günəşli günlər
Həftənin iki günü
Yağış yağdı kəsmədən.
Sonrakı iki gündə
Hər yan oldu duman, çən.
Sonra hava açıldı,
Günəş boylanıb baxdı.
Deyin görək, həftənin
Neçə günü gün çıxdı?*

Əvvəlcə həftənin günləri haqqında mə'lumat verirəm. *Duman, çən* sözlərinin mə'nalarını izah edirəm. Günəşli günlərin sayını tez-tapan şagird qalib hesab olunur.

Ağ güllər

*Güldandakı güllərin
Üçü qırmızı idi,
İkisi sarı idi.
Yeddi gül var idisə
Yarışıqlı güldanda,
Deyin görək uşaqlar
Neçə ağ gül var onda?*

Bu məsələnin həllində uşaqlar çətinlik çəksələr də, ağ güllərin sayının tapılması şagird fəallığının artmasına səbəb olur.

Dəftərlər

*Süsən dəftərlərindən
Beşin verdi Həsənə,
Üçü qaldı özünə.
Sevimli bacısıdır
Axtı, Süsən Həsənin.
Neçə dəftəri varmış
Deyin görək Süsənin?*

Bu məsələdə məchul azalanın tapılması

qaydası öyrədilir. Şagirdlər düşünür, axtarır, beləliklə, asandan çətinə doğru bir yol keçirlər.

Deyin görək

*Bizim balaca Çiçək
Bağdan yıgdı gül-çiçək,
Üçün qoydu güldana,
Üçün verdi dostuna,
Üçü də qaldı ona.
Deyin görək, bəs Çiçək
Yıgmuşdı neçə çiçək?*

Ayının balaları

*Ayının balaları
9 armud tapdılar.
Hərəsi üçün yedi,
Üçünü də atdılar.
Dönüb yuvalarına
Şirin-şirin yatdılar.
Qalsın nağılın ardı,
Deyin görək, ayının
Neçə balası vardı?*

Doqquz ədədini öyrədərkən şagirdlərə 9-un tərkib hissələrini, neçə 3-dən ibarət olduğunu başa salıram. Rəqəmlər haqqında şe'rlər uşaqların daha çox xoşuna gəlir. Məsələn, aşağıdakı şe'rlər uşaqları daha çox düşünməyə məcbur edir.

O hansı ədəddir?

*Qulaq asın, uşaqlar,
Sizə bir sualım var.
Öyrənmək istədikdə
Hər şey suala dönür.
İndi deyin siz mənə,
O hansı ədəddir ki,
Bütün ədədlər ona
Qalıqsız bölünür?*

Deyə bilərsinizmi?

*O hansı ədəddir ki,
Hamı can atır ona.
Gündəlikdə görəndə
Sevinir ata-ana.
Soruşub öyrənmək də
Yaxşı işdi, adətdi.
Deyə bilərsinizmi,
Bəs o hansı ədəddi?*

Mən hansı rəqəməm

*Əgər bilmək istəsən
Rəqəmlərin hansıyam,
Mən özümdən razıyam.
Haftənin günləriyəm,
Əlvan göy qurşağıyam.
Dünyanın möcüzəsi
Mən göyün son qatıyam.
Kimə xoş, kimə bədəm.
Bəs mən hansı rəqəməm?*

Günahkar rəqəm

*Mənim günahım nədir,
Heç kim bəyənmir məni.
Çox adam heç götürmür
Mən yazılan lövhəni.
Nəhs sayırlar adımlı,
Mənim xətrimə dəyir.
Heç bilmirəm, adamlar
Niyə belə söyləyir.
Məni görən adamlar
Ağzını burub gedir.
Deyin hansı rəqəməm,
Bəs mənim adım nədir?*

Xəşbəxt rəqəm

*Bütöv sutkanın
Tən yarıyıyam.
İlin aylarının
Saysan, sayıyam.
Xəşbəxt rəqəməm.
Bilmirəm dərd, qəm,
Mən imamların
Sayı qədərəm.
Əvvəl fikirləşin,
Sonra söyləyin.
Hansı rəqəməm,
Siz tapıb deyin?*

Şirin rəqəm

*Doğma bayrağımızın
Rənglərinin miqdarı
Elə mənim qədərdir,
Nağılların sonunda
Düşən almanın sayı
Sayıma bərabərdir.
Cüt deyiləm, təkəm, tək.
Bəs mən hansı rəqəməm*

Uşaqlar deyən görək?

Kim deyər?
*Azərbaycan gerbinin
Bayrağının üstəki
Ulduzun güşəsinin
Sayı qədərdir adım.
Cüt rəqəməm, mən bilin
Bəs mən hansı rəqəməm?
Kim bilirsə, uşaqlar,
İndi qaldırsın əlin.*

Hansı rəqəməm
*De, mən hansı rəqəməm,
Kvadrata yüksəlsəm,
Doqquza bərabərəm.*

İbtidai siniflərin yuxarı siniflərində daha çətin və mürəkkəb məsələlər verirəm.

Dəftər

*Müəllim hər şagirdə
Payladı iki dəftər.
Otuz şagird var isə
Həmin sinifdə əgər,
Müəllim neçə dəftər
Paylamışdı, kim deyər?*

Səbətlər

*Bir fəhlə gün ərzində
On səbət hazırlayır.
Nəzarətçi onları
Bir-bir yoxlayır, sayır.
Görən deyir, səbətlər
Gör necə də gözəldir.
Bəs yüz fəhlə bir gündə
Neçə səbət düzəldir?*

ŞAĞIRDLƏRİN ŞİFAHİ HESABLAMA QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Mətləb Ağayarov,

AMİ Sumqayıt filialının «İxtisasdəyişmə və ixtisasartırma» kursu üzrə direktor müavini

Dərs prosesində şagirdlərin şifahi hesablama qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək hər bir müəllimin qarşısında duran mühüm tələblərdən biridir.

Mə'lumdur hər hansı bir sinifdə oxuyan şagirdlər müxtəlif cür düşünmə və qavrama qabiliyyətinə malikdirlər. Elə buna görə də hər hansı bir məsələnin və ya misalın həlli zamanı şagirdlər müxtəlif ideyalar irəli sürür, fəallıq göstərirlər.

Şagirdlərin tam fəallığına nail olmaq, onlarda cəld hesablama qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün şifahi hesablama üsullarının mühüm əhəmiyyəti vardır.

Bu üsullardan bəziləri ilə tanış olaq:

a) Natural ədədlərin şifahi toplanması və çıxılması üsulları.

1. Əgər toplananlardan birini bir neçə vahid artırıbsaq, onda alınan cəmdən o qədər vahid çıxmaq lazımdır.

Misal 1.

$264+492=264+(492+8)-8=264+500-8=764-8=756$

2. Əgər toplananlardan birini bir neçə vahid artırıb, o biri toplananı o qədər vahid azaltsaq, onda cəm dəyişməz.

Misaş 2.

$997+756=(997+3)+(756-3)=1000+753=1753$

3. Əgər azalanı bir neçə vahid artırıb, çıxılanı da o qədər vahid artırıbsaq, fərq dəyişməz.

Misal 3.

$1241-994=(1241+6)-(994+6)=1247-1000=247$

4. Əgər iki ədədin cəmindən həmin ədədlərin fərqini çıxsaq, nəticədə kiçik ədədin iki misli alınar, yə'ni $(a+b)-(a-b)=2b$.

Misal 4.

$(67+31)-(67-31)=2\cdot 31=62$.

5. Əgər iki ədədin cəminə onların fərqini əlavə etsək, nəticədə böyük ədədin iki misli alınar, yə'ni $(a+b)+(a-b)=2a$.

Misal 5.

$(73+59)-(73-59)=2\cdot 73=146$.

Bir neçə ədədi sütunla toplayarkən be-

lə bir üsuldanda istifadə etmək olar:

$\begin{array}{r} 1) \quad 478 \\ \quad 349 \\ + \quad 736 \\ \hline \quad 852 \\ \quad 25 \\ \quad 19 \\ \hline \quad 22 \\ \hline 2415 \end{array}$	$\begin{array}{r} 2) \quad 678 \\ \quad 1269 \\ + \quad 76832 \\ \hline \quad 97134 \\ \quad 23 \\ \quad 19 \\ \hline \quad 17 \\ \quad 14 \\ \hline \quad 16 \\ \hline 175913 \end{array}$
---	---

Bu üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir: hər bir mərtəbə vahidinin rəqəmləri ayrı-ayrılıqda toplanır (məsələn, 1-ci misalda mərtəbə vahidləri belə toplanır: $8+9+6+2=25$; $7+4+3+5=19$; $4+3+7+15=22$), onluqlar mərtəbəsinin rəqəmini topladıqdan sonra alınmış ədədlərin təkliyini göstərən rəqəm 1-ci ədədin (təklilər mərtəbəsinin rəqəmlərinin cəmini göstərən ədədin) onluqlar mərtəbəsinin altında yazılır və s., sonra toplama yerinə yetirilir.

b) Natural ədədlərin şifahi vurulması üsulları.

Vurmanın toplamaya (və ya çıxmaya) nəzərən paylanma qanununun tətbiqi ilə vuruqlardan birini cəm və ya fərq şəklində göstərib, hasilə tapmaq olar.

Misal 1.

$$8 \cdot 318 = 8 \cdot (310 + 8) = 8 \cdot 310 + 8 \cdot 8 = 2480 + 64 = 2544$$

Misal 2.

$$7 \cdot 197 = 7 \cdot (200 - 3) = 7 \cdot 200 - 7 \cdot 3 = 1400 - 21 = 1379.$$

10-dan 20-yə qədər olan ikirəqəmli ədədləri şifahi vurmaq üçün Ferrol üsulu deyilən üsuldən istifadə edirlər.

Misal 3. $12 \cdot 14 = 168$. Vurma belə yerinə yetirilir:

- a) $2 \cdot 4 = 8$;
- b) $1 \cdot 2 + 1 \cdot 4 = 6$;
- c) $1 \cdot 1 = 1$.

Bu üsuldən istifadə etməklə üçrəqəmli ədədi ikirəqəmli ədədə də vurmaq olar.

Misal 4. $125 \cdot 23$ hasilini tapın.

$$125 \cdot 23 = 2875$$

- a) $3 \cdot 5 = 15$, 5 yazıb, 1-i yadda saxlayırıq;
- b) $(3 \cdot 2 + 2 \cdot 5) + 17$, 7 yazırıq;
- c) $(3 \cdot 1 + 2 \cdot 2) + 1 = 8$, 8 yazırıq;
- ç) $2 \cdot 1 = 2$, 2 yazırıq.

Onluqlar rəqəmləri eyni, təklilər rəqəmlərinin cəmi 10-a bərabər olan ikirəqəmli ədədləri vurmaq $(10a+b)(10a+c)=100a(a+1)+bc$ eyniliyinə əsaslanır, burada $b+c=10$.

Misal 5: $13 \cdot 17 = 221$

a) $1 \cdot (1+1) = 2$, 2 yazırıq;

b) $3 \cdot 7 = 21$, sağdan 21 yazırıq.

$$204 \cdot 206 = 42024$$

a) $20 \cdot (20+1) = 420$, 420 yazırıq;

b) $6 \cdot 4 = 24$, sağdan 24 yazırıq.

Daha iki üsulla tanış olaq:

1-ci üsul. Natural ədədləri 5-ə, 25-ə və 125-ə vurmaq üçün bu ədədləri uyğun olaraq 2-yə, 4-ə və 8-ə bölüb, alınmış nəticəni 10-a, 100-ə və 1000-ə vurmaq lazımdır.

Misallara baxaq:

$$46 \cdot 5 = 46 : 2 \cdot 10 = 230;$$

$$48 \cdot 25 = 48 : 4 \cdot 100 = 1200;$$

$$32 \cdot 125 = 32 : 8 \cdot 1000 = 4000.$$

Əgər vuruq 2-yə, 4-ə və 8-ə bölünmürsə, onda bölmə qalıqla yerinə yetirilir. Sonra nətamam qismət uyğun olaraq 10-a, 100-ə və 1000-ə, qalıq isə 5-ə, 25-ə və 125-ə vurulur.

Məsələn:

$$53 \cdot 5 = 26 \cdot 10 + 1 \cdot 5 = 265, (53 : 2 = 26 \text{ (qalıq 1)});$$

$$43 \cdot 25 = 10 \cdot 100 + 3 \cdot 25 = 1075,$$

$$(43 : 4 = 10 \text{ (qalıq 3)});$$

$$66 \cdot 125 = 8 \cdot 1000 + 2 \cdot 125 = 8250,$$

$$(66 : 8 = 8 \text{ (qalıq 2)}).$$

2-ci üsul. Natural ədədləri 9-a, 99-a və 999-a vurmaq üçün 1-ci vuruğun yanına 2-ci vuruqdakı 9-luqların sayı qədər 0 (sıfır) yazıb alınmış ədəddən 1-ci vuruğu çıxmaq lazımdır.

Misallara baxaq:

$$387 \cdot 9 = 3870 - 387 = 3483;$$

$$43 \cdot 99 = 4300 - 43 = 4257;$$

$$17 \cdot 999 = 17000 - 17 = 16983.$$

Beləliklə, natural ədədlər üzərində əməllərin (toplama, çıxma və vurma) şifahi yerinə yetirilməsi üçün bir neçə üsula baxdıq. Bu üsulların şagirdlərə öyrədilməsi onlarda mexaniki yaddaşın inkişafına və məntiqi qabiliyyətlərinin fəallaşmasına çox kömək edir.

***

KIÇIKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRDƏ MƏ'NƏVİ ADƏT VƏ VƏRDIŞLƏRİN TƏRBIYƏ EDİLMƏSİ

Nərminə Mustafayeva,

Bakıdakı 245 nömrəli məktəbin direktor müavini

Təhsil qanunu mə'nəvi zənginliyi, əxlaqi saflığı, fiziki kamilliyi ahəngdar surətdə özündə birləşdirən yeni insan tərbiyəsini mühüm vəzifə kimi qarşımızda qoymuşdur. Hər bir insanın mə'nəvi kamilləşməsi bilavasitə onun mədəni davranışında təşəkkül tapır. Mədəni davranış isə insan həyata gələn gündən ona müsbət vərdiş və adətlərin nə dərəcədə aşılmasından asılıdır. Uşaqlarda müsbət adət və vərdişlərin tərbiyə edilməsi onlarda davamlı davranış motivləri formalaşdırır ki, bu da gələcəkdə onların bəyazətli vətəndaş kimi yetişmələrini şərtləndirir.

Adət və vərdişlərin əhəmiyyəti, hər şeydən əvvəl, ondadır ki, insani münasibətlərdə çox böyük rol oynayan bir çox nəzarət və mədəni davranış qaydaları məhz müvafiq adət və vərdişlər vasitəsilə ifadə olunur. Şəxsiyyət qazanılmış adət və vərdişlər qrupu düzgün hərəkət edərək həmişə rahat olur. Çünki adət və vərdişlər müvafiq hərəkət etmək ehtiyacından irəli gəlir. Bu ehtiyac həlledilmədikdə isə insan nəyinsə çatışmadığına hiss edərək daxili narahatlıq keçirir.

Adət və vərdişlər diqqəti və iradəni gərginlikdən xilas edir. Onlar bir növ avtomatik hərəkət olunur ki, bu da şüuru başqa obyektlərə yönəltməyə imkan verir. Adət və vərdişlər iradə tərbiyəsində də mühüm rol oynayır. Belə ki, ilk vaxtlar adət tərbiyəsi müəyyən çətinliklərlə qarşılaşır və bunları aradan qaldırmaq nəticəsində iradi keyfiyyətlər möhkəmlənir.

Adətlər tərbiyəsi tərbiyə işində mühüm rol oynadığından böyük rus pedaqoqu K.S. Makarenko ona böyük əhəmiyyət verərək yazırdı: «Nə etmək lazım olduğu haqda əqdər çox və düzgün təsəvvür aşılayırsınızsa, aşılayın, lakin əgər siz onlarda uzun-

sürən çətinlikləri aradan qaldırmaq adəti tərbiyə etməirsinizsə, sizin heç bir şey tərbiyə etməmiş olduğunuzu deməyə haqqım vardır. Bir sözlə, mən tələb edirəm ki, uşaq həyatı müəyyən adətlər qrupunu tərbiyə edən bir təcrübə kimi təşkil olunsun». Belə adətləri qazanmış kollektivdə iş daha səmərəli, rahat və mübahisəsiz keçir.

İbtidai sinif şagirdlərində mə'nəvi adət və vərdişlərin tərbiyə edilməsi daha böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki ailə və ya bağça həyatından ayrılmış uşaqlar məktəbdə yeni qaydalarla rastlaşırlar. İlk günlərdə həmin adət və vərdişlərə alışdırılmayan uşaqlarla işləmək çətin olur. Uzun müddətli müşahidələrimə əsaslanaraq deyə bilərəm ki, bu dövrdə adət və vərdişlərin yaradılması nisbətən sür'ətlə gedir. Çünki həmin yaşda uşaqların hərəkətlərində şüurluluq və müstəqillik, təqlidçilik və icraçılıq meyli daha güclü olur. Bu isə hərəkətin adət şəklinə düşməsində böyük rol oynayır. Nəticədə məktəbə yenidən qədəm qoymuş, onun daxili qaydalarını bilməyən uşaqlarda adət və vərdişlərin yaradılması üçün sinif müəllimlərinin qarşısında geniş imkanlar yaranır.

Mə'lumdur ki, biliksiz əxlaq ola bilməz. Əxlaq normalarını başa düşmək bilik tələb edir. Müntəzəm çalışmaq, müntəzəm mütləq etmək, biliklərə dərindən yiyələnmək, bilik almağa adət etmək mədəni davranışın əsas cəhətlərindəndir. Mə'nəvi adət və vərdişlərə malik olan şəxs musiqidən, ədəbiyyatdan, incəsənətdən, elmin müxtəlif sahələrindən baş çıxarır, bu sahədə aydın təsəvvürə malik olur, öz ixtisasını dərindən bilir.

Mə'nəvi adət və vərdişlərin yaranmasında, onların möhkəmlənməsində təkrarın rolunu gözdən qaçırmmaq olmaz. İlk dəfə dərs dediyim II sinif şagirdlərini yola salar-

kən onların xudahafizləşmədiklərini gördüm. Bir-iki gündən sonra onlara başa saldım ki, ayrılarkən «xudahafiz», «salamat qalın» demək lazımdır. Bundan sonra yeri gəldikcə hər bir şagirddən bunu tələb etməyə başladım. Əvvəllər çətinliklər olmasına baxmayaraq, ardıcıl təkrarlar nəticəsində bu tələb adət şəklini aldı. Bunu başqa sinif müəllimlərinə də məsləhət gördüm.

Bunları əsas götürərək mə'nəvi adət və vərdişləri tərbiyə etmək üçün, hər şeydən əvvəl, uşaqlardan həmin adət və vərdişlərin mə'na və əhəmiyyəti haqqında aydın təsəvvür yaratmağa sə'y göstərirəm. Mə'lumdur ki, ibtidai sinif şagirdləri özlərini necə aparmaq barədə onlara verilən məsləhət və göstərişləri çox tez unudurlar. Ona görə də uşaqlara müəyyən vərdişlərin təlqin olunmasını lazım bildikdə adət şəklini alanaqədər təkrar etdirirəm. Hamıya mə'lumdur ki, bilik əldə etmək üçün dəfələrlə oxumaq, təkrarən söyləmək, əzbər demək lazımdır. Baş beyində adətlərin yaranmasına səbəb olan şərti reflekslər yalnız dəfələrlə təkrar nəticəsində olur və faktlar uzun müddət yadda saxlanılır.

Mə'nəvi adət və vərdişlərin yaranmasında təkrarların rolunu təmin edən vasitələrdən biri, deyərdim ki, ən əsası möhkəm rejim və qaydaların olmasıdır. Bə'zi müəllimlər rejim dedikdə gündəlik rejimin və ya uşağın gündəlik fəaliyyətini əks etdirən vaxt cədvəlini nəzərdə tuturlar. Əlbəttə, bu, səhvdir. Belə ki, rejim daha geniş məfhum olub, ümumiyyətlə, müəyyən edilmiş qaydaların məcmusu hesab olunur. Həmin qaydaların əhatə etdiyi rejimi üç böyük qrupa ayırmaq olar: uşağın ailədəki rejimi, məktəb rejimi və ictimai yerlərə aid rejim. Bu rejimlərin ardıcıl yerinə yetirilməsi mə'nəvi adət və vərdişlərin yaranmasına əsaslı tə'sir göstərir. Rejimə uzunmüddətli qaydalar daxil olduğundan uşaq hər gün onlara əməl etməli olur ki, bu da dəfələrlə təkrar nəticəsində avtomatlaşdırılaraq adət şəklinə düşür. Bütün bunları nəzərə alaraq valideynlərlə təmasda olarkən valideyn iclaslarında, onların uşaqların ailədəki rejiminə ciddi riayət etmələrinə nəza-

rətlərini artırmalarını tövsiyə edirəm. Əlbəttə, uşaqların məktəb rejiminə tam riayət etmələrinə nəzarət bizim öhdəmizə düşür. Məsələn, şagird bilir ki, siniflərdə dərs gedərkən dəhlizdə səs salmaq olmaz, dərs danışarkən, cavab verərkən, soruşarkən əl qaldırmaq lazımdır, müəllimin nitqini kəsmək olmaz. Partada düz oturmaq, görüşərkən salamlamaq, ayrılarkən xudahafizləşmək lazımdır və s. Belə qaydalar bütün təlim müddətində davam edir və müəllimlərin nəzarəti nəticəsində şagird hər gün bunları gözləmək məcburiyyəti qarşısında qalır ki, bu da uzun müddət təkrarlandığından qaydaya qarşı şərti refleksi möhkəmləndirir və beləliklə, adətlə nəticələnir.

Qeyd edirəm ki, belə əhəmiyyətli cəhətləri nəzərə alaraq uşaqların fəaliyyətini rejim vasitəsilə nizama salmağa çalışıram. Bu işdə «Şagirdlər üçün qaydalar»dan istifadə etməyi vacib hesab edirəm. Belə ki, «Qaydalar»da şagirdlər üçün faydalı olan mühüm məsələlər ümumi şəkildə göstərilmişdir.

Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, əgər şagird müəllimin göstərişi olmadan məktəb avadanlığına ehtiyatla yanaşırsa, sanitariya-gigiyena qaydalarına şüurlu surətdə əməl edirsə, küçədə yaşlı adamlara kömək edib, əvəzində heç bir rəğbətləndirmə gözləmirsə, onun davranışı və rəftarı təqdirəlayiqdir. Biz bilməliyik ki, şagirdi heç kəs görmədiyi, eşitmədiyi, nəzarət etmədiyi və yoxlaya bilmədiyi halda, təmənnəsiz, düzgün hərəkət etməyə alışdırmaq tərbiyə işinin başlıca mə'yarıdır. Pedaqoji təcrübəmə əsaslanaraq belə bir qənaətə gəlmişəm ki, hər hansı müsbət adətin tərbiyəsi digər bir müsbət adətin yaranmasına zəmin yaradır. Tə'limə ciddi münasibət, gün rejiminə tələbkarlıqla yanaşmaq, səhər gimnastikasını müntəzəm rejimlə yerinə yetirmək, bədən tərbiyəsi və idman məşğələlərinə dəvamiyyət, ictimai işlərdə fəal iştirak etmək vərdişlərini gündəlik təkrar etmələri şagirdlərdə tədricən möhkəmlənmiş adətə çevrilir.

Adət və vərdişlərin yaranıb formalaşmasında, heç şübhəsiz, tədris materiallarının böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, hər hansı

mövzunun dərindən öyrənilməsi, mənimsənilməsi müəyyən adətin, yaxud vərdişin yaranmasına, möhkəmlənməsinə kömək göstərir. Uşaqlara anaya hörmət etmək, onun qayğısına qalmaq kimi mə'nəvi-əxlaqi dəyərlər aşılamaq üçün «Əlifba», «Oxu» dərsliklərində kifayət qədər material vardır. Mən hər bir insan üçün müqəddəs sayılan anaya məhəbbət hissini gücləndirmək, onun qayğısına qalmaq kimi mə'nəvi-əxlaqi dəyərləri adət şəkilinə salmaq məqsədilə dərsliklərdəki materillərlə kifayətlənməyəcək, başqa mənbələrə də müraciət edirəm. Belə ki, müvafiq mövzunun tədrisi zamanı V.A.Suxomlinskiyin «Analıq gözəlliyi» müntəxabatında kiçikyaşlı məktəblilər üçün yazdığı «Yeddi qız» nağılına danışmağı da vacib sayıram. Nağılın qısa məzmunu belədir: Ananın yeddi qızı var idi. Bir dəfə ana oğlunun yanına gedib, bir həftədən sonra qayıdır. Qızlar anılarından ötrü necə darıxdığını söyləyirlər. Altı qız ana üçün darıxdığını bərli-bəzəkli sözlərlə ifadə edir, yeddinci qız isə heç bir söz demədən ananın ayaqqablarını çıxarıb, ayaqlarını yumaq üçün tasma su gətirir.

Tədris prosesində şagirdlərdə zərərli adətləri aradan qaldırmaq və düzgün tərbiyə vermək müəllimdən böyük pedaqoji ustalıq, məharət və səbr tələb edir. Apardığım müşahidələr göstərir ki, məşğələlər zamanı, həmçinin dərsdən kənar vaxtlarda bir və ya bir neçə şagirdə bə'zi mənfəətli adətlər nəzərə çarpır. Biz pis davranış tərzini yaradan səbəbləri aşkar edib, onunla mübarizə aparmalı, həm də müsbət adət və vərdişlərin tərbiyəsinə nail olmağı bacarmalıyıq.

Davamlı, uzunmüddətli müsbət adət və vərdişlər uşaqların mə'nəvi dünyasının böyük sərvətidir. Dahi ingilis filosofu F. Bekon yazırdı ki, "Hər bir adamda xarakter ya sünbül, ya da alaqotu şəklində cüçərir. Birincini vaxtında suvarmaq, ikincini isə məhv etmək lazımdır". Mə'nəvi adət və vərdişlərin aşılınması prosesini toxum əkməyə bənzətsek, həmin «əkinçilər» biz müəllimlərik. Toxumu tez əksək, çürüyər, gec əksək, meyvəsi yetişməz. Ona görə də adət və vərdişləri uşaqlara vaxtında aşılamalıyıq. Bu, bizim müqəddəs vəzifəmizdir.

ÖYRƏNMƏYİ ÖYRƏTMƏK MÜHÜM DİDAKTİK PRİNSİP KİMİ

Afət Mustafayeva,

Bakıdakı 21 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Son illər təhsilin humanistləşdirilməsi prinsipi xüsusi diqqət yetirilməsi şagirdlərin müstəqil düşünməyi, onlarda bilik, bacarıq və vərdişlərə şüurlu yiyələnmək qabiliyyəti formalaşdırmağı tələb edir.

Şagirdlərə müstəqil düşünməyi və işləməyi öyrətmək və bu işə pedaqoji rəhbərlik etməsi öz həllini gözləyir. Şagirdlərə müstəqil düşüncə tərzinin aşılınması tə'limdə müstəqilliyə qazanmağın ən mühüm şərtlərindən biridir. Əksinə, tə'limdə geridə qalmaq, yuxarı siniflərə keçdikdə şagirdlərin bacarıqlarının mühüm səbəbi onlarda bu qabiliyyətin olmamasından irəli gəlir. Ona görə də müəllimin əsas fəaliyyəti biliklər

toplusunu şagirdlərin başına yığmaq cəhdi və ya onların biliklərini üzə çıxarıb qiymətləndirmək sə'yi ilə tamamlanmalıdır.

Şagirdlərə öyrənməyi öyrətmək, yə'ni tə'lim əməyinin ümumi bacarıqlarını addım-addım mənimsətmək ibtidai pillənin başlıca vəzifəsini təşkil etməlidir. Bəs şagirdlərə öyrədiləcək tə'lim əməyi bacarıqlarına nələr daxil olmalıdır? Pedaqoji elmlər namizədi Məcid İsmixanov «Kiçikyaşlı məktəblilərdə müstəqillik vərdişlərinin formalaşdırılması» əsərində tə'lim əməyi bacarıqlarının pedaqoji ədəbiyyatda ilkin mənbələrini araşdırmışdır. O göstərir ki, bu bacarıqlar klassik pedaqoqlar tərəfindən 3, bə'zən hətta 4

qrupda təsnif edilir. Mən tə'lim əməyi bacarıqlarını diqqətlə araşdıraraq ibtidai pillə üçün ən ümumi şəkildə bu bacarıqları 2 qrupa ayırmışam; bunların birincisi təşkilati xarakterli bacarıqlar, ikincisi isə əqli-idraki xarakterli bacarıqlardır.

Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, müasir məktəbin əsas vəzifəsi gənc nəsli inkişaf etmiş demokratik həyata hazırlamaqdır. Ona görə də bilik və bacarıqlar dəyər (münasibət) elementləri ilə vəhdətdə formalaşmalıdır. Bilik-bacarıq-dəyər (münasibət) sanki üçbucağın ayrılmaz hissələri kimi fərz edilən müasir tə'lim elementləridir. Yalnız bilik-bacarıq-dəyər (münasibət) birliyi yeni bilik, bacarıq və vərdişlərin yaranmasına səbəb olur. Bu elementlərin vəhdətdə tədrisi isə interaktiv tə'lim metodlarının tətbiqini aktuallaşdırır.

Biz çox vaxt şagirdi öyrədəcəyimiz metodları seçməklə kifayətlənir, lakin dərstdə onların iştirakını, fəallığını tə'min edən öyrənmə metodları haqqında düşünməyi yaddan çıxarıyıq. Nəticədə tə'lim prosesində biliklərin mənimsədilməsi qiymətləndirmə, məcburetə, tə'siretmə, təhrikətmə, əzbərlətmə əsasında qurulur. İnteraktiv tə'lim metodları isə belə neqativ halları aradan qaldırır. Dərs hər bir şagird üçün fəaliyyət, axtarıcılıq və əməkdaşlıq meydanına çevrilir.

Yuxarıda qeyd etdim ki, bacarıqları şərti olaraq iki qrupa ayırmışam ki, bunlardan birincisi təşkilati xarakterli bacarıqlardır. Bu məqsədlə kiçikyaşlı məktəblilərlə tə'lim əməyi gigiyenasının əsas qaydalarını mənimsədir, onlara bu əsas üzərində vaxtını düzgün bölüşdürməyi, tə'lim fəaliyyətini planlaşdırmağı, öz enerjisini tə'lim tapşırıqlarına yönəltməyi öyrədirəm. Çalışırım ki, hər bir şagird öz tə'lim vəzifələrini qəbul etmək, eləcə də onları ciddi və keyfiyyətlə yerinə yetirmək bacarığı qazansın. Bu məqsədlə onlara «Ev tapşırığının təşkili qaydaları» adlı yaddaş verir, gün rejimi tərtib etməyə və onun əsasında işləməyə sövq edir, maraqlı müsahibə, söhbət və müzakirələrlə onların qüvvə və bacarıqlarını tə'lim fəaliyyətinə istiqamətləndirirəm.

Əqli-idraki xarakterli bacarıq və vərdiş-

lər isə tamam başqadır. Buraya oxumaq, yazmaq, müəllimin şərhini diqqətlə dinləmək və qavramaq, səmərəli yadda saxlamaq, ondan əqli nəticə çıxarmaq bacarığı, sərbəst düşünmə tərzini və işləmə qabiliyyəti, tədris materialını məntiqi dərk etmək və planlaşdırmaq, əsas fikri ayırmaq, özünə nəzərət, özünü qiymətləndirmə bacarığı və s. daxildir. Bu proseslər ancaq şagirdlərin əqli fəallığı sayəsində mümkündür. Əqli fəallığın isə mühüm şərti odur ki, hər hansı tə'lim məsələsinin həlli üçün şagird zəruri biliklərə və müvafiq priyomlara malik olsun. Priyomların müəyyən fəaliyyəti icra etmək vasitəsi olduğunu nəzərə almaqla onları şərti olaraq 2 qrupa ayırmaq mümkündür. 1) tə'lim əməyi priyomları (oxu, yazı, hesablama, planlaşdırma, özünə nəzərət); 2) zehni iş priyomları – əsasən, təfəkkür priyomları (təhlil-tərkib, müqayisə, mücərrədləşdirmə, konkretləşdirmə, ümumiləşdirmə və nəticə çıxarma və s.)

Mən bir qayda olaraq tə'lim əməyi bacarıqlarını və öyrənməyin səmərəli priyomlarını öyrətməyi bir məqsəd kimi qarşıma qoymuşam. Burada incə bir cəhəti diqqət mərkəzində saxlayıram ki, tə'lim prosesində həm mövzunu tədris edəcəyim metodun, həm də şagirdlərin (ünsiyyətli və qapalı; zəif, orta və qüvvətli şagirdlərin) hər birinin iştirakını və fəallığını tə'min edən metodların (əsasən interaktiv metodların) vəhdətini yaratmağa nail olum. Öyrənməyi öyrətməkdə prof. Y.Kərimovun dərsləkləri və metodik əsərləri mənim üçün qiymətli bir ideya mənbəyidir ki, öz fəaliyyətimdə bu mənbələrə müəyyən bir orijinallıq və yaradıcılıqla istinad edirəm.

Tə'lim əməyi bacarıqlarından ən mühümü oxu bacarığıdır. Bu bacarığın verilməsi yollarını qısa şəkildə qeyd etmək istərdim. Şagirdlərin düzgün oxu bacarığına yiyələnmələrinə nail olmaqdan ötrü ilk dəfə məktəbə qədəm basan birincilərin nitq səslərini qavramaları üzərində ciddi iş aparıram. Yoxlama nəticəsində aşkar etmişəm ki, birincilərin əksəriyyəti bə'zi nitq səslərini fərləndirməyi bacarmırlar. Əlifba tə'limində qabaq onlara nitq səslərini dərk etməyi və ayırmağı öyrədirəm. Bu məqsədlə, əsasən,

didaktik oyunlardan istifadə edirəm. Mühüm oyunlardan biri «Dairələr» oyunudur. Bu oyunu daha maraqlı etmək üçün şagirdləri 4-5 nəfərlik qruplara ayıraraq yarış keçirirəm. Hər bir komandaya sait və samit səsləri fərqləndirmək üçün iki müxtəlif rəngdə dairələr və əşya şəkilləri paylayıram. Şagirdlər əşya şəkillərinin altında dairələrlə uyğun sxemləri (məsələn, *ulduz* sözünü göstərmək üçün ●○○●○) qurur, ya da əksinə, sxemlərə müvafiq şəkli tapıb qoyuram. Hansı komanda işi tez qurtarsa, o, qalib hesab olunur. Bu cür oyun və didaktik çalışmaların köməyi ilə səsləri qavratmaq bacarığına nail olduqdan sonra əlifba təliminə keçmək, kəsmə əlifbanın köməyi ilə nitq və onun səsləri üzərində təhlil-tərkib əməliyyatı aparmaq mümkün olur. Didaktik oyunlardan əlifba təlimi dövründə də geniş istifadə edirəm. «Cırt dan qonağımızdır» rollu oyunu, «Zəncir», «Cümlə qur», «Sözü dəyiş» və s. kimi estafet xarakterli oyunlar şagirdlərin düzgün oxu və yazı texnikasına yiyələnmələrinə çox kömək göstərir. Oyunlar vasitəsilə şagirdlərin söz və cümlə yaradıcılığını, rəhbərli nitqini inkişaf etdirməyə çalışıram. Belə oyunların gedişində şagirdləri hərəsində 5 nəfərdən ibarət olan iki komandaya ayırıram. Hər komanda üçün əvvəlcədən, nataamam yazılmış 5 söz, yaxud cümlə təqdim edirəm.

kit..b	şək..l
məkt..b	k..no
məkt..b	B..k1
ət..k	Kər..m
pət..k	Bab..k

Hansı komanda tapşırığı tez yerinə yetirir, qalib hesab olunur. Beləliklə, şagirdlər oxu texnikasını mənimsəyərək, mexaniki əzbəclikdən və çətin oxu bəlasından xilas olurlar.

Şagirdləri əqli-idraki xarakterli bacarıqlara və zehni əməliyyat priyomlarına yiyələndirmək üçün interaktiv metod olan "Əqli təcrübə" metodundan istifadə edirəm. Yaxıncıdır, ötən il 1-ci sinifdə İ.Səfərlinin «Ana» şe'rinə tədris etməli idim. Mövzunu seçməzdən bir neçə dərs qabaq sinifdə

«Anamın ev işləri» mövzusunda şəkil üzrə hekayə qurmaq öyrənilmişdi. Şagirdlər tərəfindən qurulan hekayələr məzmunca bir-birinə yaxın olsa da, çox maraqlı alınmışdı: «Mənim anam çox səliqəlidir. Səhər hamımızdan tez oyanır. Biz durana qədər yemək hazırlayıb bizi yuxudan oyadır...».

«Anamın evdə işləri çox olur. Saymaqla qurtarmaq olmaz. Bizə səhər yeməyi hazırlayır, bizi məktəbə aparır, evi təmizləyir, pal-tar yuyur, ütüləyir. Anam hamıdan gec yadır. Bütün günü işləsə də, heç yoruldu demir. Bizi həmişə əzizləyir. Mən anamı günəşə bənzədirəm».

Şe'r in tədrisindən bir gün əvvəl isə şagirdlərə evdə düşünmək üçün suallar paylamışdım. Suallar belə idi:

– Sənin ananın adının mə'nası nədir? Ona bu adı kim qoyub? Sən ananın adından razısanmı? Yoxsa başqa bir adla əvəz etmək istərdim?

Şagirdlər evdə bu suallara cavab hazırladılar. Növbəti dərsdə 5-6 dəqiqə ərzində uşaqlar iki-iki qruplara bölünərək həmin suallar əsasında qarşılıqlı müsahibə apardılar. Bu mərhələdən sonra «Ana» şe'rinin tədrisinə keçdim və şagirdlər həvəslə öyrənməyə başladılar. Şe'r in məzmununu şagirdlərə şüurlü mənimsətməkdən ötrü mə'nası onlar üçün çətin anlaşılan sözləri (vətən, dən, qəhrəmanlar anası, qoşa) yazıb mə'nalarını aydınlaşdırdım. Ancaq bilirdim ki, şagirdlər axırıncı iki misranın mə'nasını dərk etmədən əzbərləməyə çalışırlar.

**«Bizim ana vətənlə
Qoşa çəkilir adın».**

Bu misraların şagirdlərin özləri tərəfindən dərk və izah edilməsinə nail olmaq lazım idi. Bu məqsədlə yenə əyani vəsaitin köməyi ilə ana və onun evdə vəzifələri ilə bağlı qısa müsahibə apardım. Ən ümumi fikirlər bir-birinin eyni oldu. Yə'ni ana övladını «yedizdirir, içizdirir, geyindirir». Dərhal şəkil asaraq bir neçə dərs əvvəl «təbiət» mövzusu ilə əlaqədar öyrəndikləri ətrafında təkrar müsahibə apardım. Təbiət haqqında da eyni fikirlər yenidən səsləndi. Yə'ni təbiət də bizi «yedizdirir, içizdirir, geyindirir». Bundan sonra dərs

hal şagirdlərə müraciət etdim:

– Bəs indi deyə bilərsinizmi, nəyə görə şair şe'rin sonunda «bizim ana Vətənlə qoşa çəkilib adın» deyir?

Uşaqlar düşünürlər. Mənim istiqamətverici köməyimlə onlar belə bir qənaətə gəlirlər:

– Ana bizim hər bir qayğımızı çəkib, ehtiyacımızı ödədiyi kimi, təbiət də bizə yaşamaq üçün hava, su, yemək, paltar, işıq, istilik – bir sözlə, hər şey bəxş edir. Ona görə də vətən və ana ayrılmazdır. Həmişə adları birlikdə çəkilib və vətən anaya bənzədilir.

Beləliklə, «Əqli hücum» metodundan istifadə etməklə biliklərin yerində canlandırılması iki anlayışın vəhdətini yaratdı və şagirdlər şe'rin sətiraltı mənasını aydınlaşdırmağa nail oldular. Dərsin sonunda şagirdlərə test xarakterli bir tapşırıq verdim: «Sizi kim yedirir, içirir, geyindirir, qayğınıza qalır?»

1) ata, ana; 2) ana, vətən; 3) vətən, ana, ata;

Şagirdlərin əksəriyyəti 3-cünü dairəyə aldılar. Beləliklə, daima şagirdlərin təfəkkür priyomlarına yiyələnməsinin bünövrəsini qoyur, onların idrak fəallığını ön plana çəkirəm.

«Əqli hücum» metodundan yeri gəldikcə müxtəlif məqamlarda istifadə edirəm. III sinifdə növbəti yeni dərsim «Ağsaqqal» hekayəsi idi. Həmin hekayədən şagirdlərin çox ibrətamiz bir əqli nəticəyə gəlmələrinə nail olmaq lazım idi. Bu məqsədlə onlara dərsin əvvəlində aşağıdakı suallar yazılmış kartokkalar payladım:

1. Siz gələcəkdə, dolanacaqdan qat-qat çox, yə'ni milyonlarla manat pul qazanmaq istəyirdinizmi? (hə, yox).

2. Əgər gələcəkdə belə qazanc imkanınız olsa, o pulları nəyə sərf edərdiniz?

Şagirdlərin əksəriyyəti 1-ci suala «hə» cavabı yazmışdı. 2-ci suala cavabında isə əksəriyyəti özünə ev, xarici maşın almaq, xarici ölkələri gəzmək, ata-anasına, ailələrinə sərf etmək arzusunda olduğunu qeyd etmişdi.

Müsahibəyə yekun vurduqdan sonra xalqımızın böyük şəxsiyyəti Zeynalabdin Tağıyevin portretini lövhədən asıb onun haqqında qısa mə'lumat verdim. Sözümlü tamamladıqdan sonra dərslik üzərində işə keçdim. «Ağsaqqal» hekayəsi vasitəsilə Z.Ta-

ğıyev və onun böyük xeyriyyə işləri ilə tanış olduqdan sonra hamı lazımı əqli nəticəyə gələ bilmişdi. Şagirdlərdən Abdulla Abdullayev çox maraqlı münasibət bildirdi:

– Mən düşünürəm ki, bizim indiki milyonçularımız da millət atası Z.Tağıyev kimi öz xalqını sevən, qayğıkeş, əliaçıq, xeyriyyəçi olsalar, qaçqınlar və işsizlər üçün yeni iş yerləri açar, xəstə və əlillərə yardım edər, gənclərin təhsilini davam etdirmələrinə kömək göstərə bilərlər. Belə olarsa, xalqımız daha firavan yaşayar. Mən gələcəkdə varlansam, belə edəcəyəm.

Şagirdlərin əqli bacarıqlarının və zəhmət fəaliyyət priyomlarının necə formalaşmasını oxu dərsinə aid bir nümunə əsasında aydınlaşdırmaq istərdim. Oxu dərslərində, bir qayda olaraq, əsəri məntiqi dərk etdirmək və planlaşdırmaq, əsas ideyanı və nəticəni müəyyənləşdirmək, əsərdəki istinad ediləcək sözü və fikri, obrazlı ifadələri tapa bilmək bacarığını yaratmağa daima diqqət verirəm.

3-cü sinifdə İ.Əfəndiyevin «Vəfali dost» hekayəsini mənimsətmək lazım idi. Mövzu oxunub, məzmunu dərk edildikdən sonra izahlı-illüstrativ metoda keçdim. Hekayənin ayrı-ayrı epizodlarını əks etdirən şəkillər əsərdəki şagirdlər əsəri həmin şəkillər əsasında bitmiş hissələrə ayıraraq, başlıqlar verdilər. Hər bir şagird öz mülahizələrini oxudu və hansının münasib olduğunu özləri müəyyənləşdirdilər. Nəhayət, əsəri məntiqi hissələrə bölən belə başlıqlar alındı: 1. Təəccüb; 2. Xilas; 3. Gecə qonağı; 4. Vəfali dost; 5. Ayrılıq; 6. Yadigar.

Sonra şagirdləri 6 nəfərlik qruplara ayırdım və qruplara belə tapşırıq verdim: «Mövzunun hissələrini öz aranızda bölün, hər kəs öz hissəsini oxuyub nəql etsin ki, hekayənin tam məzmunu aydın olsun». Qrupları əsərin sərlövhəsini dəyişərək digər müvafiq ad qoymağa sövq etdim. Qruplar biri digərindən fərqli olan sərlövhələr tapdılar. Onlar «Ayrı xilas oldu», «Yadigar», «Ayrılıq», «Qırmızı mərcan» adlarının da hekayəyə müvafiq olduğunu söylədilər.

Belə fəal təlim metodlarının köməyi ilə hər bir şagird dərsdə təsir obyektinə deyil,

onun subyekti olur. Bundan əlavə, onlarda qısa müddət ərzində lazımı ümumiləşdirmələr apararaq düzgün əqli nəticə çıxarmaq bacarığını formalaşdırır, təfəkkürün tənqidliyi və kompromis variantın tapılması kimi əqli keyfiyyətləri inkişaf etdirirəm.

Şagirdlərə öyrənməyi öyrətmək üçün onların ekskursiya, gəzinti, müşahidə və təcrübələr üzərində işlərini təşkil edirəm. Şagirdlərin qarşısına həyatı təcrübə və müşahidələr vasitəsilə suallar qoyuram. Dekabrın sonunda II sinifdə «İlk qar» mətnini tədris etməli idim. Mətnə hazırlıq məqsədilə biz bir aya yaxın idi ki, qışın əlamətləri üzərində müşahidə aparır və alınan nəticələri «Müşahidə gündəliyi»ndə qeyd edirdik.

Mətni tədris edəcəyim gün şagirdlərin qarşısına belə suallar qoydum:

- Payızla qışın fərqi nədə görünürsünüz?
- Qışın əsas əlamətləri hansılardır?
- Bu il qış gözlənildiyindən tez gəldi, yoxsa gec?
- İlk qar ayın neçəsinə yağdı?
- Sonra hansı günlərdə qar yağdığını qeydə alıbsınız?
- Qarlı günlərdə onun dərinliyini ölçübsünüzmü?
- Yerə düşən qar dənələrinə fikir veribsinizmi? Onlar nəyə bənzəyir?
- Kim onların şəklini çəkmişdir?
- Qarla buzun fərqi nədir?
- Qarlı günlərdə hansı maraqlı hadisənin şahidi olubsunuz?

Şagirdlər müntəzəm müşahidə aparıb, "Müşahidə gündəlikləri"ndə lazımı qeydlər etdiklərindən bu suallara asanlıqla cavab tapdılar. Belə canlı müşahidə və təcrübələr əsasında tədris edilən mövzu şagirdlər tərəfindən asanlıqla dərk edildi. Onlar mövzunu öz hisslərlə ayıraraq, başlıqlar verməyə müvəffəq oldular. Belə bir plan alındı: 1. Kəndə qar yağır; 2. Kənddə qış səhəri; 3. Məsədə qar; 4. Narahat olan «kimlərdir»? 5. Sakitlik başlandı. Dərsin yekununda «Səssizlik» assosiyasiyası adlı bir interaktiv oyun keçirdim. Yazı taxtasından asdığım plakatda böyük bir dairə çəkmiş, dairənin ortasında belə sual yazmışdım: «Qar sənin üçün nə de-

məkdir?». Dairənin ətrafında isə sualın cavabını aydınlaşdırmaq üçün yardımçı şəkillər əks olunurdu. Cavab vermək üçün sinfin qarşısına 7 şagird çağırdım. Onlar şəkillər və öz canlı müşahidələrindən gəldikləri nəticələr əsasında fikirləşərək növbə ilə aşağıdakı cavabları tapdılar: 1. Qar qışın ən mühüm əlamətidir. 2. Qar torpaq üçün bol su ehtiyatı deməkdir. 3. Qar təbiətin saflaşması və təmizlənməsi deməkdir. 4. Qar çıpaq təbiət üçün sakitlik və gözəllikdir. 5. Qar torpaqdakı ziyanvericilərin və yoluxdurucu mikrobların məhv olunması deməkdir. 6. Qar uşaqlar üçün sevimli əyləncə deməkdir. 7. Qar tarla və bağlarımız üçün bərəkət və bolluq deməkdir.

Şagirdlərdən bir neçəsi dərsdə «İlk qar» mövzusunda gözəl rəsm çəkdi. 4-5 şagird isə «Bir qış günü» adlı kiçikhəcmli maraqlı hekayə tərtib etdi: «Bazar günü idi. Yuxudan durub əl-üzümü yumaq üçün bayıra çıxdım. Həm yağış yağır, həm də külək əsirdi. Mən həyətdə doyunca qaçmaq, oynamaq istəyirdim. Amma nə qədər gözlədimə, yağış ara vermir, getdikcə güclənirdi. Axşama yaxın seyrək yağış, sonra qar yağmağa başladı. Mən gecə olmasına baxmayaraq yatmırdım. Tez-tez çölə çıxıb lopa-lopa yağan qara tamaşa edirdim. Ağ yumşaq qar hər yeri ağ yorğana bürümüşdü. Qar ara vermədən yağır...».

Şagirdlərin söylədikləri tapmacalar, atalar sözləri, şe'rlər də maraqlı idi. Nəinki bu dərsdə, növbəti dərslərdə də təbiətin dəyişməsi və qarın əhəmiyyəti, eləcə də qarın, buzun, suyun xüsusiyyəti haqqında şagirdlərin özləri tərəfindən ümumiləşdirmələr aparıldı və elmi nəticələr müəyyənləşdirildi: məsələn, qar istiliyi pis keçirir, su donub buz olanda həcmi genişlənir. Belə bilikləri şagirdlər özləri təcrübədən və məntiqi nəticə çıxarmaq yolu ilə qazandılar.

Zehni əməliyyat priyomlarına riyaziyyat dərslərində də geniş yer verirəm. Belə ki, riyaziyyat dərslərində heç bir qayda, yaxud tərif olmadığı hallarda belə, həlli gedişini məntiqi cəhətdən araşdırmaqla qaydanı şagirdlərin özlərinin müəyyənləşdirmələrinə nail oluram. I sinifdə $5+3=8$; $3+5=8$ kimi misallar əsasında «Toplananların yerini dəy-

işdikdə cəm dəyişmir» fikrinə $7+3=10$; $10-3=7$; $10-7=3$ misallarının əsasında «Cəmdən toplananların birini çıxdıqda o biri toplanan alınar» nəticələrinə asanlıqla yiyələnirlər. Bu da kursun sür'ətli və şüurlu öyrənilməsinə səbəb olur.

Şagirdlər misallara nisbətən məsələ həlində daha çox çətinliklərlə üzləşirlər. Xüsusən I sinifdə şagirdlər məsələnin tərkib hissələrini ayırmaqda acizlik göstərirlər. Ona görə də şagirdləri ilk növbədə məsələnin 4 tərkib hissəsi (şərti, sualı, həlli, cavabı) ilə tanış edirəm. Bununla işi bitmiş hesab etmirəm. Məsələni şagirdlərə mənimsətmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə edirəm. Bunların içərisində məsələnin alqoritmləşdirilməsi üsulu xüsusi yer tutur.

Sinifdə məsələ həlli vaxtı şagirdləri 5 nəfərlik qruplara bölürəm. Onların hər biri bir işi yerinə yetirir, 1-ci şagird məsələnin şərtini, 2-ci şagird sualını deyir, 3-cü məsələnin qısa şəkildə yazılışını tərtib edir, 4-cü həllini, 5-ci şagird isə cavabını yazır. Tapşırığın yerinə yetirilməsi aşağıdakı nəticəni verir:

- 1) Şagirdlər məsələ həllinə daha fəal cəlb olunurlar;
- 2) Qısa müddət ərzində çox şagird dərsin bərabərhüquqlu iştirakçısına çevrilir.
- 3) Vaxta qənaət edilir və dərsin optimallığı artır.
- 4) Məsələnin tərkib hissəsinin, mənimsənilməsinə təmin edir.

Misal həlində də oxşar və fərqli cəhətlər, əks əməliyyatlar çoxdur. Ona görə də misalları və digər çalışmaları yaxşı mənimsəmək üçün «cütlər»lə işləməyə üstünlük verirəm. Şagirdlər iki-iki bölünərək aşağıdakı misalları yerinə yetirməli olurlar:

$27+3$	$30-4$	$40+36$
$45-5$	$45-4$	$70-23$

Riyaziyyatın tədrisində dərəcə differensial xarakteri vermədən müvəffəqiyyət qazanmaq olmaz. Dərsdə şagirdləri qruplara bölərək zəiflərə didaktik xarakterli çox sadə misal (35-6; 45-20+10) verirəm. Orta səviyyəli qrupa nisbətən çətin, didaktik məqsəd daşıyan misallar verirəm.

$35+24=59$	$73+26=x$
$59-24=x$	$x+x=x$
$59-x=x$	$x+x=x$

Güclü qrupa isə 3 didaktik funksiya daşıyan mürəkkəb misallar verirəm.

$54-5*50$	$90-51*40$
$39+40*69$	$80*98-20$

Təlimin belə fərdiləşməsi və differensiallaşdırılması şagirdlərin tam gücü ilə optimal məşğul olmalarını təmin edir, idrak və maraqlarının inkişaf etdirilməsinə imkan yaradır.

Bacarıqların formalaşmasında yaddaşdan da istifadə olunur. Şagirdləri müxtəlif məzmunlu materialın hər birini yaddaşda ardıcılıqla öyrənməyə sövq edirəm.

Adətən, şagirdlərin müstəqil iş bacarıqlarına yiyələnmə səviyyəsini aşkara çıxarmaq üçün sinfin xarakteristikasını tərtib edirəm. Dərsdə şagirdlərlə formalaşdırılma əsas bacaraqların siyahısını müəyyənləşdirirəm. Şagirdlərin hər birinin həmin bacarıqlara yiyələnməsini «əla», «yaxşı», «zəif», «pis» sözləri ilə qeyd edirəm. Uğursuzluqları aradan qaldırmaq məqsədilə valideynlərin də köməyindən istifadə edirəm.

Mən öyrənməyin öyrədilməsinə bilik-bacarıq-dəyər (münasibət) üçlüyünün vəhdəti baxımından yanaşaraq, öz fəaliyyətimdə bu üçlüyü pedaqoji prosesin əsas prinsipi kimi həmişə rəhbər tuturam. Dərsdə şagirdi öyrədəcəyim təlim üsulları ilə yanaşı, şagirdlərin öyrənəcəkləri təlim üsullarını da (əsasən interaktiv) bu prinsipə uyğun müəyyənləşdirirəm və sinifdə təlimin keyfiyyətinə dərs dediyim şagirdlərin bu baxımdan necə formalaşmalarını nöqtəyi-nəzərindən qiymət verirəm.

***

UŞAĞIN MƏKTƏBƏ PSIXOLOJİ HAZIRLIĞINDA YAŞIDLARI İLƏ QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏRİNİN ROLU

Ülviyyə Əfəndiyeva

Təhsil Problemləri İnstitutunun dissertantı

Təlim və tərbiyənin təşkilinə həyatın verdiyi yüksək tələblər, onlara uyğun təlim metodlarının seçilməsini, yeni, daha səmərəli psixoloji-pedaqoji yanaşmaları zəruri edir. Bu baxımdan məktəbəqədər yaşlı uşaqların məktəb təliminə psixoloji hazırlığı problemi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində təlim və tərbiyənin məqsəd və prinsiplərinin müəyyən olunması, eyni zamanda, uşağın məktəbdə müvəffəqiyyətlə təlimi onun hələndən asılıdır.

Uşağın məktəbə hazırlanması – uşaq həyatının bütün sahələrini əhatə edən kompleks çoxcəhətli bir məsələdir və məktəbə psixoloji hazırlıq burada mühüm həlqələrdən biridir.

Müasir dövrdə psixoloji-pedaqoji ədəbiyyatda uşağın məktəbə hazırlığı problemi geniş və müxtəlif aspektlərdə araşdırılır. 30-cu illərdə uzun müddət uşağın məktəbə hazırlığına əsas meyarı kimi onun əqli inkişafının səviyyəsi götürülürdü. L.S.Viqotski ilk dəfə olaraq belə bir fikir irəli sürmüşdü ki, uşağın məktəbə intellektual hazırlığı təsəvvürlərin cəmiyyət göstəriciləri ilə deyil, uşaqlarda gətirilən intellektual proseslərin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən olunur. L.S.Viqotskiyə görə məktəb təliminə hazır olmaq, hər şeydən əvvəl ümumiləşdirmək və ətraf aləmin cisim və hadisələrini müvafiq kateqoriyalarda qruplaşdırmaq bacarığına yiyələnmək deməkdir.

«Məktəb təliminə psixoloji hazırlıq» anlayışı ilk dəfə 1948-ci ildə A.N. Leontyev tərəfindən təklif olunmuşdur. O, artıq bu hazırlıqda ən əsas komponentlərindən biri olan uşaqlarda öz davranışlarını idarə edə bilmək bacarığının inkişafını ön plana çəkirdi. L.I. Bojoviç bu anlayışa uşağın şəxsiyyətinin inkişafı baxımından məktəbə hazır ol-

mağı da əlavə etmişdir. Buraya uşağın məktəbə, müəllimə, təlim fəaliyyətinə münasibəti daxil edilirdi.

Bir çox müəlliflər uşağın məktəbə hazırlığını onun şəxsi keyfiyyətləri ilə məktəbdə təlim üçün lazım olan bilik, bacarıq və vərdislərinin sıx əlaqəsini əsas götürürlər. Belə ki, A.A. Lyublinskaya göstərmişdir ki, məktəbə psixoloji hazırlıq uşaqlarda mürəkkəb və müxtəlif cür sinir əlaqələrinin, assosiasiyaların formalaşmasıdır ki, I sinif müəllimi özünün təlim-tərbiyə işini bunun əsasında qurur.

V.K. Kotırla məktəbə psixoloji hazırlığı yalnız uşağın bilik və bacarığının birgə olmasında deyil, həm də onların ilkin idrak fəaliyyəti üçün lazım olan müxtəlif psixi xüsusiyyətlərin mövcudluğunda görürdü.

L.Venqer və V.S. Muxina uşaqlarda elə bacarıqları əsas götürürlər ki, bunlar öz davranışını idarə edə, ümumi fəaliyyətə qoşula bilmək, məktəbin, müəllimin irəli sürdüyü tələblər sistemini qəbul etməkdən ibarətdir.

Uşağın məktəbə hazırlığında onun ətrafdakılarla münasibəti məsələsi üzərində dayanacaq. Bu haqda L.A. Venqer və V.S. Muxina yazmışlarsa da, bu ən az işlənmiş sahələrdən biridir. Tədqiqatçılar sinifdə şagird və müəllim arasında, şagirdlər arasında yaranan münasibətlərin xüsusi tipini göstərmişlər ki, bu zaman əsas göstərici təlimdə müvəffəqiyyətdən ibarətdir.

Y.L. Kolominski uşağın məktəb təliminə psixoloji hazırlığı anlayışına yeni bir parametrlər – sosial – psixoloji hazırlığı da daxil edir. Bu da “uşaq cəmiyyəti” ilə “yaşlılar cəmiyyəti” arasında yeni münasibətlərin yaranması ilə; uşağın kollektivdə yerinin dəyişməsi ilə (bağçada o böyük qrupda idi, məktəbdə isə aşağı sinifdədir); onun sosial-psixoloji

statusunun dəyişməsi ilə bağlıdır. Məktəbəqədər dövrün sonunda uşaqda elə keyfiyyətlər formalaşdırmaq lazımdır ki, bu keyfiyyətlər onda sinif yoldaşları ilə, müəllimlə əlaqə yaratmağa kömək etsin. Hətta uşaq bağçasına gedən, anasının yanında olmamasına öyrəşən, yaşadları əhatəsində olan uşaq da məktəbdə bir qayda olaraq, ona tanış olamayan uşaqlar arasına düşür. Onda uşaq cəmiyyətinə daxil ola bilmək, başqaları ilə birgə fəaliyyət göstərə bilmək, lazım gəldikdə güzəştə getmək, tabe olmaq, yoldaşlıq hissi kimi keyfiyyətlərin olması zəruridir. Bu xüsusiyyətlər uşağa yeni sosial şəraitə asanlıqla uyğunlaşmağa kömək etmiş olar.

Belə şəxsi keyfiyyətlərin və bacarıqların formalaşması dərəcəsi müəyyən mə'nada uşaq bağçasının qrupunda dominantlıq təşkil edən emosional iqlimdən, uşağın yoldaşları ilə yaranmış qarşılıqlı münasibətlərinin xarakterindən asılıdır.

Qrupda uşağın yaşadları ilə qarşılıqlı münasibətləri və bu qrupda uşağın mövqeyi onun inkişafını müəyyən edir. A.P.Usova göstərmişdir ki, məktəbəqədər qrup uşaqların birgə oyunları nəticəsində yaranan ilk özünəməxsus uşaq cəmiyyətidir. Burada uşaqlar bir-biri ilə müstəqil olaraq kiçik və böyük qruplar şəklində birləşmək və fəaliyyət göstərmək imkanına malik olurlar. Belə birgə oyun zamanı uşaqlar sosial təc rübə əldə edirlər ki, bu da onların ictimaiyyətçilik keyfiyyətlərinin inkişafı üçün çox vacibdir.

Y.L.Kolominski məktəbəqədər yaşlı uşaqların qrupuna insanların sosial təşkilatının ilk pilləsi kimi baxır ki, bu da sonralar özünün daxili sturukturu və dinamikası olan məktəb kollektivi ilə əvəz olunur.

Uşaq bağçasının yaş qrupları uşaqların təsadüfi münasibətləri və əlaqələri nəticəsində yaranan amorf birliklər deyildir. Bu münasibətlər və əlaqələr artıq sabit bir sistem göstərir ki, burada hər bir uşaq bu və ya başqa səbəbdən müəyyən yer tutur. Onların arasında uşaqların şəxsi keyfiyyətləri ilə yanaşı, həm də qrupda ünsiyyəti və qarşılıqlı münasibətləri də mühüm rol oynayır.

Mə'lumdur ki, qrupda bə'zi uşaqlar yaşadlarının xüsusi sevgisinə, nüfuza malik

olurlar. Hamı onlarla ünsiyyətdə olmaq istəyir, başqa uşaqlara isə laqeyd yanaşır, hətta çox vaxt onları oyuna qəbul etmək istəmirlər. Əgər uşağın yaşadları ilə münasibəti yaxşıdırsa, o, böyük məmnuniyyətlə bağçaya gedir. Uşaqlarla ünsiyyətdə çətinlik yaranırsa, uşaq bunu çox böyük urək ağrısı ilə keçirir.

Yaşadlarla belə qarşılıqlı münasibət uşağın bağçaya olan münasibətinə də mənfi təsir göstərir, bu da uşaqda şəxsiyyətin arzu olunmaz xüsusiyyətlərin formalaşmasına gətirib çıxara bilər: qapalılıq, əsəbilik, hətta aqressivlik kimi. Bə'zən ünsiyyətdə olan çatışmamazlıq uşaqlarda ətrafdakılara qarşı e'tinasızlıq yaradır. Onlar bağçaya, sonralar, təbii olaraq məktəbə getmək istəmirlər. Belə uşaqlar üçün məktəbdə yaşadları ilə münasibətdə çətinliklər yaranı bilər. Təc rübə göstərir ki, bu keyfiyyətlərin yenidən qurulması sox çətinliklə baş verir. Ona görə də uşağın qrupda olan qarşılıqlı münasibətlərindəki hər bir müvəffəqiyyətsizlik faktı diqqətdən kənar qalmamalı və imkan daxilində onlara müəyyən tə'sir göstərilməlidir.

T.A. Repina və onun əməkdaşları uşaq bağçası qrupunda şəxsiyyətlərarası münasibətlər sisteminin tədqiqi zamanı onun üç əsas növünü ayırmışlar:

1) uşaqların qarşılıqlı fəaliyyəti və ünsiyyəti zamanı yaranan şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı münasibətlər;

2) qrupda olan seçici münasibətlərə görə yaranan şəxsiyyətlərarası münasibətlər (simpatiya, antipatiya);

3) qrupda uşaqlar bir-birini qarşılıqlı qiymətləndirərkən yaranan qarşılıqlı münasibətlər.

Bu bölgüyə əsasən uşağın yaşadlar qrupunda əlverişli mövqe tutması üç əsas göstərici ilə müəyyən olunur: yaşadlarının ona simpatiyası ilə; real ünsiyyətdə və birgə oyunlarda müvəffəqiyyətlə; qrup uşaqlarının müsbət qiymətləri ilə.

Çox vaxt uşağın bu əsas üç göstəriciyə görə mövqeyi bir-birinə uyğun gəlir. Yaşadlarının sevdikləri, nüfuza malik olan uşaq oyunların təşkilatçısı, qrupun rəhbəri kimi çıxış edir, öz mə'nəvi və işgüzar keyfiyyətlərinə görə uşaqlar tərəfindən qiymətləndirilir.

Bə'zən başqa cür də olur. Maraqlı oyunlar təşkil etdiyi üçün yoldaşları uşağı yüksək qiymətləndirir, öz simpatiyalarını bildirir, amma əxlaqi keyfiyyətlərinə görə ona aşağı qiymət verirlər.

Uşağın yaşadları qrupunda mövqeyi onun müsbət və mənfi keyfiyyətlərinin qrupun uşaqları tərəfindən necə qiymətləndirilməsindən də çox asılıdır. Bu isə yalnız uşağın şəxsi və işgüzar keyfiyyətlərinin xarakteri ilə deyil, həm də qrupda bu və ya digər başqa xüsusiyyətlərin hansına yüksək, hansına aşağı qiymət verilməsi ilə əlaqədardır.

Məktəbəqədər qruplarda «məşhur» uşaqlara – hamının qılığına girə bilən güclü, ünsiyyətli, şən, oyun vərdislərinin səviyyəsi yüksək olan, maraqlı oyun təşkil edə bilən, yaxşı nağıl danışa bilən uşaqlar aid edilir. Çox vaxt onlar yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə: xeyrxahlıq, ədalətlik, mehribancasına oynamağa bilmək, kollektivçilik xüsusiyyətlərinə malik olurlar. Onların bə'ziləri mənfi istiqamətə yönəldilmiş olurlar. Belə «liderlər» aqressiv əmr verməyi sevirlər, onlar başqa uşaqların maraqları ilə hesablaşmırlar. Bununla belə onlar bacarıq və vərdislərinin yüksək səviyyəsi ilə seçilir ki, bu da başqa uşaqlarla birgə fəaliyyətdə onlara müvəffəqiyyət qandırır. Məktəbə hazırlıq qruplarında uşaqlarının onların mənfi xüsusiyyətlərinə təsiri münasibətlərin, artması nəticəsində belə uşaqların məşhurluğu aşağı düşür.

«Məşhur olmayanlar», autsayderlər sırasına çox vaxt xarici görünüşü yaraşığı olmayan, fiziki cəhətdən yaşadlarından geri qalan, xəstə uşaqlar daxil olur. Bə'zən bunlar qəbülə qəbul olmayan, oyunda hər bir ikinci dərəcəli rol yerinə yetirməyə razılan, eyni zamanda heç bir konflikt yaratmayan, özünü müdafiə edə bilməyən uşaqlardır. «Məşhur olmayanlar» sırasına affektiv, mənfi, yaşadlarla qarşılıqlı münasibətlər qurmayan uşaqlar da daxil olurlar. Belə uşaqların müəyyənləşdirdikdən sonra tərbiyəçisi fikirləşməlidir ki, onların «məşhur olmayanlar» sırasına düşmələrində tərbiyəçi özü günahkar deyil ki? O, belə uşaqlarla münasibətlərini yenidən baxmalıdır. Bir çox hallarda tərbiyəçinin uşağa mənfi münasibəti onun

yaşadları arasında da autsayderlər sırasına düşməsinə səbəb olur.

Tədqiqatlar göstərir ki, uşaq kollektivi ümumi, yaş sosial-psixoloji qanunauyğunluqların hökm sürdüyü mürəkkəb sosial orqanizmdir. I sinifdə məktəbəqədər qrupla müqayisədə bir sıra əsaslı sosial-psixoloji yeniliklər yaranır ki, bu da aparıcı fəaliyyətin və uşağın sosial mövqeyinin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Hər şeydən əvvəl, bu, uşaq qrupunda olan şəxsiyyətlərarası münasibətlərin əsas sistemində aiddir. Məktəbəqədər qrupda oyun prosesində və başqa fəaliyyət növlərində kortəbii olaraq yaranan şəxsi-emosional münasibətlər sistemi üstünlük təşkil edir.

Böyük məktəbəqədər yaş dövründə artıq başqa işgüzar münasibətlər, «məs'ulyyətli tabeçilik» münasibətlərinin elementləri özünü göstərir. Eyni zamanda məktəbəqədər dövrdə bu elementlər şəxsiyyətlərarası münasibətlərin xarakterini müəyyən edən tam sistem kimi yaranmır. Belə bir sistem yalnız I sinifdə meydana çıxır.

Tə'lim uşaq qrupundakı sosial-psixoloji şəraiti əsaslı surətdə dəyişir. Bu, əsasən onun statuslu-rollu strukturuna aiddir. Tə'lim fəaliyyətinin aparıcı rolu qiymətləndirmə istiqamətlərini, mə'nəvi və işgüzar ölçüləri dəyişdirir ki, onların da əsasında məktəbəqədər yaş qrupunun üzvlərinin sosial-psixoloji növbələşməsi getmişdir. Mə'nəvi obrazın məzmunu dəyişir və məktəbəqədər qrupda şəxsiyyətlərarası münasibətlər sistemində uşağın mövqeyini əsaslı surətdə müəyyən edən bu faktorlar məktəbdə ya uyğun gəlmir, ya da ki, əsaslı surətdə yenidən qiymətləndirilir. Tə'lim fəaliyyəti, ictimai işlə əlaqədar yeni faktorlar ön plana çəkilir. Kifayət qədər kəskin qeyd olunmuş qiymətləndirmə etalonları yaranır («əlaç», «küç alan») və sosial rollar dəqiq müəyyən olunur.

Uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasının sosial-psixoloji şəraitini başa düşmək üçün, əsasən, göstərilən dəyişikliklərdən yaranan konkret nəticələri hesaba almaq xüsusi mə'na kəsb edir. Tərbiyəçi qrupda bə'zi uşaqların hansı keyfiyyətlərinə görə məşhur olmalarını və digər uşaqların isə yaşadları arasında əlverişsiz mövqə tutmalarını bilmə-

lidir. Bu zaman o, hər bir uşağa şəxsiyyətlərə münasibətlər sistemində əlverişli mövqeyə tutmağa kömək etmiş olar.

Uşağın məktəbə sosial-psixoloji hazırlığına bağça ilə məktəb arasında varisliyin möhkəmləndirilməsinin də təsiri böyükdür. Əgər uşaq bağçası qrupunda yaranmış qarşılıqlı münasibətlər yüksək dərəcədə əlverişlidirsə, bu qrupdan I sinfi komplektləşdirmək olar. Qrupda statusu aşağı olan uşaqları isə, onlar

üçün yeni olan kollektivlərə gətirmək, yaşıllar arasında müsbət qarşılıqlı münasibətlər formalaşdırmaq daha məqsəda uyğundur.

Hər bir uşağın və bütövlükdə qrupun sosial-psixoloji xarakteristikasının tərtibi və ibtidai sinif müəllimlərinə təqdim olunması bağça ilə məktəb arasında varisliyin möhkəmləndirilməsinin və uşaq şəxsiyyətinin inkişafına əsaslı köməyin vacib yollarından biridir.

UŞAQLARIN PSIXİ SAĞLAMLIĞININ QORUNMASI

Rasim Rəhmanov,
biologiya elmləri namizədi,
Səadət Həsənova,
tibb elmləri namizədi

Böyüməkdə olan nəslin sağlamlığının qorunmasında əsas amil uşaq və yeniyetmələrin psixi sağlamlığının mühafizəsidir.

Psixika – yüksək təşkil olunmuş materiyanın xassəsi olaraq, obyektiv aləmin subyektiv tərəfindən fəal əksidir. Onun əsasında şüur əmələ gəlir, insan həyatının və onun davranışının tənzimləyici funksiyası həyata keçirilir. Onu orqanizmin heç bir üzvü və ya anatomik sistemin fəaliyyəti ilə müqayisə etmək mümkün deyil.

Psixi proseslərin normal gedişi-psixi sağlamlığın özüdür. İnsanın gələcək həyatının psixi sağlamlığının təməli uşaqlıqda qoyulduğundan onun mühafizəsi bu dövrdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Uşaqlıq dövründə psixi sağlamlığın problemləri insan həyatının digər dövrlərinə nisbətən ətraf mühitlə daha sıx əlaqəlidir. Bu baxımdan uşaqların psixi sağlamlığının formalaşmasında onların mövcud olduqları geniş məkan-məktəb böyük rol oynayır.

Elmi-texniki tərəqqi və onunla bağlı məktəb təhsilinin məzmunundakı dəyişikliklər böyüməkdə və inkişaf etməkdə olan orqanizmin sinir sistemində yüksək tələblər və bu da məktəblilərin psixi sağlamlığının qorunmasına ehtiyatla yanaşmağı tələb edir.

Tədqiqatçıların çoxsaylı araşdırmalarına görə son illər uşaq və yeniyetmələr arasında nevroz geniş yayılmışdır. Bu xəstəliyi doğuran əsas səbəblərdən biri didaktogen nevrozudur ki, bu da müəllimin xətası üzündən baş verir.

Məktəblilər arasında geniş yayılmış didaktogen nevrozunun tezliklə azalması və tam aradan qaldırılması üçün təxirəsalınmaz psixoloji və pedaqoji tədbirlərin həyata keçirilməsi lazımdır.

Müəllimin müalicə pedaqogikasını və onun prinsiplərini bilməməsi üzündən uşaqlara düzgün yanaşılmır, nəticədə sağlam uşaqlarda nevroz əmələ gəlir, sağlamlığında qüsuru olan uşaqların xəstəlikləri daha da dərinləşir. Təəssüf ki, uşaqlara ləqəb verərək onları ələ salan müəllimlərə bu gün də ras gəlmək olur.

Müəllim uşaqlarla qarşılıqlı münasibətində düşünərək hərəkət etməlidir. O, bilməlidir ki, uşağa başqalarının yanında "xəstə" demək olmaz. Bir çox müəllimlər unudurlar ki, onların sözü didaktogen nevrozun əmələ gəlməsi üçün səbəb olur, sağlamlıq müddətini uzadır.

Bəzi müəllimlərin şagirdlərə qarşı «gizli» silahı olan fiziki təsir qalmaqdadır.

Gücsüz uşaqlara əl qaldıran “müəllimlərə” heç cür bəraət qazandırmaz. Belə ki, idman müəllimi qısa tumanda dərsə gəlmək istəməyən VIII sinif qızlarını təhqir edir, I sinif şagirdi hər gün səhər ağlayıb, orada «kobud» müəllimin olduğunu deyərək məktəbə getmək istəmir.

İndi hamıya mə'lumdur ki, yalnız dərman deyil, müsbət emosiyalar, sevinc hissi də xəstəliyi müalicə edir, çünki ləqəb müəllimin təhqiredici sözləri acı göz yaşlarına, yuxusuz gecələrə səbəb olur. Müəllim illərlə neyrodermitlə xəstələnən uşaqların əsəb sisteminə biganə qala bilməz. Uşaqlar, adətən, fobiya (daimi qorxu hissi) nevrozdan da əzab çəkirlər.

Buna görə də müalicəvi pedaqogikanın prinsiplərindən biri olan humanizm prinsipini gözləmək lazımdır. Xəstə uşaqlarda sağalmağa və onların müvəffəqiyyətlə təhsil almalarına inam yaradılmalıdır.

Yeniyetməlik dövrü müxtəlif arzuolunmaz xassələrin təzahürü üçün kritik dövr sayılır. Çox vaxt buna diqqət etməyərək, uşağa psixopat damğası vurulur. Ancaq *psixopat* və *aksentuasiya* anlayışları eyni deyil.

Müəllim nəyə nail olmalıdır? Hər şeydən əvvəl elə etməlidir ki, hər bir şagird sinfə, məktəbə uyğunlaşsın. O, sinfə xüsusi sevincə gəlməyə də, nifrət də etməsin. Bu zaman müalicəvi pedaqogikanın prinsiplərindən biri fərdi-şəxsi münasibət prinsipi gözlənilməlidir. Bu prinsip tələb edir ki, uşaqlarda onun bütün xarakterinin fərdi əlamətləri (iradəsi, intellekti, əxlaqının müxtəlifliyi, təlimə münasibəti, sağlamlığı) ilə birlikdə şəxsiyyəti görsünlər.

Validəylərə öz övladı haqqında psixiatr ilə məsləhətləşməyi məsləhət görən müəllimlər günaha batırlar. Validəylərdə belə fikir yaranır ki, onların övladı «psix», «əhəlidir». Əslində isə söhbət potologiyadan deyil, xasiyyətin ayrı-ayrı cizgilərinin aksentuasiyasından gedir. Bir qrup uşaqlarda bu, təbii yüksək fəallıqla büruzə verir. Digər qrup uşaqlarda isə əksinə, qeyri-fəallıq nəzərə çarpır, onlar özlərinə qapılırlar.

Uşağın davranışında xasiyyətin aksentuasiyası temperamentin tipindən asılıdır. Ona görə də belə uşaqların psixiotorun köməyinə, hətta məsləhətinə ehtiyacı yoxdur, lakin yadda saxlamaq lazımdır ki, normanın son variantlarında onun ağırlaşmalar vermək təhlükəsi var. Müxtəlif sözlərlə təhqir etmək, küncə qoyub cəzalandırmaqla aksentuasiyalı uşaqları müəllim əsəbi xəstələrə çevirə bilər.

Uşağın narahatlığının daxili, gözə görünməyən səbəbləri daha təhlükəlidir. O, «mən hamı kimi deyiləm» deyir. Bu zaman, adətən, aktivliyin səviyyəsi, diqqət, yaddaş, təxəyyül azalır, lakin müəllimlərin hamısı bu haqda düşünmür.

Təcrübə göstərir ki, əsəb xəstəliklərinin əmələ gəlməsinin əsas səbəbi təlim materialının yüklənməsi, əsəb gərginliyi ilə bağlı tədris prosesidir. Bunların hamısını müəllimlərin uşaqların sağlamlığının mühafizəsinə narahatlıq keçirməməsi ilə izah etmək olar. Nə etməli? Cavab aydındır. Didaktogen nevrozu meydana gətirən səbəbləri aradan qaldırmaq lazımdır. Müalicəvi pedaqogikanın prinsiplərini tətbiq etməklə bu nevrozların qarşısını almaq mümkündür. Xüsusi həyəcan doğuran və nevrozla nəticələnən əlavə səbəbləri də təhlil etmək vacibdir. Belə səbəblərin sayı nəinki azalır, əksinə getdikcə artır.

Həyat təcrübəsi göstərir ki, şagirdlər ən çox biliklərinin obyektiv qiymətləndirilməməsindən əziyyət çəkirlər. Bu isə güclü psixoloji amildir. Şagirdlərin biliklərinin qiymətləndirilməsi – mürəkkəb və çox vacib işdir. Burada subyektivlik həmişə yer tuta bilər. Xəstə uşaq dərslərin hazırlanmasına çoxlu əmək, vaxt sərf edir, həyəcanlanır və o, əmindir ki, əməyi onun gözlədiyini kimi qiymətləndiriləcək. Belə uşaqlar üçün aldadıçı qiymətlərin rolu böyükdür. Ona görə də qiymət vasitəsilə əhval-ruhiyyəni qaldırmaq nəinki mümkündür, hətta lazımdır. Uşaqlar üçün qiymət özünəməxsus dərman olub, sağlamanı sür'ətləndirir. Buna görə də müəllim şagirdin biliyini qiymətləndirərkən yaxşı düşünməlidir.

Müəllim şagirdin sağlamlığına biganə olmamalıdır. Gələcək müəllimin təhsilini və tərbiyəsini öz şagirdlərinin və özünün sağlamlığını qoruyub saxlamaq haqqında biliklərin aşılmasından başlamaq lazımdır. Heç bir şeyin şagird sağlamlığından qiymətli olmaması hər bir müəllim üçün qanun olmalıdır. Cəmiyyətdə şagird sağlamlığına laqeyd olan müəllim olmamalıdır. Uşaqların sağlamlığının qorunması işi ümumxalq işidir. Bu iş müalicəvi pedaqogikaya əsaslanaraq

Səhiyyə Nazirliyi, Təhsil Nazirliyinin iştirakı ilə aparılmalıdır. Görkəmli psixoloq L.S. Vıqotski yazırdı ki, müalicəvi və tərbiyələndirici tədbirlər arasında kəskin sərhəd qoymaq olmaz, burada tərbiyə müalicə ilə bir vaxtda getməli və müalicəvi pedaqogikanın sahəsini təşkil etməlidir. Müalicəvi pedaqogikada uşaqların sağlamlaşdırılması tərbiyənin tə'siri, tərbiyə işə psixi-pedaqoji üsulların tə'siri ilə aparılır.

«MƏN OBRAZI»NIN FORMALAŞMASININ PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA

Nərgiz İsmayılzadə,
ADPU-nun dissertantı

«Mən obrazı» mürəkkəb psixoloji fenomenidir. Onun formalaşması uşağın və ümumən insanın ontogenetik inkişafı prosesində bir sıra mühüm amillərin tə'siri ilə baş verir. Yə'ni insan tədricən özünü duymaq, özünü dərk etmək, özünü qiymətləndirmək və özünü tənzim etmə sayəsində inkişaf etmiş mənlilik şüuruna və bütövlükdə «mən obrazı»na malik olur. Deməli, bu mərhələləri keçdikdən sonra insan öz kimliyini aydın dərk edir, istər özü, istərsə də ətrafdakı adamlar tərəfindən onun «mən»inə bəslənən münasibətlərin məzmun və xarakterini ayırd etməyə qabil olur. Bununla da o, öz mənliliyini, başqa sözlə, şəxsi ləyaqətini hifz etməyə müvəffəq ola bilər. Mənliliyi olmayan, öz ləyaqətini qoruyub saxlamağı bacarmayan insanlara ətrafdakılar mənfə münasibət bəsləyir və bə'zən də onu «mənliliyi olmayan», «ləyaqətsiz» bir insan kimi inkar edirlər.

«Mən obrazı»nın formalaşması düz xətt üzrə gedən kortəbii proses deyil. Müxtəlif sosial-psixoloji amillər ona mütəmadi tə'sir göstərir. Həmin amillə-

rin məzmun və xarakterindən, dərk edəninin şüur səviyyəsindən, onlara münasibətlərdən asılı olaraq «mən obrazı» həm müsbət yönündə, həm də mənfə istiqamətdə, yə'ni neqativ cəhətlərin üstünlük kəsb etməsi istiqamətində inkişaf edə bilər. Hər bir fərddə «mən obrazı» kiçik yaşlarından başlayaraq müxtəlif amillərin tə'siri ilə adekvat və qeyri-adekvat istiqamətlərdə formalaşa bilər. Elə buna görə də kiçik yaşlardan başlayaraq uşaqlarda adekvat «mən obrazı»nın formalaşdırılması istər ailə tərbiyəsindən, istərsə də məktəbdə tə'lim-tərbiyə işlərinin ən mühüm problemlərindən biri olmalıdır. Bunun da bir neçə başlıca səbəbi var. Əvvəla, adekvat «mən obrazı»nın formalaşdırılması, ilk növbədə, hər bir insanın özünüdərk etməsi və düzgün qiymətləndirilməsini tələb edir. Bu iki keyfiyyət çulğalasaaraq «mən obrazı»nın əsas sütunu təşkil edir, şəxsiyyətin nəinki ailədə, həm də cəmiyyətdə yerini düzgün müəyyənləşdirməsini, sosial rol və vəzifələrini yerinə yetirməyə mə'sulyyətlə yanaşmasını tə'min edir, başqa sözlə, şəxsiyyətin

düzgün özünütənzimini şərtləndirir. Xüsusən də hər bir fərdin öz sosial mövqeyini layiqincə qoruyub saxlamaq üçün fəallığını artırır. Bu zəmində şəxsiyyət bütövlüyü formalşır, lakin bizim etnik stereotip, adət-ənənələrimizdə kök salmış bir cəhət – yə'ni uşağa, ümumən övlada himayə və qayğıda ifrata varmaq onun sosial fəallığını zəiflədir, müstəqilliyinə ciddi xələl gətirir, mənlik şüurunun, «mən obrazı»nın adekvat inkişafına ciddi ziyan verir, nəticədə yetişməkdə olan gənc nəslin müəyyən qisminə şəxsiyyətin infantilliyini artırmış olur. Belələrində milli özünüdərk və milli mənafeyi qorumaq üçün sosial fəallıq da lazımi səviyyədə olmur.

Təcrübə göstərir ki, erkən yaşlardan başlayaraq uşağın düzgün özünüdərkini formalaşdırmaq milli özünüdərkə, yüksək mənlik şüuru inkişaf etmiş milli şüura, şəxsi ləyaqət hissini milli ləyaqət hissinə çevirmək nisbətən asan olur. Belə keyfiyyətləri özündə cəmləşdirən mənlik şüuru və ya «mən obrazı» mütləqiyyəti, qul psixologiyasını asanlıqla rədd edir, başqa sözlə, öz şəxsi ləyaqətini, mənliyini qorumaq üçün fəal mübarizə edir. Onun «mən obrazı» məzmunca çox zəngin olması ilə seçilir, çünki onun «mən»i yalnız fərdi inkişafın məhsulu deyil, o artıq sosiallaşan, yə'ni müsbət sosial və psixoloji keyfiyyətləri özündə cəmləşdirən kamil şəxsiyyətdir. «Mən»in bu həddə çatması uzun inkişaf və dəyişmə prosesinin nəticəsidir. Burada ailə tərbiyəsi, etnik-psixoloji zəmin ilkin faktor kimi mühüm rol oynayır. Yaşlılarla sənəddə şəxsiyyət prosesində uşaqlar etnik davranış və rəftar qaydalarının qiymətləndirilməsinin mövcud sistemini dərk edir, məmənəməyirlər. Bununla da uşaqlar kiçik yaşlardan (4-5 yaşdan) başlayaraq et-

nik norma və etalonlara yiyələnməyə başlayırlar. Belə normaların mənimsənilməsi uşaqlara özünüdərkə və özünüqiymətləndirmə prosesində müqayisə və tutuşdurmalara «əl atmağa» «ürəyə yatan cəhətləri seçməyə» imkan verir. Bu zəmində həm də onlarda özünüdərk, özünüqiymətləndirmə formalaşmağa başlayır, tədricən özünün «mən obrazı»nın formalaşdırmağa, onun ayrı-ayrı cəhətlərini ayırd etməyə başlayırlar. Deməli, «mən» ideyası və ya «mən obrazı» uşaqlarda fərdin ətrafdakı adamlarla (ailə üzvləri, həmyaşıdları və b.) qarşılıqlı təsiri və ünsiyyəti prosesində formalaşmağa başlayır.

Deyənlərdən aydın olur ki, uşağın ontogenetik inkişaf prosesində «mən obrazı» və ya mənlik şüuru bir-biri ilə üzvi sürətdə əlaqədar olan, bir-birini şərtləndirən bir neçə mərhələdən keçir: özünüduyum, özünütəsəvvür, özünüanlam, özünüdərk, özünüqiymətləndirmə və özünütənzim. Bunlar şəxsiyyətdə tam «mən obrazı»nın formalaşması üçün zəruri mərhələlərdir. Qarşıya bir neçə sual çıxır: bu mərhələlər ontogenetik inkişaf prosesində bütün insanlarda eyni zaman kəsiyində və ya səviyyəsində eyni dərəcədə aydınlıqla və ya eyni səviyyədə özünü bürüzə verirmi? Əlbəttə, yox. Buradan bir mühüm cəhət meydana çıxır. O da «mən obrazı»nın formalaşması səviyyəsindəki fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərin yaranması ilə əlaqədardır.

İkinci bir sual meydana çıxır: «mən obrazı»nın həmin üzvi tərkib hissələri və ya komponentləri bütün adamlarda eyni səviyyədə özünü bürüzə verirmi? Bu sualla da yox cavabını vermək olar. Bəs bunun nəticəsi və əsas təzahürü necə olur? Belə halda, bir tərəfdən, bu və ya digər yaş mərhələsində «mən obrazı»nın əsas

komponentlərindən biri aparıcı olur, dominantlıq kəsb edir, uşağı psixoloji cəhətdən həmin səviyyəyə ilə xarakterizə etmək olar: «Özünü yaxşı dərk etmir», «özünü idarə və ya tənzim edə bilmir», «özü haqqında təsəvvürü zəifdir» və s.

«Mən, obrazı»nın bütövlükdə, tamliqda müəyyən cəhəti: məsələn, «fiziki mən», «mə'nəvi mən», «ideal mən» və s. özünü bu və ya digər şəxsədə qabarıq sürətdə büruzə verir. Elə yeniyetməlik yaşı dövründə bir sıra hallarda «fiziki mən»i ön plana çəkmək, yə'ni yeniyetmənin öz cüssəsi, fiziki qüvvəsi, hərəkəi çevikliyi və s. ilə fəxr etməsi, həmin cəhətləri qabartması məhz bu cəhətlərlə əlaqədardır. Əlbəttə, bə'zi yeniyetmələrdə əxlaqi-mə'nəvi keyfiyyətlərin də, xüsusən qızlarda ön plana çəkilməsi, yə'ni «mən obrazı»nın tərkib hissələrində «mə'nəvi sifətlər», «əxlaqi davranış», «mədəni rəftar» və s. üstünlük verilməsi onlarda mənlik şüurunun əsas təzahürlərindəndir, çünki «mən obrazı» həmişə özünə bir sıra komponentlərin məcmusunu (öz bədəni haqqında, öz psixi xüsusiyyətləri, mə'nəvi-əxlaqi keyfiyyətləri və s. haqqında təsəvvürləri) daxil edir. Onların konkret məzmunu və əhəmiyyətliliyi sosial və psixoloji şəraitdən, vəziyyətdən asılı olaraq müxtəlif variantlarda, formalarda özünü göstərə bilər.

Hər bir fərdin «mən»i yalnız fiziki hadisə olmayıb, həm də sosial və psixi bir hadisədir. İnsanın «mən»i, A.O.Spirkinin fikrincə, onun «psixi həyatının inteqral bütövlüyünü təşkil edir». Deməli, o tədricən formalaşır və yeni-yeni xüsusiyyətlər kəsb edir. Psixoloji cəhətdən həmin prosesi müxtəlif səpkilərdə izah edənlər olmuşdur. Y.Ceymsə görə, «mən» (və «mən obrazı») insanın ardıcıl olaraq öz bədəni qavramasından və öz

daxili fəallığını hiss etməsindən ibarətdir. O, empirik «mən»i üç tərkib hissəyə bölmür: «maddi mən», «sosial mən», «mə'nəvi mən». Bu bölgədə, əlbəttə, insanda «mən obrazı»nın yaranması mərhələləri təsbit edilir.

Ümumi psixoloji planda mənlik şüuru insanın özünü dərk etməsi prosesidir, yə'ni o, insanın tələbat və qabiliyyətlərinə, fikir və hissələrinə, davranış və fəaliyyət motivlərinə şüurlu münasibəti nəzərdə tutur. İnsanın özünü bütün ətraf aləmdən, yə'ni «mən»i «qeyri mən»dən ayırması, özünün fiziki, psixi və sosial-mə'nəvi keyfiyyətlərini qiymətləndirərək dərk etməsi, psixi həyatının bütün cəhətlərinə adekvat münasibət bəsləməsi mənlik şüurunun və ya «mən obrazı»nın başlıca cəhətlərindəndir. Mənlik şüurunun strukturunda insanın davranış reaksiyaları və özünü qiymətləndirməsi ilə birlikdə «mən obrazı» mühüm yer tutur.

V.S.Merlin mənlik şüurunun dörd əsas komponentini ayırd edir:

a) eyniliyin dərki: əsası uşağın 11 aylığında qoyulur. O, özünü duymağa başlayır, sonrakı ətrafdakı əşyalardan özünü təcrid edir;

b) «mən»in dərki – uşağın 2-3 yaşlarından formalaşmağa başlayır və «mən özüm» ifadəsi ilə şərtlənir (uşaq neqativizmi kimi fərqləndirilir);

c) özünün psixi xüsusiyyətlərinin dərki-fərdin özünü müşahidəsinin nəticəsi kimi meydana çıxır və mücərrəd təfəkkürün inkişafını şərtləndirir;

ç) sosial-əxlaqi özünəqiymət- yeniyetmə və gənclik yaşı dövründə ünsiyyət və fəaliyyət təcrübəsi nəticəsində əldə olunur.

Deyilənlərdən aydın olur ki, yaş artdıqca «mən obrazı» məzmunca genişlənmir. Yə'ni uşağın yaşı artdıqca özünü və

öz davranışını daha ətraflı təhlil etməyi öyrənir və tədricən özünün mə'suliyətini dərk edir, etdiyi hərəkət və davranış aktlarını müxtəlif cəhətlərdən qiymətləndirilir, nəticələrini qabaqcadan təhlil etməyə başlayır, elə ona görə də mənlük şüurunun formalaşmasının daha yüksək pilləsinə qalxa bilər.

Bir cəhət nəzərdən qaçırılmamalıdır ki, erkən yaşlardan başlayaraq uşaqlarda mənlük şüurunun, ümumən «mə'n obrazı»nın formalaşmasının təşəkkül xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini həmin prosesə etnik-millî özünüdərk etmənin, etnik-millî tərbiyə sisteminin tə'sir xüsusiyyətlərini də aşkar etməyə, bununla bağlı maraqlı müqayisəli faktlar əldə etməyə imkan verir. Amerika Birləşmiş Ştatlarında, eləcə də bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə hələ körpə yaşlarından başlayaraq uşağa şəxsiyyət kimi yanaşılır, onun sərbəst, müstəqil şəxsiyyət kimi böyüməsi üçün hər cür şəraitin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirir. Uşağa erkən yaşlarından belə yanaşma onlarda adekvat «mə'n obrazı»nın formalaşmasına müsbət tə'sir edir. Təbii olaraq, qarşıya ciddi məsələ çıxır: bəs bizdə, bizim etnik zəmində bu proses necə gedir? Təəssüf ki, etnik stereotip və yönümlərdən, adət-ənənələrdən nəş'ət edən, ilk nəzərdə o qədər də əhəmiyyətli görünməyən iki cəhət: ya uşağı həddən artıq əzizləmək, bununla əlaqədar olaraq, ona hədsiz himayədarlıq, qayğıkeçlik göstərmək; ya da uşaqla çox sərt rəftar etmək, onu hər xırda qəhətdə üstündə cəzalandırmaq, tənbeh etmək, «vecsiz», «acı», «işə-gücə yaramayan», «fərsiz», «heç bir şeyə qabil olmayan», «küt», «anlaşıq» bir kəs olduğunu tez-tez onun üzünə demək, başını qalxmaq özünü büruzə verir. Hər iki halda hələ erkən yaşdan şüuratlı sferada

«mə'n obrazı»nda naqisliklərin olması möhkəmlənir, onlarda qeyri-adekvat «mə'n» surətinin yaranmasının başlanğıcı olur. Bunu şərtləndirən mühüm amillərdən biri də bir çox valideynlərin uşaqları çox əzizləmələridir. Bə'zi valideynlər nəinki yeniyetməlik, hətta erkən gənclik yaşlarında belə övladlarının müstəqilliyinə, bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına e'tibar etmir, onlara həddən ziyadə himayədarlıq edirlər ki, bu da son nəticədə həmin övladların mə'suliyətinin azalmasına, mənlük şüurunun, əsasən də «mə'n obrazı»nın düzgün formalaşmasına gətirib çıxarır. Uşaqlarda «mə'n obrazının» ayrı-ayrı komponentlərinin təzahürlərini müəyyənləşdirmək üçün uzunmüddətli müşahidələr və səmimi söhbətlərdən istifadə etmək çox əhəmiyyətlidir. Müşahidələr zamanı uşaqların valideynlərə, müəllimlərə, «yaxşı» və «pis» yoldaşlarına, öz davranış və rəftarlarına, oyun və ya dərs şəraitində özünü necə aparmalarına fikir verdikdə onlarda «mə'n» təsəvvürünün xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək olar. Xüsusən də, birgə oyun və ya birgə fəaliyyət üçün kimi yoldaş seçir (özündən zəifi, özündən güclünü və ya özü kimi olanları). Bu seçimin me'yarı nədir? Münaqişə zamanı özlərini necə aparmalarına, daha çox kimi günahkar hesab etmələrinə diqqət yetirilməlidir. Bu hərəkətlər və reaksiyalar onlarda «mə'n»in təzahürlərini aydınlaşdırmağa və ona müvafiq rəftar tərzi seçməyə imkan verir.

Adicə bir fakta nəzər salaq: bə'zi uşaqlar asan, digərləri isə nisbətən çətin tapşırığı seçməyə üstünlük verirlər. Bu halda birincilərdə özünəinamın zəifliyi diqqəti cəlb edirsə, ikincilərdə çətinliklərdən qorxmamaq, tə'kidliliklə yanaşı, öz imkanları haqqında real təsəvvürün

formalaşması, dəqiqləşməsi ilə əlaqədardır. Yə'ni «mən»in imkanları haqqında aydın təsəvvürün formalaşması «mən obrazı»nın mühüm komponentlərdən olan özünəinam və özünüqiymətləndirmənin ilkin təzahürləridir. Deməli, «mən obrazı» hələ kiçik məktəblilərdə müxtəlif şəxsi keyfiyyətlərdə özünəinamda, təkidlilikdə, özünütəsdiqdə və s. özünü büruzə verir, lakin bu prosesə müsbət təsir edən cəhət nəzərdən qaçırılmamalıdır. Xüsusən də kiçikyaşlı məktəblilər üçün öz davranış və hərəkətlərini, fəaliyyətlərini nəticələrini müstəqil surətdə müəyyən etmək, onları təhlil etməyə yönəltmək, onlarda özünüqiymətləndirmə meylinin güclənməsi ilə yanaşı, öz əməlinə, hərəkətinə «real göstəricilər əsasında» qiymət vermək yönümü də təşəkkül tapır, yə'ni keçmiş təcrübənin təhlili və qiymətləndirilməsi cəhdi güclənir.

Tərbiyə prosesində bə'zən müəllimlər şagirdləri bir-birinə qarşı qoyurlar. Bu, şagirdlərin bir-birinə münasibətlərini korlamaqla yanaşı, onlarda mənfi keyfiyyətlərin formalaşmasına ciddi təkan verir. Yə'ni pislənənlərdə: «qibtə» və «paxıllıq» hissləri, tə'rifləmələrdə isə lovğalıq, təkəbbür, özünüyüksəktutma kimi xoşagəlməz hallar özünü göstərir. Bir sıra hallarda etnik xüsusiyyət kimi özünü büruzə verən bir-birinin paxıllığını çəkməyin, bir-birinin yaxşı cəhətlərini görmək istəməməyin, ümumən ətrafdakilərə, yə'ni öz xalqının nümayəndələrinə yad və biganə münasibətin formalaşmasının köklərini məhz istər ailədə, istərsə də məktəbdə belə qarşıqoymalarda axtarmaq çox yerinə düşərdi. Bu cəhət bə'zən birbaşa, bə'zən isə dolayısı ilə şəxsiyyətin mənlilik şüurunda və ya ümumən «mən obrazı»nda öz əksini tapır. Deməli, bə'zi müəllimlər çox zaman əsl ma-

hiyyəyə varmadan şagirdlərdə zahiri cəhətdən nöqsan tə'siri bağışlayan bə'zi xüsusiyyətlərə daha artıq fikir vermək yönümü, bu cəhəti tez-tez nəzərə çarpdırması, hətta ayrı-ayrı şagirdlərin şəxsiyyətinə toxunması, ləyaqətini aşağı salması, nəticədə onlarda qeyri-adekvat «mən obrazı»nın formalaşması üçün «münbit zəmin yaratmalarının» sanki fərqi nə varmırlar.

«Mən obrazı» mürəkkəb struktura malikdir, burada özünəmunasibətin xarakteri də mühüm rol oynayır. Özünəmunasibət isə özünüduyumdan, özünüəksetdirmədən başlayır, özünüdərk və özünüqiymətləndirmə səviyyəsində daha aydın sürətdə nəzərə çarpır. Başqa sözlə, özünəmunasibətin əsas məzmunu ondan ibarətdir ki, fərdə görə onun xarakteri, fəaliyyəti, rəftar və davranışı başqalarında razılıq, hüsn-rəğbət, hörmət və s. kimi münasibət yarada bilər, ya da tamamilə əksinə, onun qeyd edilən xüsusiyyətləri başqalarının xoşuna gəlməz. Burada söhbət həmin münasibətdən deyil, şəxsiyyətin güman etdiyi münasibətdən gedir. Real halda həqiqi münasibət subyektin təsəvvür etmədiyi kimi olmaya da bilər. Belə özünəmunasibət bir sıra hallarda kiçik məktəblilər üçün çox xarakterikdir. Onların senzitivliyi, hər xırda şeydən tez incimələri, küsmələri onların özlərinə qarşı münasibətdən bədgüman olmaları ilə nəticələnir «Əlimi qaldırdım, müəllim heç mənə baxmadı», «Söz soruşdum, mənə cavab vermədi» və s. kimi mülahizələr «ona olan münasibətin ya pis olduğunu», «ya da tamamilə dəyişilməsi» haqqında subyektiv təsəvvür yaradır. Belə hallarda subyektin özünəmunasibətinin əks etdirilməsi ön plana keçir.

Əlbəttə, burada «yanlış təsəvvürlər-

lə» yanaşı, real situasiyanı əks etdirən cəhətlər də az olmur, lakin bir cəhət nəzərə alınmalıdır ki, kiçikyaşlı məktəblilər «başqalarının münasibətlərinə» daha həssasdılar.

Öz «mən»inə münasibət müxtəlif yaş səviyyələrində ayrı-ayrı şəxslərdə bəzən başqa-başqa təzahürlərə malik olur. Bu cəhətdən nəinki kiçikyaşlı məktəblilər içərisindən, hətta gənclərin, bəzən də yaşlı adamların dilindən belə ifadələr eşitmək olar: «mənim özümdən xoşum gəlir», «mən özüm özümün dostuyam» və s. Bəzən mənfəət kimi qiymətləndirdiyimiz bu cəhət əslində şəxsiyyətin «özündən razılığı», «özünüqəbul etməsi»dir. Başqa birisinin isə: «Mənim özümdən acığım gəlir», «Lap özümdən zəhləm gedir» deməsi psixoloji cəhətdən başqa bir haləti-özünügünahlandırmanı bildirir. Burada şəxsiyyətin düşdüyü mürəkkəb situasiya və ya şəraitdən müvəffəqiyyətlə, yaxud uğursuz çıxması hallarının təzahürü özünü göstərir. Deməli, öz «mən»inə olan münasibətin xarakteri özünütəhlilin, adekvat qiymətləndirmənin nəticəsi kimi meydana çıxır. Nəzərə almaq lazımdır ki, kiçikyaşlı məktəblilərdə özünütəhlil və öz fəaliyyət nəticələrini qiymətləndirmə məxsusi səviyyə daşıyır. Yəni burada bir meyl aydın surətdə özünü göstərir: «öz bacarıq və qabiliyyətlərimi», «öz rəftar və davranışlarımı, münasibətlər sistemimi, hətta özümü belə», «kimin gözü ilə», «kimin nəqteyi-nəzərindən qiymətləndirirəm? sualını şüuraltı sahədən «öz təsirini göstərmək». Bu da həmin sahələrdə «kənar (və xarici) qiymətləndirmənin» daxilə özünüqəbulması – interiorizasiyası nəticəsi-

dir. Həmin yönüm müəyyən səviyyəyə çatdığı üçün kiçik məktəblilər üçün artıq «şəxsi», «daxili» me'yara çevrilməyə başlayır.

Deməli, özünüdərkətmənin səviyyəsinin yüksəlməsi nəticəsində kiçikyaşlı məktəblilər üçün «görülmüş işin nəticələrinin qiymətləndirilməsi» xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və bu, onlarda mənlilik şüuru ilə bağlı təsəvvürlərin formalaşmasına ciddi təsir göstərir. Kiçikyaşlı məktəblilər (düzgün psixoloji təsir şəraitində) öz qabiliyyət və imkanları haqqında təsəvvür və biliklərin dəqiqləşməsi sayəsində onlarda tədricən adekvat «mən obrazı» formalaşır, onun ayrı-ayrı tərkib hissələri özünü daha aydın surətdə bürüzə verməyə başlayır, buna görə də onlarda əvvəlki nəticələri, münasibətləri təhlil əsasında «özünüdüzəliş» meyl güclənir. Bu da ondan irəli gəlir ki, kiçikyaşlı məktəblilər üçün «görülmüş işin nəticəsinin qiymətləndirilməsi» xüsusi məna kəsb edir. Kiçik məktəblilərdə adekvat «mən obrazı»nın formalaşdırılması üçün müəllimlərin pedaqoji səriştə və məharətləri ilə yanaşı, şagirdlərin bu sahədə özünü fəallığının artırılması da ən mühüm istiqamətverici amildir. Bunun üçün şagirdlərdə lap kiçik yaşlarından başlayaraq, «çətinlikdən qorxmamaq», «özünü çətinliklərlə sınamaq» yönümü yaradılmalıdır. Bu isə kiçikyaşlı məktəblilərdə şəxsi fəallığı artırmaqla yanaşı, özünüdərk və özünəinamın formalaşmasına müsbət təsir göstərmiş olur. Təlim-tərbiyə prosesində uşaqları çətinliklərə, mübarizəyə həvəsləndirmək, bu sahədə onlara lazımı psixoloji kömək göstərmək zəruridir.

***

I SİNFƏ UŞAQ BAĞÇASINDAN VƏ AİLƏDƏN GƏLƏN UŞAQLARIN MƏKTƏBƏ HAZIRLIQ SƏVİYYƏSİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Orta ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyənin müvəffəqiyyəti bir çox hallarda I sinfə qəbul edilən uşaqların məktəb təliminə hazırlıq səviyyələrindən asılı olur. Ölkəmizdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların cəmi 16,8 faizi ictimai tərbiyə və təlimlə əhatə olunduğundan, təbiidir ki, altı yaşa qədər bütün uşaqların məktəb təliminə elmi əsaslar üzrə sistemli hazırlanmalarını təmin etmək mümkün olmur.

Məktəb təcrübəsi I sinfə qəbul edilən altıyaşlıların səviyyələri arasında kəskin fərqlərin olduğunu göstərir. Uşaqların bir qismi psixoloji cəhətdən məktəbə hazır olmadıqlarından təhsil almağa maraq və sə'y göstərmir, yaxşı oxuya bilmir. İkinci qismi nitqi inkişaf etmədiyindən, ətraf aləm haqqında mə'lumatının azlığından lal-dinməz oturmağı, cavab verməməyi üstün tutur. Beləliklə, indiki halda uşaqların ən çoxu 50 faizə qədəri məktəbə hazır gəlir. Az da olsa, bir qismi oxuyub-yazmağı, hesablamağı öyrənmiş olur. I sınıfa gələnlərin səviyyələri arasında kəskin fərqlər müəllimin işini çətinləşdirir. Müəllimlər uzun müddət diferensasiya aparmaqda, uşaqlara fərdi yanaşmaqda, heç olmasa, onların təlimə hazırlıqlarının səviyyəsi arasında fərqi azaltmaqda çətinlik çəkirlər. Belə bir mənzərənin şahidi olan pedaqoq, psixoloq və metodistləri maraqlandıran cəhət uşaqlar məktəbə gələndə onları təlimə hazırlıq səviyyələrini, ümumi inkişafını artırmaqdır. Bu proses başlı-başına buraxıldıqda, problemin həllinə ictimaiyyət, valideynlər də qarışdıqda bəzən qeyri-elmi nəticələr formalaşır. Belə nəticələrdən biri, guya məktəbə birbaşa ailədən gələn uşaqların bağçadan gələnlərdən daha hazırlıqlı olması haqqında fikirdir. Tək-tək faktlara söykənən belə əsassız nəticəyə səbəb nədir? Bu söz-söhbət nədən doğur?

1. Məktəbəqədər müəssisələrdə ictimai tərbiyə və təlim işinin məzmunu haqqında mə'lumatın azlığı. Yaşlı nəslin bir qismi, adətən, uşaq bağçalarına uşaqların başlarını qatan, onları öyləndirən, salamat saxlayıb, vali-

deynlərinə təhvil verən müəssisə kimi baxır. Ən yaxşı halda, bağçanı uşaqların oynadıqları, nəğmə oxuduqları, şəkil çəkdiyi yer hesab edirlər. Bu, təbiidir. Məktəbəqədər tərbiyə və təlim prosesində uşaqların başlıca fəaliyyəti oyundur. Lakin belələri unudurlar ki, məktəbəqədər müəssisələr təhsil sisteminin bünövrəsi, birinci pilləsidir. İnsanın tərbiyə və təliminin əsası valideynlərin köməyi ilə məhz burada qoyulur.

«Məktəbəqədər tərbiyə və təlim proqramı» kiçik qrupdan başlayaraq uşaqların sağlamlığı, nitqinin inkişafı, savad təlimi, ətraf aləmlə tanışlığı, ilkin riyazi təsəvvürlərin verilməsi, fiziki hazırlığı, təsviri sənət və musiqi bacarığı qayğısına qalır. Beləliklə də, uşaq bağçasında bütün fənlər üzrə bünövrə qoyulur, onların I sınıfdə müvəffəqiyyətlə təhsil almaları üçün şərait yaradılır.

2. İctimai tərbiyə görmədən məktəbə gələn uşağın mikromühitinin nəzərə alınmaması. Elə uşaqlar var ki, hansı ailədə doğulmalarından, hansı coğrafi mühitdə yaşamalarından asılı olmayaraq, körpölik dövründən onlarda sür'ətli inkişafın, istedadın elementləri özünü göstərir. Genlərin təsiri ilə irsən xüsusi imkanlara malik olan belə uşaqlara azacıq istiqamət verildikdə sür'ətlə inkişaf edirlər. Elə uşaqlar var ki, valideynləri sinif müəllimi (ümumiyyətlə müəllim, alim) və ya tərbiyəçi olduğundan da im qayğı ilə əhatə olunurlar. Uşaqların böyük əksəriyyətinə özlərindən böyük məktəbli bacı və qardaşlarının müsbət təsiri də aydın hiss olunur. Sadaladığımız qəbildən olan ailələrin hamısında olmasa da əksəriyyətində uşaqların məktəbə hazırlıqlı gəlmələri gözlənilir.

3. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin bir çoxunda tərbiyəçilərin səviyyələrinin aşağı olması. Hazırlıq səviyyələrinin aşağı olmasından asılı olmayaraq, orta ixtisas və ali pedaqoji təhsilli mütəxəssislərin kifayət qədər olduğu hazırki şəraitdə məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin bir çoxunda yenidən hazırlanma kurslarını keçmiş «kadrlar» fəaliyyət göstərir.

Uşağa məhəbbəti olmayan, işinin həcmi ni aldığı maaşla tənzimləyən, biliyi və bacarığının olmasına baxmayaraq, tənbellik, səhlənkarlıq edən «tərbiyəçilər» də az deyil. Belələri proqram üzrə sistemli iş aparmır, sadəcə olaraq, uşaqları əyləndirmək, oyunlar, gəzintilər keçirməklə vəzifələrini bitmiş hesab edirlər.

4. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin istilik və ərzaqla təchiz olunmaması. Məktəbəqədər müəssisələrə verilən ərzaqın kalorisinin çox aşağı olması, davamiyyətin aşağı düşməsi ilə nəticələnir ki, belə bağçalarda uşaqlarla sistemli işin aparılması mümkün deyil.

5. Məktəbəqədər tərbiyə və təlim müəssisələrinin pedaqoji təminatının zəifliyi. Məktəbəqədər müəssisələr əyani vəsait, didaktik material, metodik ədəbiyyatla təchiz olunmur. Nəticədə uşaqlar nitq inkişafı, toplama və çıxma, həndəsi fiqurlarla tanışlıq, quraşdırma ələcə də, estetik tərbiyə sahəsində lazımı bacarıq və vərdislərə yiyələnmə bilmirlər.

Bütün bunlar göstərir ki, I sinfə ailədən gələn uşaqların səviyyələri ilə əlaqədar olduğu kimi, bəzi bağçalardan gələn uşaqların məktəbə hazırlıq səviyyələri haqqında da fikir ayrılığı mövcud ola bilər.

Həqiqəti, obyektiv reallığı aşkara çıxarmaq məqsədilə keçən dərs ilinin axırları və bu dərs ilinin əvvəllərində təhsil Problemləri İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən I sinfə uşaq bağçasından və birbaşa ailədən gələn uşaqların məktəb təliminə hazırlığı səviyyələrinin öyrənilməsinə sə'y göstərilmişdir. Axarışlar Bakı şəhərinin Nizami, Əzizbəyov, Nərimanov, Qaradağ, Səbail, Nəsimi, Binəqədi, Suraxanı, Sabunçu rayonlarının, həmçinin Sumqayıtın, Salyan, Şamaxı, Abşeron rayonlarının 64 məktəbində və 14 uşaq bağçasında aparılmışdır.

Bəşyaşlıların məktəb təliminə hazırlıq səviyyəsini öyrənmək məqsədilə I siniflərdə aparılan tədqiqata uşaqların cəlb olunma məzərrəsi.

Cədvəl 1

Məktəblərin sayı	Məktəblərin sayı	Siniflərin sayı	Sagirdlərin sayı	Sagirdlərin tərkibi	
				Bağçadan gələn	Ailədən gələn
2001-2002-ci illər	18	109	2897	1008	1889
2002-2003-ci illər	24	137	3677	1115	2562
Cəmi	42	246	6574	2123	4451

Bundan əlavə, 2002-ci ilin may ayında 14 uşaq bağçasının 42 qrupunda uşağın məktəb təliminə hazırlıq səviyyəsi də öyrənilmişdir (Onlar növbəti dərs ilində məktəbə gedəcəklər). Beləliklə, tədqiqata cəmi 7085 uşaq cəlb edilmişdir.

Tədqiqat prosesində həm bağçada, həm də məktəbdə vəziyyəti öyrənmək üçün anket sorğusundan istifadə olunmuş, alınmış cavablar əsasında ümumiləşdirmə aparılmışdır. Uşaq bağçalarında valideynlərin sosial tərkibi öyrənilmiş, şəhərdə onların 42,5 faizinin, rayonlarda isə 12,2 faizinin ali təhsilli ziyalı olduğu qeyd edilmişdir. Anaların təxminən 35 faizi işsiz olmalarına baxmayaraq, övladlarının tərbiyəsini bağçaya e'tibar etmişlər.

2001-2002-ci dərs ilinin axırında I sinfə uşaq bağçasından və ailədən gəlmiş I sinif şagirdlərinin hazırlıq səviyyəsinin kəmiyyət göstəricisi.

Cədvəl 2

Uşaqların sayı		Uşaqların hazırlıq səviyyəsi		
		Tam	Qismən	Hazır deyil
Uşaq bağçasından	1008	615 (61%)	211 (20%)	182 (19%)
Ailədən	1889	712 (37,6)	529 (28%)	648 (34,4%)
Cəmi	2897	1327 (45,8%)	740 (25,5%)	830 (28,7%)

2002-2003-cü dərs ilinin əvvəlində I sinfə uşaq bağçasından və ailədən yenidən gəlmiş uşaqların məktəbə hazırlıq səviyyələrinin kəmiyyət göstəricisi.

Cədvəl 3

Uşaqların sayı		Uşaqların hazırlıq səviyyəsi		
		Tam	Qismən	Hazır deyil
Uşaq bağçasından	1115	489 (43,8%)	383 (34,3%)	243 (21,9%)
Ailədən	2562	590 (23%)	714 (27,9%)	1258 (49,1%)
Cəmi	3677	1079 (29,3%)	1097 (29,8%)	1501 (40,9%)

2002-2003-cü dərs ilinin əvvəlində I sinfə uşaq bağçasından və ailədən yenidən gəlmiş uşaqların məktəbə hazırlıq səviyyələrinin kəmiyyət göstəricisi.

Cədvəl 4

Bağçaların sayı	Qrupların sayı	Uşaqların sayı	Uşaqların hazırlıq səviyyəsi		
			Tam hazır	Qismən hazır	Hazır deyil
14	42	511	261 (51,1%)	161 (31,5%)	89 (17,4)

2002-ci il may ayında uşaq bağçalarından məktəbə gedəcək uşaqların təlimə hazırlığının səviyyəsinin kəmiyyət göstəricisi.

Bu cədvəldə göstəricilərin dərəcəsinin əvvəlində məktəbdə yoxlanılanlardan (cədvəl 3) üstün olması tədqiqatın Bakının Əzizbəyov, Nizami, Nəsimi, Nərimanov rayonları və Sumqayıt bağçalarında aparılması ilə izah olunur.

Bəşiyatın məktəb təliminə hazırlığının keyfiyyət göstəricisi belə olmuşdur:

1. Uşağın məktəbə fiziki hazırlığı.

Uşaqların sağlamlığı ilə əlaqədar araşdırma göstərdi ki, onların məktəbə fiziki hazırlığı, əsasən, normaldır. Bəzi uşaq bağçalarında uşaqların həkim müayinəsinə görə sağlamlıqları normal olsa da, fiziki inkişaf baxımından zəif uşaqlar 14 faizi təşkil edir. Boyca balaca, cüssəsi zəif uşaqlar tez-tez grip və başqa yoluxucu xəstəliklərə tutulurlar. Belə uşaqların təhsildə çətinliklərlə qarşılaşacaqları şübhəsizdir. Məhz belə uşaqlar təhsildə geridə qalanlar, yetirməyənlər sırasına keçir, valideynlərin narazılığına səbəb olur. Belə uşaqlara (10-15 faizə) əsasən altıyaşlıların təlimə cəlb olunmasından şikayətlənənlər meydana çıxır.

2. Məktəb mühitinə alışmaq.

Uşaq bağçasından gələn uşaqların əksəriyyəti (64,5 faizi) məktəbin mühitinə, iş şəraitinə, tədris fəaliyyətinə, müxtəlif əməliyyata tez alışır. Ailədən gələn uşaqların isə az bir qismi (28,3 faizi) buna qabil olur. Onların bəziləri qaradimməz olur, tez-tez dərstdən çıxır (bəzən icazəsiz), müəllimi, yoldaşlarını dinləyə bilmir, anası dərstdə iştirak etməyə (qapının arxasında gözləməyə), sinifdə əyləşmir. Müəllimə sual vermək qabiliyyəti, məktəb ləvazimatı ilə davranmaq, müəyyən əməliyyat aparmaq bacarığı nöqsanlı olur. Buna səbəb bir çox valideynlərin uşağı məktəbə hazırlamaq üzrə sadə bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməmələridir. Bu bir yana, bəzi atanalar övladlarını sözbəxan, valideynin rəhimdilliliyinə inanan uşaqlar kimi tərbiyə etmək üçün onları məktəblə, müəllimlə qorxuzurlar: «Dayan, məktəbdə özündən güclüsünə rast gələrsən». «Elə bilirsən müəllim də mənim kimi sənə nazınla oynayacaq? və s.».

3. Nitq inkişafı.

Uşaqların nitq inkişafı ətraflı öyrənilmişdir. Mə'lum oldu ki, nitq səslərini düzgün tələffüz edə bilməmək, pöltəklik, tıntınlıq, kəkələmə kimi fiziki qüsurlarla bağlı hallar uşaq bağçalarında qismən aradan qaldırılır.

Bu sahədə bağçanın üstünlüyünə səbəb orada proqram əsasında fonologiya üzrə müəyyən məşğələlərin təşkili, bir sıra loqopedik işlərin aparılması, bəzi bağçalarda loqopedin fəaliyyət göstərməsidir.

Bağçadan gəlmiş uşaqlar, ümumiyyətlə, nitq inkişafı sahəsində evdən gəlmiş yoldaşlarından kəskin fərqlənirlər. Onların 60 faiz qədərini nitq dialektizmlərdən təmizləyən ədəbi dilin tələblərinə cavab verir. Bu isə uşaqların təlimə müvəffəqiyyətlə başlamaları üçün əlverişli şərait yaradır.

Ailədən gələnlərin 41 faizinin nitq inkişafı qonaqbəxş olur. Uşaqların 30 faizə qədərini nitqin səs mədəniyyəti aşağı olur. Onların nitq səslərini düzgün tələffüz edə bilmir, tələffüz olaraq, sözləri tələffüz edərkən nöqsanları yol verirlər. Uşaqların lüğət ehtiyatı bağçadan gələnlərinkindən zəif olur. Lüğət ehtiyatının zəifliyi cümlə qurmaq və fikri rəbitəli ifadə edə bilməməkdə özünü göstərir.

Uşaq bağçasından gələn uşaqların əksəriyyəti fikrini rəbitəli ifadə etməyi bacarmır, daha çox şe'r bilir, ifadəli oxuyur, dil-dil ötürürlər.

4. Oxuya hazırlıq.

Bağçadan gələn uşaqların nitqin daha yaxşı inkişaf etməsi, onların şe'rləri ifadə etməsinin emosional şəkildə oxuya bilmələri, xüsusən proqramın tələbinə uyğun olaraq 17 hərfi tanımaq olmaları, oxu texnikası üzrə ilkin vərdislərə yiyələndiklərini göstərir. Belə vərdislərə yiyələnenlərin sayı uşaqların 34,5 faizini təşkil edir. Onların isə 23,4 faizi normal (hecaqlarla dəqiqədə 8, 10 söz sür'ətilə) oxuma vərdişinə yiyələnilirlər. Düzgün, lazımı sür'ətlə, ifadəli, şüurlu oxu vərdislərinin elementləri özünü göstərir.

I sinfə uşaq bağçasından gələn uşaqların şe'rləri oxuma və nağılların məzmununu nəqletmə bacarıqları da ailədən gələnlərinkindən fərqlənir.

Uşaqların savad təliminə hazırlığının vəziyyəti öyrənilərkən mə'lum oldu ki, ailədən gələn uşaqların 12,5 faizi 5-10 hərfi tanıdıqları halda, uşaq bağçalarından gələnlərin 35 faizi proqramda tələb olunan 17 hərfi, üstəgəl 0,1 faizi, demək olar ki, bütün hərfi tanıyır. Ailədən gələnlərin 2 faizi oxumağı bacarmırsa, bağçadan gələnlərin şəhərdə 15, rayonlarda 5 faizə qədər oxuya bilir. Ailədən ilk oxu vərdişinə yiyələnərək gələnlərin əksəriyyəti

yəti hərf-hərf, bir qismi hecalarla oxuyursa, bağçadan ilkin oxu vərdişinə yiyələnərək gələnlərin az bir qismi (4-5 faizi) hərf-ləyə-hərf-ləyə oxuyur. Onların əksəriyyəti hecalarla, 8-10 faizi bütöv sözlərlə oxuya bilir. Oxunun ifadəliliyi və şüurluluğu bağçadan gəlmiş uşaqlarda üstünlük təşkil edir. Bu, uşaq bağçalarının proqramlarına savad təliminə hazırlıq üzrə işə (xüsusilə məktəbə hazırlıq qrupunda) geniş yer verilməsi ilə əlaqədardır.

5. Yazıya hazırlıq.

Uşaq bağçalarının məktəbə hazırlıq qruplarında savad təlimi məşğələlərinin təşkili uşaqlara 17 hərfin böyüyünün çap şəklini öyrətməyə imkan verir. Yoxlama göstərdi ki, bağçadan gələnlərin 71,8 faizi azı 10-a qədər hərfin çap şəklini düzgün yaza bilir. Ailədən gələn uşaqların 26,8 faizi qələmi tutmaq, dəftəri qarşısına qoymaq, ən çoxu 5 hərfi yazmaq vərdişinə yiyələnmiş olur. Onların əksəriyyəti çap hərfləri deyil, hərfin yazılı formasını yazır.

Validənlər kalliqrafik cəhətdən düzgün vərdişlər aşılama bilmədiklərindən uşaqların xətti qənaətbəxş olmur. Uşaq bağçasından gələnlərin isə 30 faizə qədəri 17 hərfin çap şəklinin böyüyünü düzgün yazır, 22 faizə qədəri hərf-lərin yazılı şəklinin kiçiyini kalliqrafik cəhətdən, əsasən, düzgün yaza bilir. Uşaqların 4 faizə yaxını proqram tələblərindən bir qədər də artıq hərf-lərin yazılı formasının kiçiyini kalliqrafik cəhətdən normal yazmağı bacarır. Bununla belə heç də demək olmaz ki, bütün uşaq bağçalarında vəziyyət qənaətbəxşdir. Savad təliminə hazırlığın metodikasını bilməyən, bu sahədə bacarıq və vərdişlərə yiyələnməmiş tərbiyəçilərin fəaliyyətində ciddi qüsurlar özünü göstərir.

Ailədə savad təlimi üzrə işin bu sahədə rəhbər olan valideynlərin rəhbərliyi ilə aparılması yanlış hərf-hərf oxu vərdişinin və kalliqrafik cəhətdən nöqsanlı yazının formalaşması ilə nəticələnir. Bəzən heç bir istiqamət olmadan uşağın özbaşına böyük bacı və qardaşlarını yamsılamaqla öyrəndikləri də qənaətbəxş olmur. Ailədəki şagirdin valideynlə birgə köməyi isə uşağa çox şey verir.

6. İlk riyazi təsəvvürlər.

Bağçadan gələn uşaqların 58 faizinin riyazi hazırlığı, əsasən, qənaətbəxş olmuşdur. Onlardan 47 faizi 100 dairəsində saymağı, 49 faizi 10 dairəsində toplama və çıxma əməliyyatı

aparmağı, rəqəmləri yazmağı, 24 faizi sadə həndəsi fiqurları (üçbucaq, kvadrat, kub, daire və s.) fərqləndirməyi, "nöqtə", "düz xətt", "çoxdur", "azdır", "o qədərdir", "bərabərdir", həmçinin sadə vaxt, uzunluq anlayışlarının mahiyyətini anlamağı bacarırlar.

Uşaqların uzunluq, ağırlıq, vaxt ölçülərindən istifadə üzrə sadə vərdişlərə yiyələn-mələri, düzbucaqlı, kvadrat, üçbucaq, daire və kuba bənzər əşyaları tapa bildikləri də məlum oldu.

Ailədən gələn uşaqların 34 faizinin riyazi hazırlığı, əsasən, qənaətbəxş olmuşdur. Onlardan 18-20 faizi yuxarıda sadalanan bilik, bacarıq və vərdişlərə, əsasən, yiyələnirlər.

7. Estetik hazırlıq.

Uşaq bağçasından gələnlərin 75 faizə qədərini musiqi və nəغمə sahəsində hazırlığı qənaətbəxş olur. Onlar uşaq mahnılarını dinləyib-anlama, ifa etmə, xorla oxuma, musiqi janrlarını fərqləndirmə, marşa uyğun hərəkət etmək, rəqs etmək, musiqini qiymətləndirmək, mahnı södələri altında ritmika hərəkətlərini yerinə yetirmək və s. vərdişlərə yiyələnmişlər. Uşaqların kiçik bir qismi oyuncaq alətlərdə çalmağı da bacarırlar. Onlar əsasən rəngləri tanıyır, əşya şəkillərini çəkir, dekorativ rəsm etmə, akvareldən istifadə etmək, sadə sənət əsərlərini təhlli etmək bacarığına yiyələnirlər.

Ailədən gələn uşaqların 40-45 faizinin musiqi hazırlığı qismən tələblərə cavab verir. Bu da təbiidir. Onların hər gün mahnı oxumaq, xorla oxumaq, çalıb-oynamaq imkanları olmur. Şübhəsiz, ailədən gələnlər arasında istə'dadlar da olmamış deyil.

Təsviri sənət sahəsində də vəziyyət, demək olar ki, eynidir. Uşaqlar bağçada təsviri sənətlə daha çox məşğul ola bilirlər. Orada təsviri sənət məşğələləri tərbiyəçinin rəhbərliyi və köməyi ilə planlı şəkildə, sistemli təşkil olunduğundan uşaqların təxminən 80 faizi azı 7 rəngi tanıyır, rəngli karandaşla, qismən də olsa, sulu boya ilə işləməyə alışır-lar. Bununla belə, uşaqların yalnız 54 faizinin hazırlığı təsviri sənət proqramının tələblərinə, demək olar ki, cavab verir.

Ailədən gələn uşaqların hazırlıq səviyyəsi isə 22 faizi keçmir.

8. Əmək təlimi.

Uşaq bağçasında uşaqlar əməyin əhəmiyyəti, növləri haqqında zəruri mə'lumata,

onun müxtəlif sahələri üzrə ilkin bacarıq və vərdislərə yiyələnirlər. Tapşırığı iki-bir, üç-bir olmaqla kiçik qruplarda yerinə yetirmək, kollektiv əməyə alışmaq, əməyi təsviri sənətlə əlaqələndirmək uşaq bağçaları üçün xarakterikdir. Uşaqlar kağız və kartonla, plastilinlə işə, tələb olunan texnologiyalara uyğun vərdislərə daha yaxşı alışırlar.

Uşaq bağçasından gəlmiş uşaqların 42 faizinin, ailədən gələnlərin isə 22 faizinin hazırlığı, əsasən, qənaətbəxş oldu. Ailədən gələn uşaqlarda üstün cəhət odur ki, onlar özünəxidmət və məişət əməyi, kulinariya, tişik işi üzrə vərdislərə daha yaxşı yiyələnirlər.

9. Fiziki tərbiyə.

Uşaq bağçasından gələnlər fiziki cəhətdən daha çox inkişaf etmiş idilər. Onların sıra təlimində, idman oyunlarında, yarışlarda iştirakı, çevikliyi məktəbdə müvəffəqiyyət qazanmalarını təmin edir. Uşaqların təxminən 53 faizinin hazırlığı proqram tələblərinə cavab vermişdir.

Ailədən gələnlərdə bu keyfiyyətlərin, xüsusilə idmanın və kütləvi oyunlarda iştirakın səviyyəsi xeyli aşağı olur.

10. Oxumağa maraq, məktəbə psixoloji hazırlıq.

Uşaq bağçalarından gələnlərlə söhbətlər göstərdi ki, onların 75 faizdən çoxunda məktəbə getmək, oxumaq, öyrənmək həvəsi olur. Müsahibə onu da göstərdi ki, uşaqların təxminən 15-20 faizi nə üçün məktəbi sevdiklərini izah edə bilmədi.

Uşaqlarda təhsilə marağın, meylin səviyyəsi də öyrənilədi. Məlum oldu ki, ümumiyyətlə, birincilərin 15-20^ə faizində oxumağa, təhsil almağa maraq yoxdur, 10-15 faizində isə zəifdir. Bu, daha çox ailədən gələn uşaqlar üçün xarakterikdir. Məktəbə gələndək onlara təhsilin mahiyyəti, oxumağın əhəmiyyəti başa salınmayıb. Uşaq bağçasından gəlmiş uşaqlara uşaq bağçasını, yoxsa məktəbi çox istədikləri xəbər alındıqda 5-6 faizi uşaq bağçasına qayıtmaq arzusunda olduqlarını bildirdi. Bağçada fəaliyyət dairəsinin rəngarəng, cəlbedici olması, sərbəstlik, tərbiyəçilərin onları məktəbə psixoloji cəhətdən hazırlamamaları, düşükləri yeni mühit, müəllimin tələbkarlığı, sərt rəftarı onlarda belə bir fikrin formalaşması ilə nəticələnmişdir. Ailədən gələn uşaqların isə psixoloji hazırlığının səviyyəsinin aşağı olması onların

qorxmaları, məktəbə nə üçün gəldiklərini bilməmələri (50 faizi) ilə izah edilməlidir.

Araşdırma aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verdi:

1. I sinfə uşaq bağçasından gələn uşaqların məktəbə hazırlıq səviyyəsi, demək olar ki, bütün parametrlər üzrə ailədən gələnlərin səviyyəsindən üstündür.

2. Uşağın məktəbə hazırlanma səviyyəsi yalnız uşaq bağçası ilə bağlamaq real deyil. Az da olsa, ailədən gələn uşaqların bir qisminin hazırlığı heç də bağçadan gələnlərdən geri qalmır.

3. Uşaq bağçalarında tərbiyə və təlim işinin müvəffəqiyyətini hamıya şamil etmək olmaz. Maddi-texniki bazası zəif, pedaqoji kollektivin hazırlığı aşağı olan bağçalarda müvəffəqiyyət qazanmaq mümkün deyil.

4. Uşaq bağçalarından uşaqların məktəbə hazırlıq səviyyəsi onların bağçaya neçə il davam etmələri ilə də bağlıdır.

5. Uşağın bağçada məktəbə tam hazırlanmasını təmin etmək məqsədilə bağçanın yaxınlıqdakı məktəblə əlaqəsi möhkəmləndirilməli, onların arasında varislik gözlənməlidir.

6. Uşaqların ailədən məktəbə hazırlanmalarını təmin etmək məqsədilə, beşyaşlılar üçün bağçada, yaxud məktəbdə hazırlıq sinifləri təşkil etmək, heç olmasa, onları aylıq məşğələlərə cəlb etmək və digər yollar axtarmaq lazımdır.

7. Uşaqların məktəbə hazırlanmaları üzrə işi qaydaya salmaq məqsədilə tərbiyəçi və valideynlər üçün metodik ədəbiyyatın nəşri, lektoriyalarda valideynlərinin pedaqoji maarifinin təşkili vacibdir.

8. Uşaqların məktəbə normal hazırlanmalarını təmin etmək məqsədilə onlar üçün təlim vəsaitinin (kitab və kitabçaların), didaktik oyunların təşkilinə xidmət edən oyuncaqların, başqa didaktik materialların hazırlanması və çap olunaraq, təlim-tərbiyə müəssisələrinə çatdırılması zəruridir.

9. Bağçanın məktəbhazırlıq qrupunda işləyəcək tərbiyəçilər seçilməli, onlar üçün kurs təşkil olunmalı və təcrübələri öyrənilib yayılmalıdır.

10. Uşaq bağçasında təlimin və ailədən gələn uşaqların məktəbə hazırlanmaları üzrə sistemli işin və onların uşağın ümumi inkişafına təsirini valideynlərə çatdırmaq məqsədilə tele-

viziya verilişlərinin təşkilinə nail olunmalıdır.

11. Pedaqoji təmayüllü ali və orta ixtisas məktəblərində tələbələrə uşaqların məktəb təliminə hazırlanmaları istiqamətində mükəmməl bilik və bacarıqların verilməsi təmin edilməlidir.

12. Beşyaşlıların kütləvi şəkildə məktəbə hazırlanmalarını təmin etmək məqsədilə

məktəbdə və məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində hazırlıq sinifləri və qruplarının təşkili günün aktual problemidir.

13. Azərbaycan hökuməti qarşısında uşaq bağçalarının şəbəkəsinin genişləndirilməsi, onların müasir maddi-texniki bazasının yaradılması barədə tədbir görülməsi haqqında məsələ qaldırılmalıdır.

UŞAQLARIN MEYL, MARAQ, BACARIQ VƏ VƏRDIŞLƏRİNİN TƏŞƏKKÜLÜNDƏ İNKİŞAFETDİRİCİ TƏLİMİN ROLU

Azadə Qurbanova,

Yasamal rayonundakı 10 nömrəli uşaq bağçasının tərbiyəçisi

Uşaqlar bizim gələcəyimizdir. Ona görə də uşaqların hərtərəfli inkişafında, şəxsiyyət kimi təşəkkül tapıb formalaşmasında biz tərbiyəçilərin və valideynlərin üzərinə böyük vəzifələr düşür.

Uşaqların tərbiyəsi uşaq bağçası ilə valideynlərin planlı, sistemativ və məqsədyönlü işi nəticəsində qurulmalıdır.

Uşağı valideynlər də tərbiyə edir, lakin onların hər bir özünəməxsus vasitələrdən istifadə edirlər. Valideynlər öz davranışı ilə bilavasitə övladının hərəkətinə təsir göstərsə, tərbiyəçi ağıllı sözlə, müxtəlif təlim metodlarından istifadə etməklə uşağın qəlbinə nüfuz edir, onun şüurunun formalaşması üçün lazımı şəraiti təmin edir.

Bu baxımdan uşaqlarla iş zamanı, onların meyl və maraqlarının formalaşmasında istifadə etdiyim bir neçə metoddan söhbət açacağam.

Mə'lumdur ki, məktəbəqədər uşaq müəssisələrində uşaqların əxlaqi, əqli, estetik, əmək tərbiyəsinin ilkin rüşeymlərini yaranır, onlarda müəyyən xarakterlər və şəxsiyyətləri təşəkkül tapmağa başlayır, bu və ya digər fəaliyyət növünə maraqlar yaranır. Elə ona görə də uşağın gələcək inkişafının hansı səviyyədə olması

düzgün seçilmiş təlim metodlarından və valideynlərlə əlbir işdən çox asılıdır.

Ətraf aləmdə baş verən hadisələri və bu hadisələrdən doğan ideyaları şüurlu sürətdə dərk etmək, işə tətbiq etmək tərbiyə işində çox mühüm bir şərtidir. Bu bir həqiqətdir ki, hiss və ağıl birləşdikdə ideyaları daha yaxşı dərk etmək olur, daha tez inama və əqidəyə çevirilir. Odur ki, əvvəlcə tərbiyəçi uşaq qəlbinə, ağılına nüfuz etmək yollarını düzgün seçməyi bacarmalıdır, hər uşağı həyəcanlanmağa, oynamağa, özündən böyüyü dinləməyə və s. istiqamətləndirməlidir. Bir sözlə, uşağa öyrənməyi öyrətmək lazımdır, öyrənmək üçün isə ilk növbədə maraq oyatmaq vacibdir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar ətraf aləmlə, onları əhatə edən əşyalarla, ümumiyyətlə, gözlərilə nə görürsə, onunla da maraqlanırlar. Bu yaşda olan uşaqların marağının sönməməsi üçün düzgün və yerində seçilmiş üsul və vasitələrdən istifadə etmək lazım gəlir. Uşağın maraqlandığı suala vaxtında və düzgün cavab verilmirsə, yaxud sual cavabsız qalarsa, uşaqda maraq sönür, öyrənmək həvəsi azalır.

Aydındır ki, insanda maraq nə qədər güclü olarsa, meyl, bacarıq və vərdişlər

də bir o qədər güclü olur. Ona görə də mən uşaqların maraqlarını hər vasitə ilə inkişaf etdirməyə çalışıram. Uşaqların hər şeyi bilmək istəyinə diqqətlə yanaşıram. Ən güclü heyvan haqqında, gözəl çiçəklər, maraqlı hadisələr haqqında mə'lumat toplamaq, ağacların adlarını, meyvələrin yetişməsi, yağışın yağması, gecə və gündüzün necə əmələ gəlməsi, quşların necə uçması, suda balıqların nə üçün boğulmaması və s. düşündürücü məsələlərə uşaqlarda maraq oyatmaq məqsədilə çox yer verirəm.

Uşağın marağına səbirlə, təmkinlə yanaşmaq, sualı onun başa düşəcəyi şəkildə izah etmək lazım gəldiyini valideynlərə də çatdırıram. Təəssüf ki, onların əksəriyyəti uşaqların suallarına düzgün, hərtərəfli cavab verməkdə aciz qalır və ya sadəcə olaraq «Az danış!» deyə uşağı susdururlar. Təbiətin sirrləri açıldıqca, uşaq onun gözəlliyinə baxdıqca həyat haqqında təsəvvürü zənginləşir, maraq dairəsi, əməyə sevgi və məhəbbət hissi artır. Uşağın ətrafa bələdliyi artdıqca bu, onun əxlaqi, əqli, estetik və əmək tərbiyəsinə müsbət tə'sir göstərir, biliyini və bacarığını artırır.

Təbiətlə əlaqədə uşağın dünyagörüşü genişlənir, onda vətənpərvərlik, qayğıkeşlik və humanizm kimi müsbət keyfiyyətlər inkişaf edir.

Təbiətə meyl etdikcə uşağın marağı daha da artır, o, müəyyən əşya və hadisələrə öz münasibətini bildirməyə sə'y göstərir, təəccüblənir, düşünür.

Fəridə soruşur:

– Səmada buludlar necə əmələ gəlir?

Mən suala sualla cavab verirəm:

– Uşaqlar, Fəridə soruşur ki, səmada buludlar necə əmələ gəlir? Çox maraqlı sualdır. Bəlkə, sizlərdən bilən var? Gəlin fikirləşək görək.

Uşaqlara müxtəlif istiqamətverici və düşündürücü suallar verirəm. Hamı düşünür, araşdırır. Cavab yoxdursa, özüm deyirəm:

– İsti yay günlərində günəşin istisi suları buxarlandırır. Buxarlanmış su havada sıxlaşaraq qara buludlar əmələ gətirir. Havalar soyuduqca buxar yağışa çevrilib yerə tökülür...

– Sizcə, göy qurşağı necə əmələ gəlir?

Yenidən uşaqları təbiətdə baş verən hadisələrə maraq oyatmağa, düşünməyə sövq edirəm. Uşaqlardan müxtəlif cavablar aldıqdan sonra fikir aydınlığı yaradaraq sual-cavabı ümumiləşdirirəm:

– Göy qurşağının yağışdan sonra əmələ gəldiyini, 7 rəngdən ibarət olduğunu düz dediniz, amma bilməlisiniz ki, yağışdan sonra göy üzü təmizlənir, günəşin şuaları havaya yayılır, şualar yağış damcılarının içindən keçəndə rənglərə ayrılır, qövs şəklində əlvan rəngli qurşağ əmələ gəlir. İndi isə gəlin görək, kim göy qurşağını öz rəsminə əks etdirər?

Uşaqlar rəsm çəkməyə həvəslənir və işə girişirlər.

Təbiətə məhəbbət və marağı artırmaq üçün təkcə düşündürücü suallar kifayət deyil. Odur ki, uşaqların təbiətlə ünsiyyətini təşkil edirəm. Bu ünsiyyəti müşahidə, eksperiment, ekskursiyalarda, gəzintilərdə, təbiətdə əmək prosesində iştirak edərkən həyata keçirilir. Ekskursiya zamanı uşaqları bir neçə yarımqrupa - 3-4 uşağa ayırır, hər yarımqrupa bir kapitan seçirəm. Uşaqların arzusu ilə tapşırıq verirəm (Bə'zən seçim yanılımac vasitəsilə edilir).

– Kim bugünkü ekskursiyada ən maraqlı şeyi tapar?

Bələ tapşırıq imkan verir ki, uşaqlar fəal olsunlar, bu həm də yarış xarakteri daşıyır, çünki kimin komandası ən ma-

də bir o qədər güclü olur. Ona görə də mən uşaqların maraqlarını hər vasitə ilə inkişaf etdirməyə çalışıram. Uşaqların hər şeyi bilmək istəyinə diqqətlə yanaşıram. Ən güclü heyvan haqqında, gözəl çiçəklər, maraqlı hadisələr haqqında məlumat toplamaq, ağacların adlarını, meyvələrin yetişməsi, yağışın yağması, gecə və gündüzün necə əmələ gəlməsi, quşların necə uçması, suda balıqların nə üçün boğulmaması və s. düşündürücü məsələlərə uşaqlarda maraq oyatmaq məqsədilə çox yer verirəm.

Uşağın marağına səbirlə, təmkinlə yanaşmaq, sualı onun başa düşəcəyi şəkildə izah etmək lazım gəldiyini valideynlərə də çatdırıram. Təəssüf ki, onların əksəriyyəti uşaqların suallarına düzgün, hərtərəfli cavab verməkdə aciz qalır və ya sadəcə olaraq «Az danış!» deyə uşağı susdururlar. Təbiətin sirrləri açıldıqca, uşaq onun gözəlliyinə baxdıqca həyat haqqında təsəvvürü zənginləşir, maraq dairəsi, əməyə sevgi və məhəbbət hissi artır. Uşağın ətrafa bələdliyi artdıqca bu, onun əxlaqi, əqli, estetik və əmək tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir, biliyini və bacarığını artırır.

Təbiətlə əlaqədə uşağın dünyagörüşü genişlənir, onda vətənpərvərlik, qayğıkeşlik və humanizm kimi müsbət keyfiyyətlər inkişaf edir.

Təbiətə meyl etdikcə uşağın marağı daha da artır, o, müəyyən əşya və hadisələrə öz münasibətini bildirməyə səy göstərir, təəccüblənir, düşünür.

Fəridə soruşur:

– Səmada buludlar necə əmələ gəlir?

Mən suala sualla cavab verirəm:

– Uşaqlar, Fəridə soruşur ki, səmada buludlar necə əmələ gəlir? Çox maraqlı sualdır. Bəlkə, sizlərdən bilən var? Gəlin fikirləşək görək.

Uşaqlara müxtəlif istiqamətverici və düşündürücü suallar verirəm. Hamı düşünür, araşdırır. Cavab yoxdursa, özüm deyirəm:

– İsti yay günlərində günəşin istisuları buxarlandırır. Buxarlanmış su havada sıxlaşaraq qara buludlar əmələ gətirir. Havalar soyuduqca buxar yağışa çevrilib yerə tökülür...

– Sizcə, göy qurşağı necə əmələ gəlir?

Yenidən uşaqları təbiətdə baş verən hadisələrə maraq oyatmağa, düşünməyə sövq edirəm. Uşaqlardan müxtəlif cavablar aldıqdan sonra fikir aydınlığı yaradaraq sual-cavabı ümumiləşdirirəm:

– Göy qurşağının yağışdan sonra əmələ gəldiyini, 7 rəngdən ibarət olduğunu düz dediniz, amma bilməlisiniz ki, yağışdan sonra göy üzü təmizlənir, günəşin şuaları havaya yayılır, şualar yağış damcılarının içindən keçəndə rənglərə ayrılır, qövs şəklində əlvan rəngli qurşaq əmələ gəlir. İndi isə gəlin görək, kim göy qurşağını öz rəsminə əks etdirər?

Uşaqlar rəsm çəkməyə həvəslənir və işə girişirlər.

Təbiətə məhəbbət və marağı artırmaq üçün təkcə düşündürücü suallar kifayət deyil. Odur ki, uşaqların təbiətlə ünsiyyətini təşkil edirəm. Bu ünsiyyəti müşahidə, eksperiment, ekskursiyalarda, gəzintilərdə, təbiətdə əmək prosesində iştirak edərkən həyata keçirilir. Ekskursiya zamanı uşaqları bir neçə yarımqrupa - 3-4 uşağa ayırır, hər yarımqrupa bir kapitan seçirəm. Uşaqların arzusu ilə tapşırıq verirəm (Bəzən seçim yanılmac vasitəsilə edilir).

– Kim bugünkü ekskursiyada ən maraqlı şeyi tapar?

Belə tapşırıq imkan verir ki, uşaqlar fəal olsunlar, bu həm də yarış xarakterini daşıyır, çünki kimin komandası ən ma-

raqlı bir şey gətirsə, mütləq həmin komanda mükafatlandırılır. Bu həm uşaqları səfərbər edir, həm də yaranmış mikrokollektivin hər üzvünü komandaya kömək etməyə sövq edir. Qruplarla iş üsulunun bir çox müsbət cəhətləri vardır. Belə ki, qruplarda iş uşaqları problemin birgə həllinə öyrədir, hər kəsə fikrini söyləmək və dinləyici olmaq imkanı yaradır. Hər bir uşağın təlim prosesinə cəlb olunması təmin olunur, onlarda müstəqil öyrənmə qabiliyyəti inkişaf edir, təlimin fərdiləşməsinə imkan yaranır.

Sadəcə olaraq, belə məşğələlərdə bir az səs-küy yaranır və bu üsul tərbiyəçidən çoxlu didaktik vəsait hazırlamaq tələb edir.

İlin bütün fəsillərinin özünəməxsus gözəlliklərini yeri gəldikcə uşaqların diqqətinə çatdırıram. Əyani vəsaitlərin köməyi ilə həyatın bütün qanunauyğunluqlarını uşaqların başa düşəcəkləri şəkildə izah edirəm. Qış mövzusu ilə əlaqədar olaraq, bağa ekskursiya zamanı söz əsasiasiyalarından istifadə faydalı olur.

«Havaların soyumasının, saxtali olmasının, ağacların çılpaq qalmasının, quşlardan yalnız sərçənin, qarğanın, sığırcının bizim yerlərdə qışlamasının və s. səbəbini düşündürücü suallar verməklə, rollu oyunlardan istifadə etməklə anladıram.

Meyvələrlə tanışlıq zamanı meyvələrin insan həyatındakı rolu, onun fiziki inkişafı üçün ən zəruri qida mənbəyi olduğunu başa salıram və M.Füzulinin «Meyvələrin söhbəti» əsərini səhnələşdirirəm. Bu zaman uşaqlar meyvələrin ayrı-ayrı xüsusiyyətləri, forması, rəngi, quruluşu,

tamı ilə tanış olurlar. Düşündürücü sualların köməyi ilə meyvə və tərəvəzlərin oxşar və fərqli cəhətlərini aydınlaşdırırıq. Bu zaman tapmacalardan, krossvordlardan da istifadə edilir.

Uşaqlara bitkilər haqqında biliklər verildikdən «Bitkilərin böyüməsi üçün nə lazımdır?» sualı ilə uşaqlara müraciət edirəm. Sonra günəbaxan toxumu üzərində müşahidə aparılır və suda isladılır. İki-üç gündən sonra islanmış toxumlarında xırda cücərtilər uşaqlara göstərir, onu bir neçə qabda əkirik. Qabın birini qaralıq yerdə qoyur, birini susuz saxlayır, digərini isə həm sulayır, həm işıqlı yerdə saxlayırıq. Uzunmüddətli müşahidə nəticəsində uşaqlar bitkinin böyüməsi üçün lazım olan amilləri (hava, su, istilik, işıq və s.) asanlıqla sadalaya bilirlər.

Əməyə meyl-maraq hissinin, müvafiq bacarıq və vərdisləri müxtəlif yollarla tərbiyə edirəm: məsələn, əmək məşğələsində uşaqlara 2-3 növ parça göstərərək soruşuram: «Bu nədir?» «Parçalar bir-birindən nə ilə fərqlənir?», «Nədən hazırlanır?» və s. suallarla məşğələnin mövzusu uşaqdan aхіram. Məktəbhazırlıq qrupunda gəlincik üçün don hazırlamaq üzrə iş gedir. Sonra daha yeni məqsədlərə yiyələnməyə, əlavə detalların (muncuq, şlyapa, yelpinc və s.) hazırlanmasına təhrik edirəm. Yeni materiallarla yeni xarakterli iş prosesində uşaqlar yeni bacarıq və vərdislərə yiyələnilər. Onlarda əməyə maraq artır. Uşaqları inkişaf etdirmək üçün onları daim düşünməyə, araşdırmağa, müstəqil nəticə çıxarmağa təhrik etmək lazım gəlir.

MƏKTƏBƏQƏDƏR MÜƏSSİSƏLƏRDƏ ƏL ƏMƏYİ ÜZRƏ İŞİN TƏŞKİLİ

Xuraman Səlimova,

Təhsil Problemləri İnstitutunun əməkdaşı

Əl əməyi əmək təliminin əsas sahələrində biridir. Uşaqlar müxtəlif materiallardan oyuncaq və əşyalar düzəldərkən texnika aləminə ilk addımlar atırlar. Bu prosesdə uşaqlarda onları əhatə edən əşyalar haqqında təsəvvürlər dəqiqləşir, yüksək əxlaqi keyfiyyətlər (əməksevərlik, başladığı işi tamamlamaq, adamlara sevinc bəxş etmək və s.) formalaşır.

Əl əməyi uşaqlarda praktik bacarıqlar, əməyə həvəs, öz imkanlarını qiymətləndirmək, quraşdırma bacarıqlarının inkişafına və formalaşmasına zəmin yaradır. Əmək prosesində uşaqlar sadə texniki alətlər və qurğularla tanış olur, müxtəlif alətlərlə işləmək bacarıqları əldə edir, işlədikləri vəsait və materiallarla səliqəli davranmağı öyrənirlər.

Əl əməyinin tərbiyəvi xüsusiyyətlərindən biri, uşaqlarda müşahidəçilik, hər əşyanın özünəməxsus xüsusiyyətini görmək bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, gördükləri əşyaların düzəldilməsidir. Əgər uşağın bu və ya digər əşya haqqında aydın təsəvvürü varsa, onun gördüyü iş səliqəli və keyfiyyətli, həm də gözəl olacaq. Müxtəlif materiallardan oyuncaq və əşyaların düzəldilməsi məktəbəqədər yaşlı uşaqların, xüsusən böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqların əmək tərbiyəsinin mühüm cəhətlərindən biridir. Əməyin bu növü onların qarşısında geniş yaradıcılıq imkanları açır.

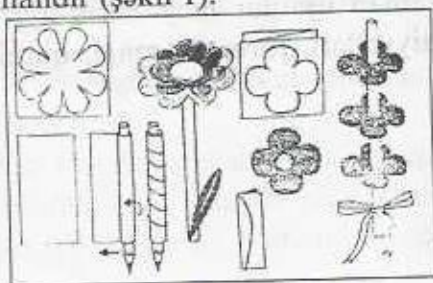
Böyük və məktəbəhazırlıq quplarında uşaqlarla əl əməyi üzrə aşağıdakı işlərin təşkili məsləhət görülür.

Qatlama yolu ilə əşyaların hazırlan-

ması. Kağız və kartondan müxtəlif yollarla əşyalar hazırlanır. Bunlardan biri qatlama üsuludur. Qatlama üsulu ilə əşyaların hazırlanması üçün uşaqları bu üsulun texnikası ilə tanış etmək lazımdır. Kağızı müxtəlif şəkildə qatlamaqla bəzi əşyaları və fiqurları hazırlamaq mümkündür. kağızın müxtəlif tərəflərini yalnız bir neçə dəfə səliqəli şəkildə, qatlamaq, açmaq və yenidən qatlamaqla nəzərdə tutulmuş əşyanı hazırlamaq mümkündür.

Gülün hazırlanması. Kağızdan borucuq hazırlanır. Bu, gülün "saplağı" olacaq. Əgər yaşıl rəngli kağız varsa, borucuğu yapışdırdıqdan sonra onu rəngləmək lazım gəlməyəcək. Onun bir ucunda yüngül kəsiklər etmək, kənarlara aralamaq, üzərinə hazır gül yapışdırmaq lazımdır. Gül berrəngli, açıq yasəmənli, yasəmənli, bənövşəyi, yaxud rəngbərəng ola bilər. O, birləçəkli ola bilər, amma çoxləçəkli gül daha qəşəng görünür. Çoxləçəkli gülün yuxarı qatlanması üçün ləçəyin kənarları qayçı ilə işlənməlidir. Gülün borucuğa yapışdırılması aşağıdakı kimi aparılır;

1-ci açıq-yasəmənli, onun üzərinə yasəmənli, yasəmənli rəngin üzərinə bənövşəyi, orta hissəsinə isə narıncı rəng yapışdırılmalıdır (şəkil 1).

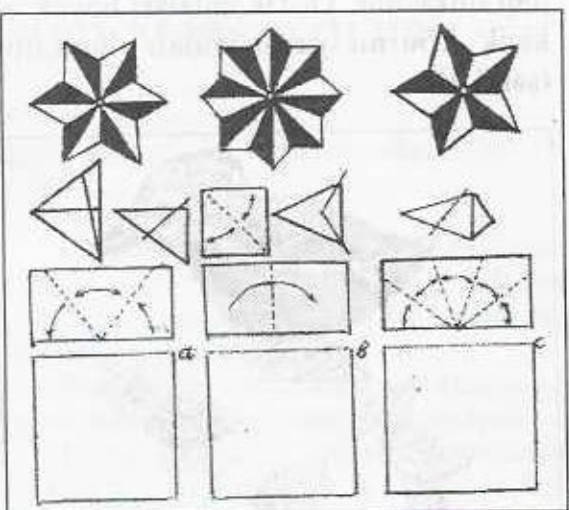

Ördək, qaz, qu quşu. Bu fiqurların əsasını kvadrat təşkil edir. Kvadratin eyni bucağına bitişən tərəfini diaqnal xətti üzrə (çəpinə) qatlanır. Qatlama xətti səliqə ilə hazırlanıb yenidən qatlanır. Oxa bənzəyən fiquru əvvəlcə eninə, sonra isə uzununa tən yarından qatlayıb, iti ucu yuxarı qatladıqdan sonra quşun başını qatlamaq lazımdır. Artıq “qaz” fiquru hazırdır. İndi bucağa yaxın qatlınsa, «ördək» (qarşıdakı bucağa doğru qatlınsa) «qu quşu» alınar.

Stolüstü şəkil üzərində «qaz, ördək, qu quşları» çox gözəl görünür. Yalnız düzbucağı ortadan qatlayıb, mavi su (yaxud meşə), parlaq günəş və “quşları” yapışdırmaq lazımdır.

Əgər əsasını karton təşkil edirsə, onda qatlanan xətt üzrə bıçaqla yüngülvari çərtmək, xəttin düz alınması üçün xətkəşdən istifadə etmək lazımdır (şəkil 2).

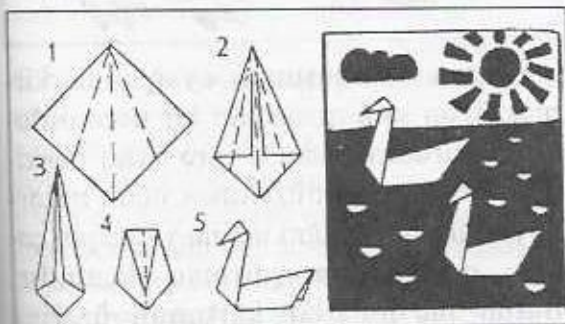

Müxtəlif materiallardan oyuncaq və əşya düzəltmək məktəbəqədər (xüsusən böyük məktəbəqədər) yaşlı uşaqların əmək tərbiyəsinin mühüm cəhətlərindən biridir. Əməyin bu növü onların qarşısında geniş yaradıcılıq perspektivləri açır.

Təbii materiallarla (yarpaqlar, palıd qozaları, saman, quş lələyi, fıstıq ağacının meyvələri və s.) aparılan iş tərbiyəçiyə uşaqları bu materialların rəngi, forması, möhkəmliyi və başqa xassələri ilə tanış etməyə imkan verir. Uşaq öz işinin mövzusunı fikirləşərək müəyyən fiqur yaradır.

Təbii materialın qərribə aləmində o özünə tanış olan əşyaları fərqləndirməyi öyrənir, fantastik surətlər yaradır. Bu uşaqların dərrakəsini, yaradıcı təxəyyülünü inkişaf etdirir, onlarda qurub-yaratmaq arzusu doğurur. Təbii materiallardan heyvan fiqurlarının hazırlanmasına aid bir neçə məşğələni nəzərdən keçirək.

Ördək və balaları. Bu kompozisiya ağ fonda daha aydın görünür. Ördəyin bədənini tut yarpağından, başı cır armud yarpağından, dimdiyi itburnu yarpağından, gözünün ağı ağcaqovaqdan, göz bəbəyi qovaq ağacının çürümüş yarpağından

Ulduz qatlanması və kəsilməsi. Rəngli kağızı sadəcə qatlamaq və qayçı ilə kəsmək yolu ilə ulduz almaq olar.

Şəkildə altı, səkkiz və beşguşəli ulduz nümunələri göstərilib.

Qırıq-qırıq xətlərlə bükülmə, cızıqlarla bir səmtdə nöqtələr boyunca əks tərəflə qalın bütöv xətlə kəsilmə yeri qeyd olunur. Kağızı qatlayarkən, çalışmaq lazımdır ki, küncələr eyni ölçüdə olsun (şəkil 3).

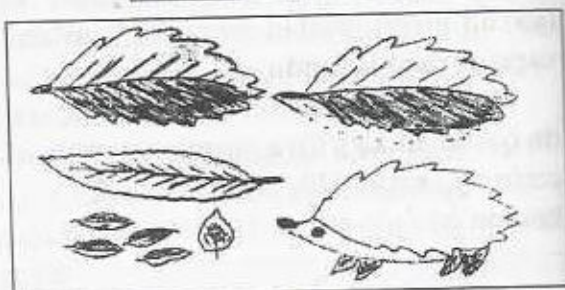

dan düzəldilir. Ördək balaları böyük və kiçik itburnu yarpağından düzəldilir (şəkil 4).

Yarpaqdan insan və kirpi şəkilləri.

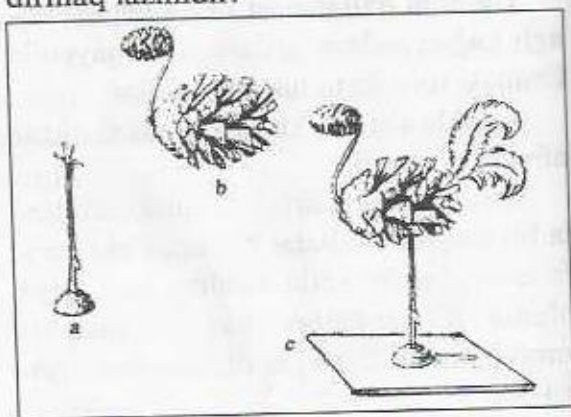
Dəvəquşunun hazırlanması. Bunun üçün şam ağacının qozası, palıd qozasının kəsiyi, ağac budağı, bir neçə quş lələyi, yumşaq məftil, yapışqan və karton lazımdır.

Tərbiyəçi hazır mə'mulat nümunəsini uşaqlara nümayiş etdirir və həmin mə'mulatın hansı detallardan ibarət olduğunu onlarla birlikdə müəyyənləşdirir. Sonra uşaqlar lazım olacaq materialları ayıraraq işə başlayırlar: ağac budağından dəvəquşunun ayağını təsvir edən hissə kəsilir. Çalışmaq lazımdır ki, onun ortasında tumurcuq yerləşsin. Onun bir tərəfindən ucu bıçaqla 2-3 sm dərinliyində lifi boyunca kəsilsin. Bu kəsilmiş lifləri müxtəlif tərəflərə qatlamağa imkan verir. Mə'mulatın bir ucu çiçək tac formasında olur, o biri ucu isə iti yonularaq, yapışqan çəkilir və palıd qozasının kasaya oxşar qabığına, açılmış deşiyin içərisinə keçirilir (şəkil 5a).

Sonra dəvəquşunun ayağını bərkitmək üçün şam qozasının bir neçə pulunu qopardaraq həmin yerə ayaq bərkitilməlidir. Ayaq düzəltmək üçün nəzərdə tutulmuş budağın ucuna yapışqan çəkib, qozaya yapışdırmaq lazımdır. Bütün mə'mulatlar kartonun üzərinə yapışdırıldıqdan sonra qozanın pullarının aralarına bir neçə quş lələyi yapışdırmaq lazımdır.

Bundan sonra şam və palıd qozaları yumşaq məftil ilə birləşdirilir. Məftilin uzunluğu dəvəquşunun boynunu düzgün təsvir etməyə imkan verməlidir (şəkil 5b).

HƏFTƏLİK MÖVZU ÜZRƏ MƏŞĞƏLƏLƏR

Sevda Rəhimova,

Mingəçevir ŞTŞ-nin məktəbəqədər müəssisələr üzrə metodisti

I gün

Ətraf mühitlə tanışlıq

Mövzu: «31 dekabr – Dünya Azərbaycanlıların həmrəyliyi günü» haqda söhbət.

Programın məzmunu: Azərbaycanlıların dünyanın bir çox ölkələrində yaşaması ilə uşaqları tanış etmək. Rusiya, İran, Türkiyə, Almaniya, Hollandiya, İngiltərə, ABŞ, Norveç və s. ölkələrdə yaşayan minlərlə azərbaycanlı ilə həmrəyliyin əhəmiyyətini uşaqlara başa salmaq. «Vətən», «vətən həsrəti», «birlik» ifadələrinin uşaqlar tərəfindən necə başa düşüldüyünü aydınlaşdırmaq.

Məşğələnin gedişi

– Uşaqlar, biz hansı respublikada yaşayırıq? Biz hansı millətlik? Nə üçün bizə azərbaycanlı deyirlər?

Uşaqlar yarı-yarımçıq, qırıq-sökük cavab verirlər. Təربiyəçi onları başa salır:

– Bəli, Vətənimiz, yəni babalarımızın, ata-anamızın doğulduqları, bizim doğduğumuz yer Azərbaycan olduğu üçün bizə azərbaycanlı deyirlər. Azərbaycanlıların bir çoxu müxtəlif səbəblərdən başqa ölkələrdə yaşayır. Onlar bizdən uzaqlarda olsalar da, ürəkləri həmişə burda, bizim yanımızdadır. Yəni heç vaxt vətəni unutmuşlar və s. 2001-ci il noyabrın 8-də dünya azərbaycanlılarının I qurultayı keçirilib. Burada 40-a yaxın ölkədən 500 nəfərdən çox nümayəndə iştirak edib. Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi, fikir birliyi yaranıb.

– Uşaqlar, dedik ki, azərbaycanlılar müxtəlif səbəblərdən dünyanın bir çox dövlətlərində yaşayırlar. Bu dövlətlərdən bir neçəsi ilə tanış olaq.

Təربiyəçi yazı taxtasından Türkiyə, İran, Rusiya, Hollandiya, İngiltərə, Amerika, Almaniya, İraq, İtaliya, Norveç, Fransa, Kanada, Ukrayna kimi dövlətlərin bayraqlarını göstərərək, adlarını deyir.

– İndi gəlin həmin bayraqları sayaq və rəqəmlə göstərək.

Uşaqlar sayırlar.

– İndi yanımıza gəlin. Siz hansı millətsiniz?

– Azərbaycanlı.

– Elə fikirləşək ki, siz başqa dövlətlərdə yaşayırsınız. Ona görə istədiyiniz ölkənin bayrağını götürün (hər uşaq bir bayraq təsvir edilmiş testi götürür).

Kartın arxasında dairədə olan uşaqlar Almaniya-da harda? (Almaniya-da) yaşayırlar.

Kartın arxasında olanlar Amerikada, Δ olan uşaqlar Türkiyədə, O olanlar İranda, olanlar Kanadada yaşayırlar. İndi hərə öz yoldaşını tapsın, göstərin, afərin və bir yerdə əyləşin.

Uşaqlar əyləşirlər.

– İndi hərə öz dövlətinin adındakı sailləri qırmızı qələmlə işarə etsin və neçə hərfdən ibarət olduğunu sayıb oradakı rəqəmlərdən birini dairəyə alsın, məsələn:

– Siz hansı ölkədə yaşayan azərbaycanlısınız? Bəs siz? və s.

Bütün uşaqlar öz bayraqları və hansı ölkədə yaşadıkları haqda danışır. Dekabrın 31-də həmrəylik gününü qeyd etdiklərini söyləyirlər.

Beləliklə, təربiyəçi həmrəylik günü haqda söhbəti yekunlaşdırır.

Musiqi məşğələsində

Vətən,

Vətən həsrəti,

Birlik haqda mahnılar oxuyur, oyunlar oynayırlar.

II gün

Nitq inkişafı, təbii ədəbiyyat

Mövzu: «Vətən bayatıları»nın öyrədilməsi. M.Namaz «telefon» oyunu.

Programın məzmunu: Vətənə məhəbbət, onunla fəxr etmək, onu qorumaq hissi təربiyə etmək uşaqların xalq yaradıcılığı haqda təsəvvürlərini artırmaq.

Rabitəli nitq: Dialoji nitqin inkişafı üzrə işi davam etdirmək. Sual vermək, suallara cavab vermək bacarığını inkişaf etdirmək.

Lügət üzrə iş: Sözü mə'nasına görə düzgün işlətmək bacarığını formalaşdırmaq, müəyyən şərait üçün daha uyğun gələn söz seçməyi öyrətmək.

Məşğələnin gedişi

Tərbiyəçi yazı taxtasında asılan müxtəlif dövlətlərin bayraqlarını göstərərək sözbəşə başlayır.

– Uşaqlar, biz dedik ki, dünyanın bir çox ölkələrində azərbaycanlılar yaşayır. Bu dövlətlərdən hansılarını tanıdıq? (uşaqlar sayırlar).

– Bəli, bu dövlətlərdə yaşayan azərbaycanlılar vətən həsrəti çəkir, çox uzaq olduğu və bura gəlmək mümkün olmadığı üçün qəmlənirlər. Onlar da bizim ulu babalarımızın söylədikləri bayatıları söyləyir, torpaq həsrəti çəkirlər.

Tərbiyəçi bayatıları söyləyir (bayatıdakı sözləri şəkillərlə təsvir edir ki, uşaqlar bayatını tez öyrənsinlər).

Rəsm

Sıra dağların şəkli	a çən düşübdür	
Saçını göstərən qadın şəkli	dən düşübdür	
Tanrı	Qadın barmağını sinəsinə qoyub "məni" demək istəyir.	i sağ eylə
Yada	Mənzərəli kənd, yəni vətən şəkli	düşübdür

Mövzu: «Donun milli naxışlarla bəzədilməsi».

Proqramın məzmunu: Bir-iki rəngli birləşmədən ibarət naxışlar tərtib etmək və rəng hissini inkişaf etdirmək. Səliqəli işləməyi təbiiyə öyrətmək.

Məşğələnin gedişi

Tərbiyəçi:

– Uşaqlar, bu gün başqa dövlətlərdə yaşayan azərbaycanlı uşaqlara milli naxışlarla bəzədiyimiz donları hədiyyə göndərəcəyik. Ona görə də biz bu donları rəngləri bir-birinə qatmadan çox səliqə ilə bəzəməliyik. Deyin görüm hansı milli naxışları tanıyırsınız? (buta, qırıq xətlər, nöqtə, əyri xətt, nar və s.)

Tərbiyəçi:

– Stolların üstündə milli naxışlar çəkilmiş kartlar var. Siz oradakı naxışları sayıb,

cəmini göstərməli və bəzədiyiniz donu hansı ölkəyə göndərəcəyinizi söyləməlisiniz.

Uşaqlar yerinə yetirirlər.

– Artıq milli naxışlarımızı xatırladıq, gəlin donları bəzəyək.

Uşaqlar işləyirlər. Yekunda göndərilən ölkələr qruplaşır. Hansı ölkəyə daha çox don göndərildiyi müəyyənləşdirilir. Həmin dövlətlərin bayraqları seçilir.

Tərbiyəçi məşğələni yekunlaşdırır.

III gün

Riyaziyyat

Mövzu: «13 rəqəmi ilə tanışlıq».

Proqramın məzmunu: Uşaqlara 13-ə qədər saymağı öyrətmək. 13 rəqəminin çap şəklili ilə uşaqları tanış etmək. İkinci onluğun hər bir ədədinin əmələ gəlməsinin öyrədilməsini davam etdirmək.

İki kiçik ədəddən 7 dairəsində bir böyük ədəd düzəltmək bacarığını möhkəmləndirmək. 2 kiçik ədəddən 8 dairəsində bir böyük ədəd düzəltməyi öyrətmək. İstənilən rəqəmdən sonra tərsinə və düzünə saymaq bacarığını möhkəmləndirmək.

Məşğələnin gedişi

Tərbiyəçi uşaqlara deyir:

– İndi hərəniz bir dövlətin bayrağını götürün, arxadakı həndəsi fiqurlara görə qruplaşdırın. Dövlətin adını yadınızda saxlayın. Yerdə dairədə oturub vətən üçün danışdığınızı bayatı söyləyə-söyləyə, hərəkətlərlə bildirin. İngiltərə, başla və s.

– Uşaqlar, gəlin sayaq, hər ölkədə neçə azərbaycanlı var? Hər uşaq neçə bənd və ya misra bayatı dedi? Cəmi neçə bənd bayatı oldu? və s.

Uşaqlar bilmədikdə tərbiyəçi kömək edir.

– Uşaqlar, indi gəlin bir oyun oynayaq. Biz uzaq ölkələrlə necə və ya nə vasitəsi ilə danışa bilərik?

– Telefonla.

Uşaqlar dairədə oturur.

– Elə fərz edin ki, siz hərəniz bir ölkədə yaşayırsınız, mən sizə ölkə adlarında kömək edəcəyəm, onların bayraqları və adları yazı taxtasında var.

Tərbiyəçi telefonun birini bir, o birini isə başqa uşağa verir.

– Alo-alo, Almaniyadır? Mənə Samir lazımdır.

– Danışan Samirdir.

– Salam, Samir. Mən sənə xalan oğlan Seymuram. Amerikadan danışırım və s.

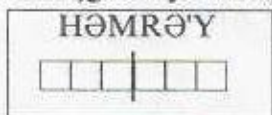

Oyunda bir neçə uşaq iştirak etdikdən sonra axşam və ya gəzintidə davam etdirilir.

– Uşaqlar, biz artıq «həmrə'y» sözünün nə olduğundan bəhs etdik. Deyin görüm, həmrə'y dedikdə nə başa düşürük? Gəlin həmin sözü cümlələrdə işlədək.

Başqa cür necə demək olar?

Bələliklə, tərbiyəçi uşaqları qiymətləndirib məşğələni yekunlaşdırır.

Hərfləri
xanalara köçür

İdman

Milli xalq oyunlarından istifadə. Bu oyunlardan dünyanın hər yerində yaşayan azərbaycanlıların istifadə etdikləri izah olunur.

1. Tərbiyəçi uşaqların diqqətini divardan asılmış müxtəlif dövlət bayraqlarına cəlb edir və deyir:

– Dedik ki, qarşıdan yeni illə bərabər hansı bayram gəlir? Həmrə'ylik dedikdə nə başa düşürdük? Azərbaycanlı soydaşlarımız hansı ölkələrdə yaşayırlar? Bu dövlətlərdən hansılarını tanıyırsınız? İndi gəlin azərbaycanlıların yaşadıkları müxtəlif ölkələrin bayraqlarını sayaq:

Uşaqlar sayırlar. (13)

– İndi gəlin tərsinə sayaq. Kim sayar?

Gəlin görək neçə bayraqda qırmızı rəng var? Bəs göy rəng neçə bayraqda var? (rəqəmlə göstərilir)

– Hansı çoxdur?

– Cəmi neçə bayraq oldu? (12)

– 13 bayraqa 1 bayraq da əlavə edək. Səyaq neçə bayraq oldu? (14). Bu 14 rəqəmidir. (Bu, _____ ölkəsinin bayrağıdır.).

2. Sizin qarşınızda rəngli çöplər var. Bayraqlara baxıb, istədiyiniz ölkənin bayrağını qurun.

– Düzəltdiyiniz bayraq hansı ölkənin bayrağıdır? Bura neçə çöp sərf edildi? Neçəsi qırmızı, neçəsi göy, neçəsi başqa rəngdədir?

3. Keçən məşğələlərimizdə 7 ədədinin 2 kiçik ədəddən düzəltdiyini öyrənmişdik. İndi diqqətli olun. Mən yazı taxtasına necə qoysam, 7 almaq üçün o biri ədədi siz tapıb göstərməlisiniz.

Uşaqlar yerinə yetirirlər.

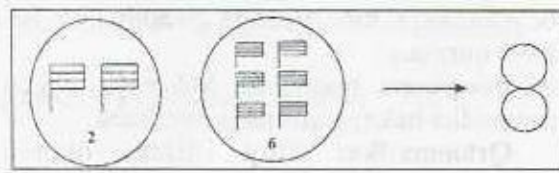
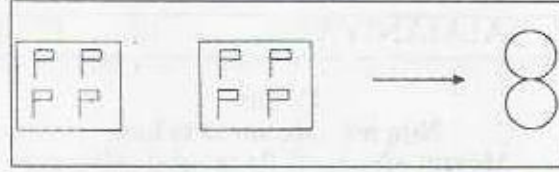
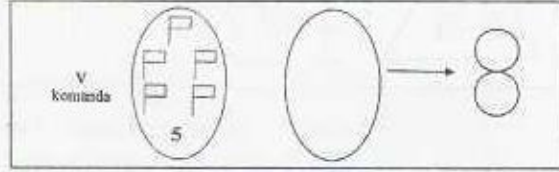
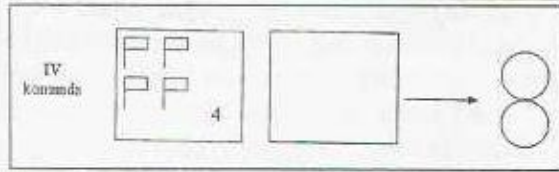
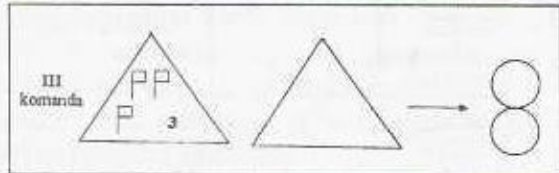
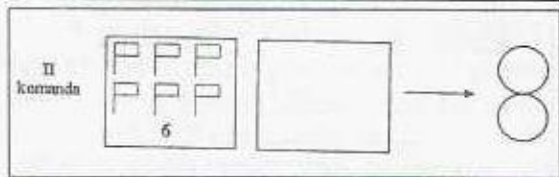
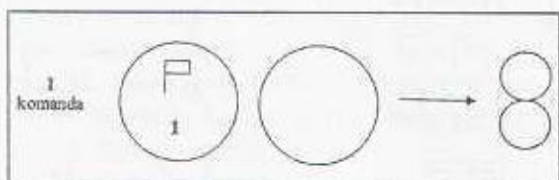
4. İdman dəqiqəsi.

– Hamı yanına gəlsin. Qabdan istədiyiniz rəngdə dairəcik götürün. İndi hər uşaq öz rəngində dairəciyi tapsın, yoldaşını müəyyənləşdirsin. Yoldaşlarınızı tapdımsa

əl-ələ tutub dairə qurun.

– Neçə dairə oldu? Kiçik dairədə fırlanaraq deyək: «Hər birimiz bir diyar». Dairəni böyükdək bir dairə edək-birləşib olduq Azərbaycan. Gördünüz xırda dairəciklər birləşib böyük dairə oldu. İndi yenə öz yoldaşlarınızı tapın və öz dairəciyinizdə qoyulan stolda oturun.

5. İndi isə 8 ədədinin əmələ gəlməsini öyrənəcəyik. Mən Sizə kartlar paylayacağam. Hər komanda verilən tapşırığı yerinə yetirməlidir. Yə'ni kartda bir dairədə şəkil çəkilib, həmin şəkli, 8 almaq üçün o biri dairədə lazım olan qədər həmin şəkildən çəkin və rəqəmlə işarə edib cəmini rəqəmlə göstərin (bəzilərini kvadratda çəkmək).

6. Komandalar işlədikdən sonra kartlar yazı taxtasında iki kart üzərində birləşir. Tərbiyəçi 2 kiçik rəqəm oxuyub dəqiqləşdirir.

7. a) Hər uşağa bu kartdan paylanılır, tapşırıq verilir. Kartda neçə dairə var?

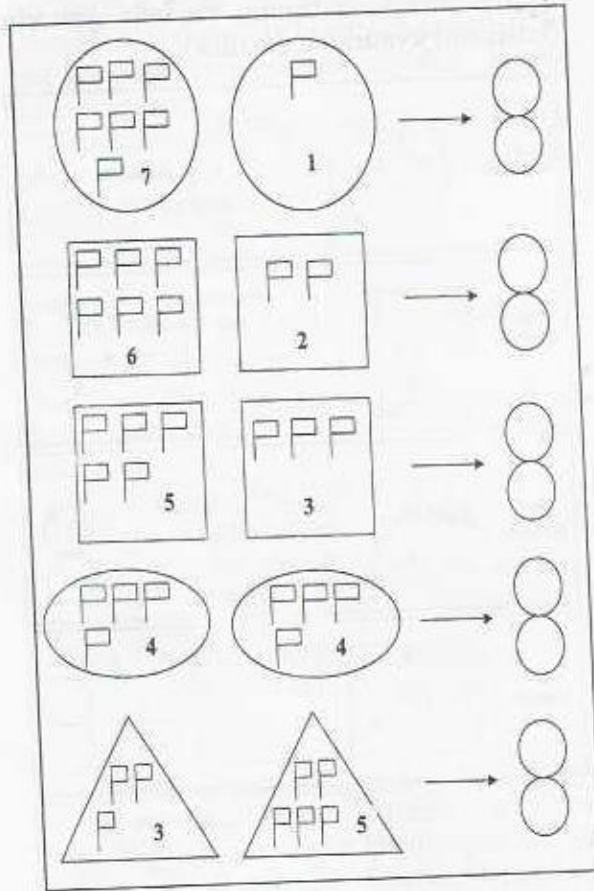
12

10

Dairəyə al.

b) Hansı hərfləri tanıyırsınız? (bayraqlar müxtəlif olur)

v) Hansı ölkənin bayrağıdır?

ALMANIYA

10

12

IV gün

Nitq inkişafı, savad təlimi

Mövzu: «N» hərfi ilə tanışlıq. «Biz azərbaycanlıyıq» mövzusunda təsviredici hekayə qurmaq.

Programın məzmunu: Mövzuya uyğun təsviredici hekayə qurmağı öyrətmək.

Qrammatika: Nitqi istifadə olunan

fe'llərlə zənginləşdirmək. Fikirləri tək və cəm formada işlətmək.

Savad təlimi: «N» hərfi ilə tanışlıq.

«İran» sözünün səs-hərflər təhlili.

Məşğələnin gedişi

Uşaqlar, artıq biz neçə gündür ki, azərbaycanlıların həmrəyliyindən danışıq, dünya ölkələrində yaşayan azərbaycanlılar haqda məlumat toplayırıq. Bu gün də söhbətimizi davam etdirəcəyik.

- Deyin biz kimik?

- Azərbaycanlı.

- Dilimiz?

- Azərbaycan dili.

- Dinimiz?

- İslam.

- Kitabımız?

- Qur'ani-Kərim.

- Bəli, biz azərbaycanlıyıq.

- Kim gəlib bu haqda danışar?

Bir neçə uşaq təsviredici hekayə qurur.

Tərbiyəçi yekunlaşdırır.

- Bəli, biz azərbaycanlıyıq, dilimiz Azərbaycan dili, vətənimiz Azərbaycandır. Biz bununla fəxr edirik.

Tərbiyəçi Prezidentin dil haqqında fərmanı, Mingəçevirdə Azərbaycan dilinə abidə haqqında danışır.

- Qarşıdan gözəl bayramlar gəlir. Bayramda uşaqlar nə edirlər?

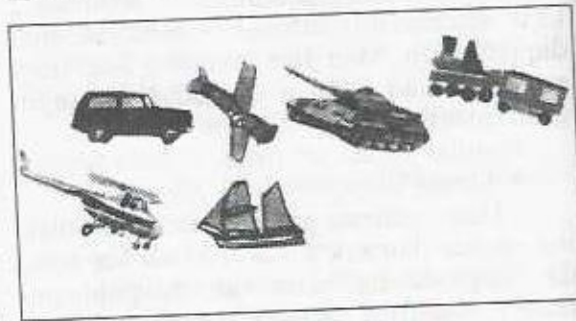
- Deyir, gülür, oynayır, şənlik edir, sevinir və s. İdman dəqiqəsi.

- Gəlin deyək, gülək, şənlikək.

Dairə vurub musiqi sədaları altında rəqs edirlər.

Uşaqlar yerlərinə qayıdılar. Tərbiyəçi uşaqlara qarşılardakı kartları götürüb onlara diqqətlə baxmağı təklif edir və deyir:

- Uşaqlar, dedik ki, dünyanın müxtəlif ölkələrində azərbaycanlılar yaşayır. İndi fikirləşin görün, onların yanına kartda təsvir edilmiş nəqliyyat növlərindən hansı ilə tez getmək olar? Yanında dairə çəkin.

- Uşaqlar, indi söyləyin görüm, bizim qonşu dövlətlərimiz hansılardır? Bayraqlarını göstərək. Uşaqlar bir neçəsini göstərdikdən sonra bizə lap yaxın olan, başqa dövlətlərdən daha çox azərbaycanlı yaşayan İran dövlətinin adındakı hərfləri araşdırmaq və oxuyaq ki, siz onların bayrağını daha tez taparsınız, çünki keçmişdə Azərbaycan böyük bir dövlət idi, bir olub, sonralar Azərbaycanı 2 hissəyə bölüblər. İran Azərbaycanı (Cənubi Azərbaycan) və bizim müstəqil Azərbaycan. İndi artıq bu torpaqları birləşdirmək mümkün deyil, lakin sərhədlərimiz açıqdır, istənilən vaxt bu dövlətə qonaq gedib-gələ bilərik. Keçmişdə isə bu mümkün deyildi.

Tərbiyəçi İran bayrağını asır. İran sözünü əvvəl səslərə, OOOO, sonra hərflərə görə təhlil edir. N hərfinə çatdıqda tərbiyəçi uşaqları N hərfi ilə tanış edir:

- N samit səsdir, sözün əvvəlində, ortasında, axırında işlənir. Gəlin N hərfi ilə başlayan başqa sözlər tapaq və s.

- İndi qarşınızda başqa bir kart da var. Orada şəkillər çəkilib. Həmin şəkillərin baş hərflərini tapıb xanalara düzün. Sonra sözü oxuyaq. Düz yazsanız, yazı taxtasındaki ek-

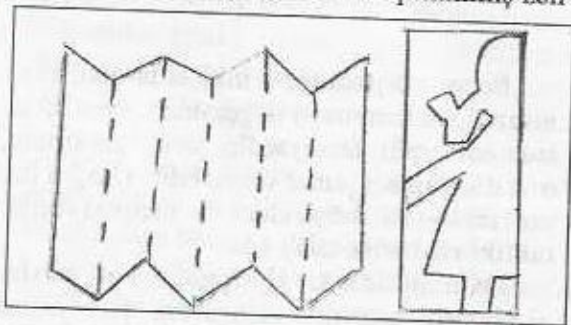
randa həmin sözün şəkli görünəcək.

Tərbiyəçi tapşırığı yoxlayır, uşaqların fəaliyyətini qiymətləndirib məşğələni bitirir.

Quraşdırma

Mövzu: «Biz azərbaycanlılarıq» (gəlinclər, yolka oyuncağı).

Programın məzmunu: Uşaqlara kağız müxtəlif istiqamətlərdə qatılmağı öyrətmək, kağızdan bir neçə cür forma qatlanmış zən-

cirvari gəlinclər, yolka oyuncağı kəsməyi öyrətmək. Uşaqlarda kontur üzrə düzgün kəsmək bacarığını möhkəmlətmək. Vətəni, milləti sevmək, həmişə birlik, sülh tərəfdarı olmağı tərbiyə etmək.

Məşğələnin gedişi

- Uşaqlar, artıq bir neçə gündür ki, 31 dekabr azərbaycanlıların həmrəylik günündən danışırıq. Həmrəylik dedikdə biz nə başa düşürük? (Birlik, həmfikirlik). Bu gün kağızdan əl-ələ tutub yallı gedən həmrəy azərbaycanlılar kəşib bəzəyəcək, yeni il şənliyində bəzəyəcəyimiz şam ağacından asıb dünya azərbaycanlılarının bizimlə bir olduğunu təsvir edəcəyik. (Kəsmə qaydası izah edilir, şəkillər bəzənir).

- Gəlin sayaq, neçə azərbaycanlı bizim şənliyimizə qonaq gəlib? Sən neçəsini kəsdin, bəs sən? Görün nə çox qonağımız oldu. Onların paltarlarında neçə milli naxış çəkmişiniz? Hansı rənglər çoxdur? Gəlin gəlinclərimizlə himni oxuyaq.

Oxucuların nəzərinə!

Jurnala təqdim olunan məqalələr aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1. Məqalə makinada, imkan daxilində kompüterdə yazdırılmalıdır.
2. Məqalənin həcmi 7 səhifəni keçməməlidir.
3. Məqalədəki sxem, çertyoj, diaqram və digər illüstrasiyalar dəqiq və aydın çəkilməlidir.
4. Elmi axtarışların nəticələrinə həsr olunmuş məqalələr müəssisənin təqdimatı ilə göndərilməlidir.
5. Məqalədə müəllifin soy adı, adı, iş yeri, vəzifəsi, ünvanı və telefon nömrəsi qeyd olunmalı, imza edilməlidir.
6. Çap olunmaq üçün təqdim olunmuş məqalələr geri qaytarılmır.

UŞAQLARIMIZI DÜZGÜN TƏRBİYƏ EDƏK

Azadə Əhmədova,

Bakıdakı 11 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının müdiri

Bizim məqsədimiz – inkişafda olan kiçik insan üçün həm uşaq bağçasında, həm də ailədə hərtərəfli, tərbiyəedici şərait yaratmaq, ona düzgün istiqamət verməkdir. Uşağın hər bir fəaliyyəti böyüklərdən məqsədyönlü, taktiki rəhbərlik tələb edir.

Dahi mütəfəkkir Həsirəddin Tusi «Əxlaqi-Nasiri» əsərində uşaqların tərbiyəsini gündəlik həyatın təxirəsalınmaz norması sayır, onu cəmiyyətin inkişafının mühüm amili qismində təsəvvür edir. O, uşaqlarda, nəyin bahasına olursa olsun, müsbət keyfiyyətlər tərbiyə edilməsinə böyük əhəmiyyət verərək qeyd edir: «İstər xoşla, istər zorla uşaqlarda bəyənilən xüsusiyyətləri vardısa çevirmək lazımdır ki, onlar cəmiyyətin düzgün fikirli üzvlərinə çevrilsin, hikmət öyrənib tədrisən kamillik dərəcəsinə çatsınlar». N.Tusi uşaqların tərbiyəsində müxtəlif davranış yollarının tətbiq edilməsini məsləhət bilir və həmin tərbiyəvi yollardan istifadə olunmasında səhlərə yol verməməyi, uşaqlara son dərəcə diqqətli, həssas, mehriban, qayğıkeş, ciddi və tələbkar olmağı valideynlərə və tərbiyəçilərə tövsiyə edir.

Tərbiyanın bünövrəsi ailədə qoyulur – bu, uşaq bağçaları tərəfindən qəbul edilmədidir. Uşağı ailədən ayrı təsəvvür etmək olmaz, uşaqlar ilkin tərbiyəsini ailədə alır və ailədə baş verən hadisələr onlara çox böyük təsir göstərir. Ailələr müxtəlif olur, ola bilər ki, ailədə yalnız bir uşaq olsun, ola bilər, 4-5 uşaq olsun, uşaq nənə babayla yaşaya bilər və ya öz doğma anasından ayrılıb başqa anayla da yaşaya bilər, ailənin digər qohumları və dostlarıyla sıx əlaqədə ola bilər ki, bu da uşaqların tərbiyəsinə güclü təsir göstərir. Bütün ailələr uşaqlarının xöşbəxtliyini arzulayırlar və istəyirlər ki, onların uşaqları hərtərəfli inkişaf etsinlər. Valideynlər övladlarının rifahı üçün əsas məsuliyyət daşıyırlar.

Ailə – cəmiyyətin bir hissəsi olub, kiçik kollektiv təşkil edir. Ailə elə kollektivdir ki, uşaq, adamlarla ünsiyyətin ilkin sosial təcrübəsini burada toplayır. Bu kollektivin

rəhbəri, tərbiyəçisi olan valideyn elə təsir göstərməlidir ki, uşaq tezliklə özünü ailənin – bu kiçik kollektivin gərəkli üzvü hesab etsin. Ailə üzvləri uşağa hörmətlə yanaşmalı və onun simasında kiçik insan görməlidirlər. Uşağa göstərilən məhəbbət, diqqət, qayğı bu normal ailəyə xas olan hisslərdir. Ailə üzvlərinin bir-birinə humanist hissləri uşağın hələ kiçik yaşlarından düzgün tərbiyəsinin əsası qoyur. Valideynlərin uşağa təsiri həmişəlikdir: ana və atanın tərbiyəsi o vaxt güclü təsir edir ki, bunu bilərəkdən deyil, adi, real rəftarı ilə etmiş olsun. Böyük ingilis yazıçısı B.Şou demişdir: «Ən düzgün tərbiyə onadır ki, uşaq valideynlərini olduğu kimi görsün».

Kiçik şəxsiyyətin inkişafında ailənin rolunu qiymətləndirmək çox çətindir. Kiçik yaşlı uşaq üçün ailə bütöv bir dünyadır. Bu ailədə o yaşayır, fəaliyyət göstərir, kəşflər edir, nifrət etməyi və sevməyi, kədərəlməyi və sevinməyi öyrənir. Ailədə uşaq insanlar arasında yaşamağın, əlaqə saxlamağın ilkin təcrübəsini qazanır. Valideynlər ilə hər cür əlaqə uşağa ətraf aləmi başa düşməyi, valideynlərini təqlid etməklə özünü aparma qaydalarını öyrədir. Ailə kiçik insanın şəxsiyyətinin formalaşması üçün ən əsas məktəbdir, lakin uşaq şəxsiyyətinin formalaşması təkcə ailənin həyat tərzindən, obyektiv şəraitdən asılı deyil, həmçinin valideynlərin məqsədyönlü, tərbiyəvi fəaliyyətinin təsirinə asılıdır. Valideynlərin əksəriyyətinin uşağın tərbiyəsində məqsəd və vəzifələri haqqında ümumi təsəvvürləri var, lakin uşaqların fiziki və psixi imkanları, müəyyən adət və ənənələrə, özünü aparma qaydalarına, xarakterik xüsusiyyətlərə yiyələnmək üçün hansı metodlardan istifadə etməyin lazım olduğu haqqında konkret bilikləri yoxdur. Ona görə də əksər ailələrdə uşaqlara həddən çox və ya həddən az tələbkar olurlar.

Valideynlərin bütün həyatı kiçik yaşlı uşaq üçün nümunədir. Uşaq ətraf aləmə böyüklərin gözü ilə baxır. Uşağın bundan

sonrakı həyatının formalaşması valideynlərin bir-birinə və ətrafdakılara münasibətindən çox asılıdır. Ailənin bütün üzvlərinin bərabər hüquqlu olmasının uşağın gələcək xarakter xüsusiyyətlərinin formalaşmasında böyük rolu var. Ailənin bir üzvü kimi uşaq başa düşməlidir ki, o, tək deyil, ata, ana, nənə, baba, bacı və qardaşı da onunla bərabər ailənin üzvləridir. Onların da öz arzuları, istəkləri var və onlarla hesablaşmaq lazımdır. Valideynlərin bütün həyatı kiçik uşaq üçün nümunədir. Bu kiçik varlıq ətraf ələmə böyükklərin gözü ilə baxır. Valideynlərin bir-birinə və ətrafdakılara münasibəti uşağın gələcək həyatının təməlini qoyur. Uşaqların tərbiyəsi üçün ailədə yaxşı şərait olmasına baxmayaraq, valideynlər bundan istifadə etmir, ona az diqqət verirlər. Elə düşünürlər ki, uşaq yaş keçdikcə, böyüdükcə əxlaqi kətiqoriyalara yiyələnəcəkdir. «Böyüyər, başa düşər» deyərək ümid edirlər ki, zaman keçdikcə uşaq özü hər şeyi başa düşəcək, bəbəliklə, onlar uşağın düzgün tərbiyəsi üçün ən yaxşı vaxtı itirirlər.

Kiçikyaşlı uşaq məhəbbət, diqqət, sevgi ilə əhatə olunur və buna görə də o valideynlərini sevir, lakin heç uşağın ağına belə gəlmir ki, onun valideynlərinin də diqqət və məhəbbətə ehtiyacı var.

Ata və ananı göstərdiyi diqqət və qayğıya görə sevmək asandır, çünki bu halda uşaq yalnız qəbul edir. Bəs uşaq özü valideynlərinə— ailənin tələbatlarını çiyinlərində daşıyan, «böyük» işlərlə məşğul olan insanlara nə verir? Axı uşaqlar heç ağıllarına belə gətirə bilməzlər ki, ata və analarının onların özləri qədər diqqət və məhəbbətə ehtiyacı var. Təmiz insana məhəbbət – valideyn övladına ilk növdə bə bunu tərbiyə etməlidir. Əks halda uşaq hətta valideynlərinə münasibətdə belə eqoist olacaq. Bütün valideynlər bunu nəzərə almır, onlar uşağa yalnız körpə, zəif varlıq kimi baxır. «Axı körpə uşaqdan nə tələb etmək olar?» deyər düşünürlər. «Böyüyər, sonra baxarıq. İndi bizim borcumuz onu böyütmək və tərbiyə etməkdir». Böyükklər elə düşünürlər ki, onlar uşaqlarının nazını nə qədər çox çəksələr, gələcəkdə elə də cavab alacaqlar. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, eqoist böyüyən uşağın, daim «alan» uşağın heç zaman ağına belə gəlmir ki, o, özü də böyükklərə eynilə

cavab verməlidir. Valideynləri haqqında düşünmək belə uşaqlara xas deyil. Əksinə, onlar özlərinin maraq və tələbatlarını möhkəm yadda saxlayırlar: «Mənə yer verin – uşaqlara güzəştə getmək lazımdır». «Bunun hamısı mənimdir—çünki mən çox kiçiyəm», «Böyükklər şirniyyəti sevmirlər – mən sevərəm, axı mən uşağam...», «Ata və anam məndən incimirlər, axı onlar heç zaman ağlamırlar, lakin mənim qəlbimə dəymək olmaz, çünki mən ağlaya bilərəm». «Bayramlar uşaqlara hədiyyə verməkdən ötrüdür» və s. Bu kimi fikirləri biz uşaqlardan həyəcan təbili kimi qəbul etmir, hətta bəzən uşağın «dərin düşüncəsi» olduğunu məmnuniyyətlə qeyd edirik. Bu düzgündürmü? Əlbəttə, yox.

Tez-tez eşitmək olur: «zəhmətkeş insan», «iradəli və qarşıya qoyulmuş məqsədə çatın», «mərd və sözünün üstündə duran», «xarakterli insan!». Bizə aydındır ki, bu sözlər altında insanın ətraf mühitə, əməyə, insanlara, özünə olan münasibəti nəzərdə tutulur. İnsan cəmiyyətdə olan hadisələrə necə yanaşır? Qayğıkeşlik, dostluq, həssaslıq, əməksevər və s. keyfiyyətlərə malikdirmi? Bir sözlə, bir vətəndaş kimi insanın həyatda mövqeyi necədir?

Hansı valideyn öz övladında insana xas olan bütün müsbət keyfiyyətləri görmək istəmir, amma tək istəmək arzusunun yerinə yetməsi üçün kifayət deyil. Uşaq yalan danışanda, hiyləgərlik, kobudluq, böyükklərə qarşı hörmətsizlik edəndə, oxumağa tənbellik göstərəndə valideyn «Bu hardandır?» «Biz ki belə öyrətməmişik» deyər fikirləşir. Bəzən də özü bəraət qazandıraraq: «Onun xarakteri belədir, dözmək lazımdır» deyir. «İnsanın xarakteri öz-özünə formalaşır və valideynin burda heç bir rolu yoxdur?» fikri səhvdir.

Mən qarşılaşdığım iki hadisə haqqında söhbət açmaq istərdim. Bağcamıza Fuad adlı üçyaşlı uşaq gəlirdi. O, ailənin yeganə övladı idi. Ata və ana uşağa qarşı son dərəcə diqqətli olmağı tələb edirdilər. Artıq uşaq 5 yaşına çatanda mə'lum oldu ki, maksimum diqqət onu eqoist, inadkar etmişdir. Artıq o, sözə baxmaq istəmir, diqqəti dağınıqdır. Tərbiyəçi mənə müraciət etdi və birgə qərara alındı ki, uşağı düzgün istiqamətləndirməyə çalışsaq, yəni bir işi sona çatdırıb sonra başqasına keçsin, növbətçilik etsin, məşğələrdə diqqətli olsun və s. Cəmi iki gün keçmişdi ki,

ata və ana tərbiyəçinin üstünə hücum çəkmiş, uşağın qarşısında onu təhqir etmişlər.

Bu gün Fuad 3-cü sinfə gedir, mən təsadüf nəticəsində ana ilə görüşdüm. Ana göz-ləri yaşara-yaşara Fuadın nənəsinə, ata və anasına qarşı qəddarlığından danışır, onun heç nədən və heç kimdən çəkinmədiyini, məktəbdə müəllimin «başına oyunlar» gətirdiyini, bir sözlə, onun problemlərlə dolu həyatından danışır. Anaya yazığım gəldi, axı bu uşağın hələ cəmi 8 yaşı var? Bəs sonra nə olacaq? Mən anaya bağçada olan hadisəni xatırlatdım. O susdu! Axı o zaman ana-ata bizim heç bir məsləhətimizə qulaq asmaq istəmədiklərini hökmə bildirmişdilər?!

Uşağı tərbiyə etmək üçün onu sevmək lazımdır! Bə'ziləri fikirləşirlər: bundan asan nə var ki. Mən isə razılaşmıram. Uşağı sevməyən valideynlərə azmı rast gəlmişik? «Qızım çox sözbəxandır, oğlum əksinə, bələdir». «Bu uşaq sərsəridir, hərəkətlərini, danışğını bilmir» və s. kimi sözləri valideynlərdən azmı eşitmişik? Uşağı yalnız yaxşı olduğu üçün sevmək olmaz. Uşağı yalnız ona görə sevak ki, onlar var və onlar bizim uşaqlarımızdır. Onlar «böyük» olanadək bir çox ağırlı-acılı dəqiqələr yaşayırlar. Lazımsız olduqlarını hiss etdikləri anlar heç zaman uşaqların yadından çıxmır.

Əlixan adlı uşaq hər gün nənəsinin danlağı ilə bağçaya gəlir və nənə «tərbiyəçiyə» bir neçə dəqiqə Əlixanın nə qədər pis olduğu haqqında danışır. Mənim otağım bu qrupla üzbəüz olduğu üçün, demək olar ki, hər gün bu prosesin şahidi oluram. Tərbiyəçi ilə söhbət nəticəsində yə'qin etdim ki, uşaq dəcəldir, lakin özünü çox sərbəst aparır, bütün məşğələlərdə, xüsusən musiqi məşğələsində fəaldır. Tərbiyəçi uşağın yazı dəftərini və rəsmlərini mənə göstərdi. Hər qrupda «Mənim ailəm» adlı fotostend var. Bütün uşaqlar bura sevimli valideynləri ilə çəkirdikləri şəkilləri yapışdırmışdılar. Əlixanın şəklə yox idi!? Mən uşaqla söhbət etməyə başladım. Əlixan çox sərbəst danışmaq qabiliyyətinə malik idi və mən tezliklə Əlixanın ailədə «lazımsız» olduğunu hiss etdim, daha doğrusu, uşaq özü bunu təsdiq edirdi. Nənə

uşağın çox nadinlik etdiyini, sındırmaq-dığıntı, bir işə yaramadığını bildirdi. Bağca tərbiyəçiləri bunun əksini e'tiraf edirdilər. Bəs səbəb nədir? Səbəb çox sadədir. Əlixan bağçada sevildiyini, lazımlı olduğunu hiss edir, evdə bunun əksini görür. Biz nənəyə uşağa münasibəti dəyişməyi təklif etdik.

Yaxınlarımızın məhəbbətini uşaq hər dəqiqə, həmişə hiss etməlidir, xüsusilə ondan narazı olduğumuz vaxt. Mən təkrar edirəm, xüsusilə uşağın hərəkətindən narazı olduğunuz anda bu kiçik insan öz kiçik ağı və ürəyi ilə fikirləşəcək ki, onu sevmədiklərinə görə ondan həmişə narazıdır.

Uşaq hiss etməlidir ki, ondan narazıdır, ona görə ki, onu çox sevirlər və bu hiss uşağa səhv hərəkətlərini düzəltməyə kömək edəcək, uşaq valideynlərini narazı saldığı hərəkətləri bir daha etməməyə çalışacaq. Məşhur pedaqoq-həkim N.İ.Piroqov demişdir ki, «uşağın hərəkətlərinə düzgün hökm vermək üçün onu öz sferanıza qaldırmağa çalışmayın, onun uşaq aləminə düşməyə sə'y göstərin».

Bə'zən biz böyüklər çətinliklə, problemlərlə üzlaşırık, lakin uşaqların qarşısında ruhdan düşmək, onları öz məhəbbətimizdən məhrum etmək yolverilməzdir. Əksinə, ən çətin dəqiqələrdə çıxış yolunu uşağa diqqət və qayğı artırmaqla tapmağa çalışmaq lazımdır. Uşağı sevmək, özünü uşağa sevdirmək heç də asan deyil. Biz uşaqlarımızla birlikdə böyüməliyik. Əgər valideyn uşağın tərbiyəsinə tam ciddiliklə yanaşarsa, onun uşaq aləminə daxil olarsa, yalnız bu zaman biz uşaqda arzu etdiyimizi görə bilərik. Uşağın daxili aləminə girdikdə biz sanki öz uşaqlığımızı bir daha yaşayırıq. Bəs keçmiş uşaq illərində böyüklərin bizə münasibətdə səhvləri olmayıbmi? Nə üçün həmin səhvləri biz öz uşaqlarımıza münasibətdə təkrar etməliyik? Bu haqda fikirləşməyə dəyər.

Yaddan çıxarmaq olmaz ki, uşaqlar bizim nəslimizin davamçılarıdır və onlar, bəlkə də, bizdən ağıllı, bacarıqlı olacaqlar. Böyükləri hörmətlə təkrar edəcək, lakin öz sözlərini də deyəcəklər.

Bəli, uşağı sevmək heç də asan iş deyil!

MƏKTƏBƏ HAZIRLIQ QRUPLARINDA UŞAQLARA MƏSƏLƏ HƏLL ETMƏYİN ÖYRƏDİLMƏSİ

Rəhilə Əliyeva,

Təhsil Problemləri İnstitutunun elmi işçisi

İbtidai siniflər üçün "Riyaziyyat" proqramının izahat vərəqəsində göstərilir ki, mənfi olmayan tam ədədlər məzmunu həyatdan götürülmüş və ya uşaqların əməyi ilə bilavasitə bağlı olan təcürbi işlər, həmçinin məsələlər əsasında öyrədilir. Bu, o deməkdir ki, hər bir yeni anlayışın formalaşdırılması onun mahiyyətinin açılmasını və tətbiqini tələb edən ayrı-ayrı məsələlərin həlli ilə əlaqələndirilir. (Ümumtəhsil məktəblərinin I sinif proqramları, Çapaşoğlu, 1999, səh. 15).

İbtidai siniflərdə dörd hesab əməlinin mənası məhz sadə məsələlərin həlli ilə açılır və proqramda təlimin bütün illərində nəzərdə tutulur. Bunlar məsələ həllinin riyaziyyatın başlanğıc kursunun tədrisində mühüm yer tutduğunu göstərir. Həmin proqramla vaxtında tanış olan hər bir tərbiyəçi gələcək I sinif şagirdlərinin hazırlığında nəzərdə tutulan riyazi anlayışlardan biri kimi - toplama və çıxmaya aid sadə məsələlərin tərtibi və onların həllinin öyrədilməsinə xüsusi diqqət yetirməyi nəzərə almalıdır. Toplama və çıxmanın öyrədilməsi I sinifdən başlansa da, buna hazırlıq işi uşaq bağçasında başlamalıdır. Məsələ həlli hesablaşma fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlıdır. Məhz bu iş hesab əməllərinin mənasını dərk etməyə və onlardan şüurlu istifadə etməyə, kəmiyyətlər arasındakı əməlin nəticəsi və komponentləri arasındakı qarşılıqlı əlaqələri müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar bağçada, adətən, cəmi və qalıq tapmağa aid birəməlli sadə məsələləri həll etməyi öyrənirlər. Ümumiyyətlə, bağçada uşaqlara məsələ həllini müvəffəqiyyətlə öyrətmək üçün bu qaydalar nəzərə alınmalıdır: yalnız toplama və çıxmaya aid birəməlli məsələlərin həlli, toplama zamanı böyük ədədə kiçik ədədin əlavə edilməsi, çıxma zamanı çıxılanın qalıqdan kiçik olması.

İlk mərhələdə bu işə birinci 5-lik dairəsində başlamaq məsləhətdir. Müəyyən müddətdən sonra ədədlər dairəsinin getdikcə genişləndirilməsi müxtəlif məsələlərin tərtibi və həlli üçün əlverişli şərait yaradır. Məsələ həllini uşaqlara birdən-birə öyrətmək olmaz. Burada təcürbiliyi gözləmək, öyrəniləcək bilikləri hissələrlə mənimsətmək zəruridir. Buna bir neçə

xüsusi məşğələ ayrılır və ilin sonuna kimi, demək olar ki, hər məşğələdə yer verilir. I mərhələdə uşaqlara məsələnin praktik şəkildə tərtibini göstərmək və onları məsələlərin məzmununda ətraf həyatın əks olunduğunu dərk etməyə doğru istiqamətləndirmək lazımdır. İş belə getdikdə uşaqlar məsələnin strukturunu mənimsəyir, şərtini və sualını ayırır, ədədi verilənlərin xüsusi əhəmiyyətini dərk edirlər. Bununla yanaşı, onlar II mərhələdə həm məsələ həll etməyi öyrənir, həm də qoyulmuş suala cavab verməklə, hesab əməllərinin mənasını şüurlu mənimsəyirlər. Bu prosesdə onlar məsələdə danışılan əşyalar üzərində aparılan praktik əməliyyatın hansı miqdar dəyişikliyinə səbəb olduğundan mahiyyətini dərk etməyi də öyrənirlər (çox və ya az oldu, yaxud qaldı). Məsələnin sualına tam və ətraflı cavab verməklə, uşaqların həm də nitqi inkişaf edir.

Sonrakı mərhələdə uşaqlar 2 və 3 - ün əlavə edilib-çıxılması zamanı məsələ həlli ilə yanaşı, həm də bir-bir üstə gəlmə və çıxma priyomundan istifadə etməyi də öyrənirlər.

Bu mərhələdə uşaqların, məsələlərin ədədi verilənlərini və praktik əməlləri asanlıqla ayıra bilmələri, onların yaratdığı miqdar dəyişikliklərinin mahiyyətini dərk etməyi öyrənmələri üçün tərbiyəçinin əyanilikdən istifadə etməsi xüsusilə vacibdir.

Uşaqlara məsələ tərtib etməyi öyrətmək üçün tərbiyəçi əvvəlcə onlarla məsələ haqqında ümumi təsəvvür yaratmalıdır. Sonra o, məsələni praktik olaraq tərtib etməyi və ona sual qoymağı öyrətməlidir. Bu zaman əsas diqqət əşyalar üzərində aparılan bu və ya digər əməllərin səbəb olduğu miqdar dəyişikliklərinin mahiyyətinin uşaqlar tərəfindən dərk edilməsinə verilməlidir: iki əşya qrupunun birləşdirilməsi, bir qrupa digərinin əlavə edilməsi və nəticədə əşyalar sayının çoxalması; bir qrupdan müəyyən qədər əşyanın ayrılıb aparılması və nəticədə əvvəlkindən az qalması və s. İşi təxminən belə qurmaq olar: əvvəlcə tərbiyəçi özü 1-2 məsələ tərtib edir. O, qutudan 3 alma götürüb, stolun üstünə qoyur və uşaqlardan soruşur: Stolun üstündə neçə alma var? (3 alma)

- Sona, oraya 1 alma da qoy. (Sona qutudan 1 alma da götürüb oraya qoyur). Uşaqlar,

stolun üstündə indi neçə alma oldu? (4 alma)

Bu zaman uşaqların diqqətini dərhal məsələnin ədədi verilənləri arasındakı miqdar münasibətlərinə cəlb etmək lazımdır.

– Stolun üstündə əvvəlcə neçə alma vardı? (3 alma)

– Sona oraya daha neçə alma qoydu? (1 alma).

– 1 alma qoyduqdan sonra almaların sayı çoxaldı, yoxsa azaldı? (Çoxaldı) (Nə üçün?)

Uşaqlar izah edir ki, 4 ədədi 3-dən çoxdur. Əvvəl 3 alma var idi, 1-ni də qoydular, çox oldu. Gətirib yanına qoyanda almaların sayı artır (Çoxalır).

Analoji qayda ilə bir məsələ də tərtib olunur. (Ola bilər ki, yalnız toplamaya aid məsələlər üzrə iş getsin. Gələn məşğələdə isə çıxmaya aid məsələlər üzrə iş və ya hər iki əmələ aid müqayisəli şəkildə iş aparılması nəzərdə tutulsun). Sonra tərbiyəçi uşaqların hamısına eyni vaxtda tapşırıq verməklə, onların müstəqil fəaliyyətini təşkil edə bilər. Tərbiyəçi “Düzüm taxtasının üst zolağına 4 üçbucaq, alt zolağına isə 1 üçbucaq qoyun”.

Uşaqlar işi yerinə yetirdikdən sonra tərbiyəçi deyir: “İndi nə etdiyiniz haqqında danışın”.

Uşaqların cavabları təxminən belə olur: “Əvvəlcə üst zolağa 4 üçbucaq qoydum. Sonra alt zolağa da 1 üçbucaq qoydum”. Tərbiyəçinin tələbi üzrə daha 2-3 nəfər danışır. Tərbiyəçi deyir:

– Uşaqlar, bu hələ məsələ deyil. Bunlar bizim bildiklərimizdir. Bilmədiklərimiz başqa şeylər də var. Fikirləşin, biz nəyi bilmirik? Nəyi soruşmaq olar?

Müşahidələr göstərir ki, uşaqlar sualın qoyuluşunun zəruriliyini hiss etmir və bir qayda olaraq, dərhal cavabı söyləyirlər: “Oldu 5 üçbucaq” və ya “5 üçbucaq qoydum”.

Bu zaman tərbiyəçi onlara bir daha bildiklərini söyləməyi xatırlatmalıdır. (Əvvəlcə 4 üçbucaq, sonra da 1 üçbucaq qoyduq. Bunları bilirik). O, sonra soruşur: “Bəs nəyi bilmirik?” Uşaqlar arasında sualı “tapanlara” da bəzən rast gəlinir. Belə olmayanda tərbiyəçi uşaqlara qismən kömək etməklə, onları suala doğru istiqamətləndirə bilər: “Neçə...?”, “nə əqə-dər...?” Daha sonra o, əlavə edir: “Uşaqlar, məsələdə həmişə nə isə soruşulur, axtarılır. Ona görə sual vermək mütləq lazımdır. Belə olmasa, sizin bayaq söylədiklərinizə məsələ demək olmaz. İndi mən söylədiklərimə diqqətlə qulaq asın və deyün. Bunlara məsələ demək olarmı?”

1. Rənanın 3 şarı vardı. Vəfa ona 1 şar da

verdi.

2. Brstanda 2 dovşan kələm yeyirdi. 1 dovşan da onalrın yanına gəldi.

3. Rəfinin 3, Gülərin 1 konfeti vardı. Onların birlikdə cəmi neçə konfeti vardı? və s.

Hər bir tapşırıq üzrə ayrıca iş gedir. Hansına məsələ demək mümkün olduğu və mümkün olmadığı xəbər alınır və bunun səbəbi uşaqlardan soruşulur. Məsələ demək mümkün olmayanlara uşaqlardan müvafiq sual qoymaq, onların məsələyə çevirmək tələb edilir.

Uşaqların hamısının tərbiyəçinin tələbi üzrə eyni vaxtda məşğulluğu və bu barədə məsələ fikirləşmələri faydalı priyomlardan biridir. Belə tapşırıq ədədi verilənlər arasında miqdar münasibətlərinin müəyyən edilməsi üçün yaxşı şərait yaradır. Tərbiyəçi bu mərhələdə başqa bir priyomdan da istifadə edə bilər: “Oğlanlar, sağ əlinizə 5 dairə, sol əlinizə bir dairə götürün. Qızlar, siz isə onların götürdükleri işə aid məsələ fikirləşin”. Sonra isə tələb üzrə qızlar əvvəlcə 2 göy rəngli kvadrat, daha sonra isə 1 qırmızı rəngli kvadrat götürürlər. Bu zaman oğlanlar görülmə işə aid məsələ qururlar. Bu işi sağda və solda əyləşənlər arasında da aparmaq olar. Tərbiyəçi hər dəfə ədədi verilənləri ayırmaqla uşaqların diqqətini məsələnin şərtində təsvir olunan praktiki əməliyyatlar nəticəsində baş vermiş miqdar dəyişikliyinə mütləq cəlb etməlidir. Belə iş müəyyən qədər aparıldıqdan sonra uşaqlar hesablaşma aparmadan belə əvvəlki əşyaların nəticədə azalıb və ya çoxaldığını qabaqcadan müəyyənləşdirə bilirlər.

Məsələ tərtib etmək bacarığı onun strukturunu mənimsəmək üçün möhkəm zəmin yaradır. Tərbiyəçi uşaqları məsələnin strukturunu ilə tanış etdikdə onun şərt və sualdan ibarət olduğunu öyrətməli, şərtə isə 2 ədədin mütləq verilməsinin zəruriliyini mənimsətməlidir. Bu məqsədlə o, bir məsələ tərtib etdirir. Onun söylədiklərini uşaqlar düzüm taxtasında yerinə yetirirlər.

– Sol tərəfdə 2 top şəkli vardı. (Uşaqlar sol tərəfdə 2 top şəkli qoyurlar). Sağ tərəfdə isə 1 top şəkli vardı. (Onlar 1 top şəkli də sağ tərəfdə qoyurlar). Cəmi neçə top şəkli vardı? Gələn məsələni birlikdə təkrar edək. (Uşaqlar tərbiyəçi ilə birlikdə məsələni təkrar edirlər). Nəyi bilirik və nəyi bilmirik? Bunları bir-birindən ayıraq. Kim deyər, nəyi bilirik (Solda 2 top şəkli, sağda isə 1 top şəkli olduğunu bilirik). Bildiklərimiz məsələnin şərtidir. Bunu birlikdə təkrar edək (Uşaqlar təkrar edirlər).

– Bəs nəyi bilmirik? (Cəmi neçə top şəkli vardı?) Deməli, məsələdə nə soruşulur: (Cəmi

neçə top şəklinin olduğu soruşulur?). Bu, məsələnin sualıdır. Deməli, hər bir məsələnin şərti və sualı olur. Şərtə 2 ədəd verilir. Sual vasitəsilə 3-cü ədəd axtarılır. Bu məsələdə biz onu necə tapaq? (2-nin üstünə 1-i gələk). Düzdür, gəlin onu indi belə deyək: 2-nin üstünə 1-i əlavə edək. Bir daha təkrar edin. (Uşaqlar təkrar edirlər). Uşaqlar, sizcə əlavə edəndə çoxalır, yoxsa azalır? (Çoxalır).

Tərbiyəçi "nə üçün əlavə etməliyik?", "nə üçün çoxalır?" kimi suallarla uşaqlara müraciət etməli, onlardan fikirlərini əsaslandırmağı tələb etməlidir. Bu, onların mühakimə aparmaq qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Tərbiyəçi uşaqların bir qisminə məsələ üçün şərt söyləməyi, digərlərinə isə ona müvafiq sual verməyi və yaxud söylənilən (tərbiyəçi və ya uşaq tərəfindən) məsələni şərt və suala ayırmağı tələb edə bilər. Ədədi verilənlərin əhəmiyyətini göstərmək üçün bəzən şərtə olanların birini buraxmaq və diqqəti buna cəlb etmək olar: "Ana qutab bişirdi. 2-sini Vəfa yedi. Neçə qutab qaldı?" və yaxud "Ülkərin 5 şarı vardı. O, qardaşına şar verdi. Onun neçə şarı qaldı?"

Uşaqlar belə halda məsələni həll etməyin mümkün olmadığını söyləyib və bunun səbəbini aydınlaşdırmağa çalışmalıdırlar. Tərbiyəçi bu zaman tələsməməli, onlara düşünmək üçün vaxt verməlidir.

Tərbiyəçi ədədi verilənləri eyni olan, biri toplama, digəri çıxma ilə həll olunan iki məsələ üzrə işi qurmaqla uşaqların əməlləri şüurlu şəkildə mənimsəmələrinə şərait yarada bilər. Vaxtaşırı belə məsələlərə müraciət etməklə, onları tutuşdurmaq, müqayisə etdirmək çox vacibdir: məsələn, Ağacda 8 sərçə oturmuşdu. 1 sərçə uçub getdi. Ağacda neçə sərçə qaldı?

Bu zaman uşaqların diqqəti "uçub getdi" və "uçub gəldi", "oldu" və "qaldı" sözlərinə cəlb edilməlidir. Nə üçün birinci məsələdə toplama, ikinci məsələdə isə çıxma əməli seçilməsi uşaqlar tərəfindən əsaslandırılmalıdır.

Ümumiyyətlə, uşaqlar məsələni müstəqil tərtib etməyi, suallarına düzgün cavab verməyi öyrəndikdən sonra onlarda əməl seçməyi əsaslandırmaq, alınmış nəticəni izah etmək bacarığını inkişaf etdirməyə daha çox diqqət yetirilməlidir. Tərbiyəçi işi elə qurmalıdır ki, uşaqlar I sinif şagirdləri kimi məsələlər üzrə iş zamanı istifadə edilən metodlara uyğunlaşa bilsinlər. Onlar aşağıdakı suallara cavab verməyi, tapşırıqları, əsasən yerinə yetirməyi bacara bilsinlər.

"Məsələdə nədən danışılır? Onu danışa bilərsinizmi? Bizə nə məlumdur? Bəs nəyi bilmi-

rik? Məsələni həll etmək üçün nə etmək lazımdır? Nə üçün? Məsələnin şərtinə aid şəkil çəke bilərsinizmi?" və s.

Tərbiyəçi çalışmalıdır ki, uşaq neçənin üstünə neçəni əlavə etməyin və ya neçədən neçəni çıxmağın lazım olduğunu əsaslandırmağı bilsin. Yerinə yetiriləcək əməlin hansı miqdar dəyişmələrinə gətirəcəyini uşaqlar şüurlu şəkildə başa düşsünlər. Sonralar məsələnin həllini: misal və cavabı kəsmə rəqəm və işarələrlə düzməyi də öyrətmək faydalıdır. Bu dövrdə aşağıdakı məsələ növlərindən istifadə olunur:

1. **Dramlaşdırma məsələləri.** Belə məsələlərdə uşaqların müşahidə etdikləri, çox vaxt isə bilavasitə özlərinin "yaratdıqları" hadisələr əks etdirilir. Ədədi verilənlərin əyani göstərilməsi vacib şərtlərdən biridir. Bu, məsələnin məzmununun tez dərk edilməsinə səbəb olur, onun həlli üçün hansı əməlin seçilməsinin zəruri olduğuna uşaqları daha tez yaxınlaşdırır.

2. **Məsələ-illüstrasiyalar.** Belə məsələlər şagirdlərin müstəqilliyinə daha çox imkan yaradır. Şəkillər və oyuncaqlar üzrə aparılan bu məsələlər uşaqların böyük marağına səbəb olur. Bu zaman tərbiyəçi müvafiq hazır şəkillərdən istifadə edə bilər. Bəzən də o, şəkilləri özü çəka bilər və onları başqa kağız üzərinə yapışdırmaqla münasib vəsaitlər hazırlaya bilər. O, uşaqların şəkillər üzrə müşahidələrini təşkil etməklə, istiqamətverici suallar vasitəsilə onlara sanki məsələ tərtibi üçün plan verir:

– Şəkildə kimi görürsünüz? (oğlanı)

– Onun əlində nə var? (şar)

– Şarların sayı neçədir? (6)

– Oğlan şarın birini kimə verir? (qıza)

– Onda oğlanın şarı çoxalır, yoxsa azalır? (azalır)

– Biz nəyi bilirik? Fikirləşin və şərti tərtib edin. (2-3 nəfər şərti söyləyir).

– Bəs nəfi soruşmaq olar? (Oğlanın neçə şarı qaldı?).

– Məsələni bütünlüklə söyləyin (2-3 nəfər danışır).

– Onu necə həll edək?

Bu zaman uşaqlardan ətraflı cavab tələb etmək lazımdır.

Məsələlər tərtib etmək üçün material ətraf şərait, qrup otağındakı əşyalar da ola bilər.

3. **Şifahi məsələlər.** Əyaniliklə təşkil olunan əvvəlki növ məsələlər şifahi məsələlərə keçmək üçün şərait yaradır. Uşaqlar verilən əmələ görə, ədədi verilənlərə görə, adı çəkilən əşyalara görə və s. məsələ qura bilərlər. Sonra həmin məsələlərin həlli üzrə iş aparılır.

Vaxtaşırı şe'r-məsələlərdən istifadə etmək olar. Belə məsələlər uşaqlara həm də diqqətlə dinləməyi, tez hesablamayı öyrətmək üçün əlverişlidir.

Uşaqlarda məsələ həlli bacarıqlarının inkişafına kömək edən priyomlardan biri də məsələnin şəklini çəkməyi öyrətməkdir. Bu məsələlərdə ədədi verilənlərin olduğunu göstərmək və onların arasındakı asılılıqları müəyyənləşdirmək bacarığını inkişaf etdirməyə xidmət edir. Uşaqlar bu zaman bilməlidirlər ki, məsələnin suahna cavabın yox, ancaq şərtini çəkmək lazımdır. Sadə şəkilləri uşaqlara çəkdirmək, çətin şəkilləri isə şərti şəkillərlə əvəz etməkdir: məsələn, cüncə əvəzinə üçbucaq (Δ), ağac əvəzinə düz xətt ($/$), düymə əvəzinə dairə ($\bigcirc$),

kitab əvəzinə kvadrat ($\square$) və s. çəkmək olar. Əgər məsələ həllində nəticə azalırsa, onda lazımı qədər şəklın üstündən xətt çəkilir. (5 cüncə vardı. 2-si su içməyə getdi. Necə cüncə qaldı? Belə şəkil çəkilir. $\Delta\Delta\Delta\Delta\Delta$);

Əgər onların yanına 1 cüncə də gəlibsə, əvəzli üçbucaqların yanına 1 üçbucaq da çəkmək lazımdır.

Bağca dövründə uşaqlarda sadə riyazi təsvürlərin formalaşdırılması, o cümlədən sadə məsələlərin tərtibi və həlli onların məktəbə hazırlanmalarının əsas mərhələlərindən biridir. Bu, tərbiyəçidən xüsusi diqqət, gərgin iş, uşaqlara səbr və qayğı ilə yanaşmağı tələb edir.

Program materiallarının planlaşdırılması

Jurnalın bu nömrəsinin baş məqaləsində irəli sürülmüş müddəalara əsasən proqramlarda müvafiq dəyişikliklər etməklə reallığa yaxın planlaşdırma aparmağa çalışmışıq. Müəllim yerli şəraiti, məktəbin və özünün imkanlarını nəzərə almaqla yeni bölgü hazırlaya bilər. Əmək təliminə ikisaatlıq məşğələnin ayrılmasına ehtiyacın olub-olmamasını da hər bir müəllimin özü həll edə bilər.

İşinizi elə planlaşdırın ki, şagirdlərin fəaliyyətini növbələşdirmək, məşğələləri maraqlı təşkil etmək, onların ümumi inkişafını təmin etmək mümkün olsun.

I SINIF

MUSIQI

1-ci dər.	Azərbaycan Respublikası Dövlət Himninin (Mus. Ü.Hacıbəyov, söz. Ə.Cavad) dinlənilməsi və xorla oxunması üzrə məşq.
2-ci dər.	Azərbaycan Respublikası Dövlət Himninin xorla oxunması.
3-cü dər.	"Kitablar" mahnısının (mus. O.Zülfüqarov, söz. H.Ziya) xorla oxunması.
4-cü dər.	"İnnabi" rəqs melodiyasının dinlənilməsi.
5-ci dər.	"Yaxşı otur, yaxşı dur" mahnısının (mus. A.Rzayeva, söz. İ.Soltan) xorla oxunması. Mahni, rəqs musiqisinin xarakteri haqqında musahibə.
6-cı dər.	"Bayramınız mübarək" mahnısının (Mus. O.Zülfüqarov, söz. Y.Həsənbəy) xorla oxunması. Mahnilərin quruluşu (giriş, bənd, nəqarətin melodiyası) haqqında məlumat.
7-ci dər.	"Bayramınız mübarək" mahnısının təkrarən xorla oxunması. Azərbaycan xalq rəqslərindən birinin dinlənilməsi.
8-ci dər.	"Göyərçinik biz" mahnısının (Mus. R.Şəfəq, söz. Z.Vəlizadə) xorla oxunması. "Öz ritmini yarat" musiqili didaktik oyun.
9-cu dər.	"Göyərçinik biz" mahnısının təkrarən xorla oxunması. F.Əmirovun "Quşlar" mahnısının melodiyalarından istifadə etməklə ritmik hərəkətlər.
10-cu dər.	"Mişar" mahnısının (Mus. A.Rzayeva, söz. C.Məmmədov) xorla oxunması. Şagirdlərin arzularına görə hər hansı musiqi nümunəsinin dinlənilməsi.
11-ci dər.	"Mişar" mahnısının təkrarən xorla oxunması. S.Hacıbəyovun "Oynaq topum" mahnısının müşayiəti ilə ritmik hərəkətlər.
12-ci dər.	"Haralısan deməyin" mahnısının (Mus. O. Zülfüqarov) xorla oxunması. Şagirdlərin arzularına görə musiqili- didaktik oyun.
	"Haralısan deməyin" mahnısının təkrarən xorla oxunması. "Qazağı" rəqs melodiyası ilə rəqs etmək.

- 13-cü dər. "Vətən nəğməsi" mahnısının (Mus. C.Cahangirov, söz. A.Şaiq) xorla oxunması. Musiqili- didaktik oyun.Ritmik hərəkətlər.
- 14-cü dər. "Vətən nəğməsi" mahnısının təkrarən xorla oxunması. "Çoban bayatı"nın dinlənməsi.
- 15-ci dər. "Qar topu" mahnısının (Mus. S.Rüstəmov, söz. M.Seyidzadə) xorla oxunması. Şagirdlərin arzularına uyğun olaraq bir xalq rəqsinin melodiyası üzrə rəqs.
- 16-cı dər. "Qar" nəğməsi. Musiqidə nağıl mövzusunda söhbət. A.Sultanova və T.Elçinin "Nağıl-nəğmə" əsərinin dinlənməsi. "Qar topu" musiqili - didaktik oyununun ifası.

TƏSVİRİ SƏNƏT

- 1-ci dər. "Təsviri sənət" fənni anlayışı, onun tədrisinin məqsədi haqqında müsahibə. Uşaqların hazırlığı ilə tanışlıq.
- 2-ci dər. Təsviri sənət, xüsusilə rəsm üçün lazım olan material və alətlər, onlardan istifadə qaydası ilə tanışlıq. Karandaşın düz tutulması. Üfiqi, şaquli, maili, dalğalı, sınıq xətlərin çəkilməsi yollarının öyrədilməsi.
- 3-cü dər. Karandaşla müxtəlif xətlərin çəkilməsi üzrə məşq. Şagirdlərin istədikləri şəkilləri çəkmələri.
- 4-cü dər. Rənglərlə tanışlıq. Əsas və qarışıq rənglər. Akvarellə tanışlıq. Fondan istifadə yollarının öyrədilməsi. Şagirdlərin bilikləri şəkilləri çəkmələri.
- 5-ci dər. İki düz xəttin içərisində sadə naxışların qurulması.
- 6-cı dər. Təsviri sənət əsərləri ilə tanışlıq. Təsviri sənət əsərlərini kimlər yaradırlar. S.Bəhlulzadə haqqında mə'lumat.
- 7-ci dər. Naturadan rəsm: "Dəftər".
- 8-ci dər. Naturadan rəsm: "Yarpaqlar".
- 9-cu dər. Mövzu üzrə rəsm: "Payız".
- 10-cu dər. Dekorativ- tətbiqi fəaliyyət. Müxtəlif növ yarpaqlardan sadə naxışların qurulması.
- 11-ci dər. Gil və plastilindən yapma: "Meyvə və giləmeyvələr".
- 12-ci dər. Naturadan rəsm: "Çanta".
- 13-cü dər. Yapma: "Ev heyvanları".
- 14-cü dər. Təsviri sənətin növləri haqqında biliklərin genişləndirilməsi. Təsviri sənət əsərləri ilə tanışlıq. M. Abdullayev, Ö.Eldarov, T.Məmmədov haqqında mə'lumat.
- 15-ci dər. Mövzu üzrə rəsm: " Şən yolka".
- 16-cı dər. Naturadan rəsm: " Top".

FİZİKİ MƏDƏNİYYƏT

- 1-ci dər. "Fiziki mədəniyyət" fənninin məqsədi və vəzifələri. Onunla bağlı bə'zi terminlər (fiziki tərbiyə, bədən tərbiyəsi, idman, yüngül atletika, kross və s.) haqqında sadə mə'lumatın verilməsi.
- 2-ci dər. Dərsə qədər gimnastika və açıq havada keçirilən səhər gimnastikasının əhəmiyyəti, orqanizmin anatomo-fizioloji quruluşunda fiziki hərəkətlərin rolu haqqında nəzəri biliklərin verilməsi.
- 3-cü dər. 300 m məsafəyə kross: yerişlə qaçışın növbələşdirilməsi üzrə məşq. Hərəkətli oyun.
- 4-cü dər. 30 m məsafəyə sakit və ən yüksək sürətlə qaçış. Hərəkətli oyun.
- 5-ci dər. Bədənin ümumi inkişafına xidmət edən hərəkətlər, sıra hərəkətləri, 30 metr məsafəyə sür'ətlə qaçış.
- 6-cı dər. Kross: 300-400 m məsafəyə qaçış.
- 7-ci dər.* 500-600 m məsafəyə qaçış. Hərəkətli oyun.
- 8-ci dər. Cüt ayaqla 8 tullanış hərəkəti üzrə məşq. Hərəkətli oyun.
- 9-cu dər. 30 m məsafəyə qaçış; cüt ayaqla 8 tullanış hərəkətinin təkrarı.
- 10-cu dər. Yerisi qaçışla növbələşdirməklə 600-800 metr məsafəyə qaçış.
- 11-ci dər. Yerisi qaçışla növbələşdirməklə 600-800 metr məsafəyə qaçış. Uüt ayaqla 8 tullanış hərəkətinin təkrarı.
- 12-ci dər. Kiçik topu sağ və sol əllə yerindən addımlayaraq və qaçaraq hədəfə atmaq üzrə məşq.
- 13-cü dər. Hoppanma ipi ilə hoppanma. 6 metr məsafədən kiçik topu hədəfə atmaq. Hərəkətli oyun.
- 14-cü dər. Kross hazırlığı. 600-800 metr məsafəyə yeriş və qaçış hərəkətləri. Hoppanma ipi ilə sıraya hoppanmaq.
- 15-ci dər. 800-1000 metr məsafəyə kross qaçışı. Kiçik topu müxtəlif yollarla (bir əllə,

- 16-cı dər. iki əllə, başının üstündən, qıçların arasından və s.) uzağa atmaq üzrə məşq.
17-ci dər. 8 metr məsafədən kiçik topu hədəfə atmaq üzrə məşq. Hərəkətli oyun. İplə tullanmaq. Yerləşlə qaçışı növbələşdirməklə 1000 metr məsafəyə kross qaçışı.
- 18-ci dər. 1000 metr məsafəyə kross qaçışı. "Siçan-pişik" oyunu.
19-cu dər. Sıra tə'limi. Əsas duruş, "Düzlən!", "Farağat!", "Azad!", "Sağa dön!", "Sola dön!" komandalarından istifadə üzrə məşq.
- 20-ci dər. Fırlanan ipə doğru qaçaraq onun altından keçmək. Hərəkətli oyun.
21-ci dər. Yuxarı ətraf, gövdə və aşağı ətraf hərəkəti üzrə məşq. "Topu dairənin ortasındakına at" oyunu.
- 22-ci dər. Gimnastika divarında yuxarıya, sağa, sola dırmanmaq, aşağıya enmək üzrə məşq. "Topu dairədəkinə at" oyunu.
- 23-cü dər. Gimnastika tiri üzərində müvazinəti saxlamaqla pəncələr üstə yerimək.
24-cü dər. Oturuş vəziyyətindən qabağa tərəf mayallaq aşmaq.
- 25-ci dər. Gimnastika divarında müxtəlif istiqamətlərdə hərəkət etmək üzrə məşq. "Topaldıqaç".
26-cı dər. Dayaqlı tullanmalar. Dayaqlı oturuş vəziyyətindən qabağa doğru mayallaq aşmaq. "Gizlənpaç" oyunu.
- 27-ci dər. Müvazinət hərəkətləri. Bir ayaq üstündə dayanaraq digərini arxaya qaldırmaq.
28-ci dər. Qolları saxlamağı öyrənmək. "Topu hədəfə at" oyunu.
- 29-cu dər. Akrobatik hərəkətlərdə müvazinəti saxlamaq. Tək ayaq üstə dayanaraq topu sıradakı yoldaşlara atmaq üzrə məşq.
30-cu dər. "Bir-iki" saymaqla topu 2-3 metr məsafədən sür'ətlə bir- birinə ötürmək üzrə məşq. "Topu hədəfə at" oyunu.
- 31-ci dər. Kiçik və böyük toplarla akrobatik hərəkətlər. Əyləşmiş vəziyyətdən geriyyə hərəkətlər.
32-ci dər. Əllər üstə geriyyə mayallaq aşmaq. Kiçik və böyük toplarla akrobatik hərəkətlər.
- Boyunardı düzlənmək. Yuxarı ətraf hərəkətlərini yerinə yetirmək. Kiçik topu döşəməyə vurub iki əllə tutmaq.
- Sıçrayışla addımlamaq. Əllərdə müxtəlif əşya tutmaqla gimnastika skamyası üzərində yerləş. Keçilmişlərin ümumiləşdirilməsi.

ƏMƏK TƏ'LİMİ

- Kağız və kartonla iş (12 saat)**
Kağızın növləri və xassələri ilə tanışlıq.
Kağızdan qayığın və zərfin hazırlanması üzrə təmrinlər.
Kağızdan mə'mulat hazırlanarkən yapışqandan istifadə qaydasının öyrənilməsi.
Kağızdan bayraqçıqların hazırlanması.
Kağızdan üçbucaq və düzbucaqlı həndəsi fiqurların hazırlanması.
Kağızdan kvadrat, düzbucaqlı və rombun hazırlanması.
Kağızdan dairə və ovalın hazırlanması.
Ülgü ilə tanışlıq. Ülgüdən istifadə etməklə riyaziyyat dərsləri üçün didaktik materialın hazırlanması.
Ülgüdən istifadə etməklə ana dili dərsləri üçün didaktik materialın hazırlanması.
Ölçmə və nişanlama qaydasının öyrədilməsi.
Kağızdan bayraq və əsgər papağının hazırlanması.
Kağızdan naxışlı lentlərin kəsilməsi
- Parça ilə iş (12 saat)**
Parça və sapın növləri ilə tanışlıq.
Qayıqdan hörük hörməyin öyrədilməsi.
Parçanın necə toxunması haqqında sadə anlayışın verilməsi. Parçanın toxunmasında istifadə edilən alət və tərtibatlarla tanışlıq.
Parça toxuyarkən təhlükəsizliyin gözlənilməsi. İynə, oymaq (üskük) və qaçıdan istifadə qaydalarının öyrədilməsi.
Görüləcək işə lazım olan qəder parçanın və sapın kəsilməsi üzrə məşq.
İynənin saplanması və ondan istifadə edilme qaydası ilə tanışlıq.
Parçanın üzü və astarı, toxunuşda sapların istiqaməti ilə tanışlıq.
Parça ilə işləyərkən təhlükəsizlik texnikası və sanitariya-gigiyena qaydalarının gözlənilməsi.
Silgi hazırlayarkən kökatma, sırıma və s. tikiş növlərinin öyrədilməsi.
Ülgüdən istifadə etməklə bayraqçığın və əsgər paqonunun hazırlanması.
Salfet və yaylığın hazırlanmasında ilməkləmədən istifadə.
- 1-ci dər.
2-ci dər.
3-cü dər.
4-cü dər.
5-ci dər.
6-cı dər.
7-ci dər.
8-ci dər.
9-cu dər.
10-cu dər.
11-ci dər.
12-ci dər.
• 13-cü dər.
• 14-cü dər.
• 15-ci dər.
• 16-cı dər.
• 17-ci dər.
• 18-ci dər.
• 19-cu dər.
• 20-ci dər.
• 21-ci dər.
• 22-ci dər.

23-cü dər.
24-cü dər.

Parçaya tikişsalma, şəkilsalma üzrə təmrinlər.
Xırda parça kəsiklərindən applikasiyanın tikilməsi.

Kombinədilmiş iş (8 saat)

25-ci dər.
26-cı dər.
27-ci dər.
28-ci dər.
29-cu dər.
30-cu dər.
31-ci dər.
32-ci dər.

Təbiət materiallarından (yarpaq, çiçək, qamış, qoza, meyvə və s.) naxış, yaxud mövzu üzrə kompozisiyanın hazırlanması.
Hissələrin plastilin və sapla bitişdirilmə yollarının öyrədilməsi.
Təbiət materiallarından müəllimin köməyi ilə fermer təsərrüfatına dair kompozisiyanın yaradılması.
İnşaat konstrukturu ilə tanışlıq, onun hissələrindən istifadə etməklə maketin (modelin) yığılması və sökülməsi üzrə təmrinlər.
Tikinti gedən əraziyə daxil olmadan inşaat işləri ilə, inşaatçıların əməyinin xarakteri ilə tanış olmaq.
Konstruktordan istifadə etməklə çoxmərtəbəli binanın quraşdırılması.
Nümunəyə əsasən qaldırıcı kranın quraşdırılması.
Nümunəyə əsasən avtomobilin quraşdırılması.

II SİNİF

OXU

AL BİZİ QOYNUNA, EY ANA MƏKTƏB

1 sentyabr.
2 sentyabr.
3 sentyabr.
4 sentyabr.
5 sentyabr.
6 sentyabr.
8 sentyabr.
9 sentyabr.
10 sentyabr.
11 sentyabr.
12 sentyabr.
13 sentyabr.
15 sentyabr.
16 sentyabr.

Bilik bayramı. Ölkəmizdə gənc nəslin təhsilinə dövlət qayğısı. Dövlət rəmzləri və prezidentimiz haqqında müsahibə. Dərsləklə tanışlıq.
"Yol" (X.Əliböyli).
"Biz harada yaşayırıq"
Məktəbin yerləşdiyi əraziyə ekskursiya.
Uşaqların yay kanikülünü harada və necə keçirmələri haqqında müsahibə.
Şagirdlərin yayda hansı kitabları oxumaları ətrafında müsahibə.
"Gözəl vətən" (T.Elçin).
"Təhsil hüququ".
"Kitab" (B.Vahabzadə).
Təbiət üzərində müşahidə (17-ci səhifədəki "Müşahidə edin" mövzusunda sual və tapşırıqlardan istifadə etməklə).
"Müəllimə hörmət" (F.F.Tülbəndçi).
Sınıfdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
"Yaxşılıq elə, minnət qoyma".
Bölmə üzrə ümumiləşdirici dər.

YAYI XATIRLAYAQ

17 sentyabr.
18 sentyabr.
19 sentyabr.
20 sentyabr.
22 sentyabr.
23 sentyabr.
24 sentyabr.
25 sentyabr.
26 sentyabr.
27 sentyabr.
29 sentyabr.
30 sentyabr.

"Yay" (M.Seyidzadə).
Yaşlıların əməyi ilə tanış olmaq məqsədilə istehsalata ekskursiya.
"Təbiət və biz".
Sınıfdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
"Göy qurşağı".
"Güllünün çayı" (C.Gözəlov).
Bizi əhatə edən cisimler. Təcrübə (səh. 16-17).
Yayın axırlarında təbiətdə baş verən hadisələr üzərində müşahidə.
"Əl üstə kimin əli" (X.R.Ulutürk).
Sınıfdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
"Bənövşə" (R.Yusifovlu).
"Yayı xatırlayaq" bölməsi üzrə ümumiləşdirici dər.

YAXŞI NƏDİR, PİS NƏDİR?

1 oktyabr.
2 oktyabr.
3 oktyabr.
4 oktyabr.
6 oktyabr.
7 oktyabr.
8 oktyabr.
9 oktyabr.
10 oktyabr.
11 oktyabr.
13 oktyabr.
14 oktyabr.
15 oktyabr.
16 oktyabr.

Məhəmməd peyğəmbərin yaxşılıq haqqında kəlamları.
Yol hərəkəti qaydaları ilə tanış olmaq.
"Balıq, ördək və xərçəng" (İ.Krılov).
Sınıfdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
"Yaxşı yoldaşın təsiri".
"Tülkünün gücü".
"Yalan" (X.Hasilova).
Payızın ilk əlamətləri üzərində müşahidə.
"Sənin sağlamlığın".
Sınıfdən xaric oxunun yekunlaşdırılması.
"Bizim köməkçilərimiz".
Adsız hekayə.
"Yaxşı nədir, pis nədir?" bölməsi üzrə ümumiləşdirici dər.
Təbiətdə insanların əməyi ilə tanışlıq məqsədilə ekskursiya.

- 17 oktyabr. "Payız gələndə" (M.Seyidzadə).
 18 oktyabr. Azərbaycanın Dövlət Müstəqilliyi günü.
 20 oktyabr. "Payızda".
 21 oktyabr. "Canlılar".
 22 oktyabr. "Bizim bağda" (O.Sarıvəlli).
 23 oktyabr. "Köçəri və qışlayan quşlar" mövzusunda əşya dərsi. (37-ci səhifədəki "Müşahidə edin" mövzusunda suallar və tapşırıqlardan istifadə etməklə).
 24 oktyabr. "Günəş və külək".
 25 oktyabr. Sınıfdənxiaric oxunun yekunlaşdırılması.
 27 oktyabr. "Bitkinin hissələri".
 28 oktyabr. "Yarpaq niyə sarılır?" (T.Mahmud).
 29 oktyabr. "Meşə insanlara necə kömək edir?".
 30 oktyabr. Bitkilər üzərində müşahidə (32-ci səhifə).
 31 oktyabr. "Göylərə bir payız havası gəldi" bölməsi üzrə ümumiləşdirici dər.
AĞAC MEYVƏSİ İLƏ, İNSAN ƏMƏYİ İLƏ
 7 noyabr. "Mən artıqam".
 8 noyabr. Sınıfdənxiaric oxunun yekunlaşdırılması.
 10 noyabr. "İki kətan".
 11 noyabr. "Hörümçək və ipəkqurdu".
 13 noyabr. "Faydalı və zərərli həşəratlar" mövzusunda əşya dərsi.
 14 noyabr. "Bənnə" (Ə.Kərim).
 15 noyabr. Sınıfdənxiaric oxunun yekunlaşdırılması. "Milli Dirçəliş günü" haqqında müşahidə.
 18 noyabr. "Yaşar sənət seçir".
 19 noyabr. "Ağac meyvəsi ilə, insan əməyi ilə" bölməsi üzrə ümumiləşdirici dər.
 20 noyabr. Tarixi abidələrə ekskursiya.
DOĞMA AİLƏ
 21 noyabr. "Ana məhəbbəti".
 22 noyabr. Sınıfdənxiaric oxunun yekunlaşdırılması.
 24 noyabr. "Ailə hüququ".
 25 noyabr. "Hamının nənəsi" (F.Sahib).
 26 noyabr. "Qoca baba və nənə" (Qrimm qardaşları).
 27 noyabr. Payızda təbiət və insanların əməyi ilə tanış olmaq məqsədilə ekskursiya.
 28 noyabr. "Altı çörək".
 29 noyabr. Sınıfdənxiaric oxunun yekunlaşdırılması.
 1 dekabr. "Pişik və qaraquş" (K.D.Uşinski).
 2 dekabr. "Yırtıcı quşlar".
 3 dekabr. "Ceyran ovu" (İ.Əfəndiyev).
 4 dekabr. Payızda ev heyvanları və bə'zi vəhşi heyvanların həyatı üzərində müşahidə.
 5 dekabr. "İsti ana qucağı" (G.Fəzli).
 6 dekabr. Sınıfdənxiaric oxunun yekunlaşdırılması.
 8 dekabr. "Doğma ailə" mövzusunda bölməsi üzrə ümumiləşdirici dər.
HAQQI NAHAQDAN SEÇƏK
 9 dekabr. "Pis adət" (Ə.Vəliyev).
 10 dekabr. "Padşah və alim".
 11 dekabr. Təbiət və havanın dəyişməsi üzərində müşahidə.
 12 dekabr. "Xoruz və sərçə" (H.Ziya).
 13 dekabr. Sınıfdənxiaric oxunun yekunlaşdırılması.
 15 dekabr. "Vəhşi heyvanlar".
 16 dekabr. "Dəvə və tülkü" (S.Behrəngi).
 17 dekabr. "Getdin, gördün".
 18 dekabr. "Yırtıcı heyvanlar" mövzusunda əşya dərsi.
 19 dekabr. "Şirin vəfası".
 20 dekabr. Sınıfdənxiaric oxunun yekunlaşdırılması.
 22 dekabr. "Aslan və iki öküz".
 23 dekabr. "Ayı və şir" (A.Səhhət).
 24 dekabr. "Cəsarətli səfir".
 25 dekabr. Qışın əlamətləri üzərində müşahidə. (71-ci səhifədəki "Müşahidə edin" mövzusunda suallar və tapşırıqlardan istifadə etməklə).
 26 dekabr. "Haqqı nahaqdan seçək" bölməsi üzrə ümumiləşdirici dər.
QONAQ GƏLİR ELƏ QIŞ
 27 dekabr. "İlk qar".
 29 dekabr. "Qış gəldi".
 30 dekabr. "Yeni il".

AZƏRBAYCAN DİLİ

- 1-ci dər. Bilik günü. Azərbaycan dilinin tədrisinin məqsəd və vəzifələri.
SƏSLƏR VƏ HƏRFLƏR
- 2-ci dər. Çalışma 1-4.
3-cü dər. Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 1-ci səhifəsi üzrə iş.
4-cü dər. Çalışma 5-8.
5-ci dər. Yoxlama imla.
6-cı dər. Çalışma 9-12.
7-ci dər. Şifahi inşa. "Yayı necə keçirdim?"
8-ci dər. Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 2-ci səhifəsi üzrə iş.
9-cu dər. Çalışma 13-17.
10-cu dər. Çalışma 18-22.
11-ci dər. İfadə.

SƏİTLƏR VƏ SƏMİTLƏR

- 12-ci dər. Çalışma 23-25.
13-cü dər. Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 3-cü səhifəsi üzrə iş.
14-cü dər. Çalışma 26-28.

SƏİTLƏR

- 15-ci dər. Çalışma 29-33.
16-cı dər. Çalışma 34-37.
17-ci dər. Çalışma 38-42.
18-ci dər. Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 4-cü səhifəsi üzrə iş.
19-cu dər. Yoxlama imla.

HECƏ

- 20-ci dər. Çalışma 43-46.
21-ci dər. Çalışma 47-51.
22-ci dər. Şəkil üzrə inşa.
23-cü dər. Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 5-6-cı səhifələri üzrə iş.
24-cü dər. Çalışma 52-56.
25-ci dər. Çalışma 57-61.
26-cı dər. İfadə.
27-ci dər. Çalışma 62-66.
28-ci dər. Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 7-ci səhifəsi üzrə iş.

SÖZLƏRİN SƏTİRDƏN-SƏTRƏ KEÇİRİLMƏSİ

- 29-cu dər. Çalışma 67-70.
30-cu dər. Yoxlama imla.
31-ci dər. Çalışma 71-75.

QALIN VƏ İNCƏ SƏİTLƏR

- 32-ci dər. Çalışma 76-79.
33-ci dər. Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 8-ci səhifəsi üzrə iş.
34-cü dər. Müşahidə əsasında inşa.
35-ci dər. Çalışma 80-85.

SÖZLƏRDƏ BƏ'Zİ SƏİTLƏRİN YAZILIŞI VƏ DEYLİŞİ

- 36-cı dər. Çalışma 86-90.
37-ci dər. Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 9-cu səhifəsi üzrə iş.
38-ci dər. Çalışma 91-95.
39-cu dər. İfadə.

SƏMİTLƏR

- 40-cı dər. Çalışma 96-101.

QOŞASƏMİTLİ SÖZLƏR

- 41-ci dər. Çalışma 102-104.
42-ci dər. Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 9-cu səhifəsi üzrə iş.
43-cü dər. Çalışma 105-108.
44-cü dər. Çalışma 109-112.
45-ci dər. Müşahidə əsasında inşa.
46-cı dər. Çalışma 113-116.
47-ci dər. Yoxlama imla.
48-ci dər. Çalışma 117-120.

SÖZLƏRDƏ BƏ'Zİ SƏMİTLƏRİN YAZILIŞI VƏ DEYLİŞİ

- 49-cu dər. Çalışma 121-124.
50-ci dər. İfadə.
51-ci dər. Çalışma 125-129.
52-ci dər. Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 11-ci səhifəsi üzrə iş.

53-cü dər.	Çalışma 130-135.
54-cü dər.	Şəkil üzrə inşa.
55-ci dər.	Çalışma 136-140.
56-cı dər.	Yoxlama imla.
57-ci dər.	Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 12-ci səhifəsi üzrə iş.
58-ci dər.	Çalışma 141-144.
59-cu dər.	Çalışma 145-148.
60-cı dər.	Çalışma 149-154.
61-ci dər.	İfadə.
62-ci dər.	Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 13-cü səhifəsi üzrə iş.
63-cü dər.	Çalışma 155-160.
64-cü dər.	Çalışma 161-165.
65-ci dər.	Şagirdlərin şəxsi həyatı ilə əlaqədar inşa.
66-cı dər.	Çalışma 166-170.
67-ci dər.	Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 14-cü səhifəsi üzrə iş.
68-ci dər.	Çalışma 171-174.
69-cu dər.	Yoxlama imla.
70-ci dər.	Çalışma 175-178.
71-ci dər.	Çalışma 179-182.
72-ci dər.	Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 15-ci səhifəsi üzrə iş.
73-ci dər.	Çalışma 183-186.
74-cü dər.	İfadə.
75-ci dər.	Çalışma 187-190.
76-cı dər.	Çalışma 191-193.
77-ci dər.	Hüsnxət. "Hüsnxət" dər vəsaitinin 16-cı səhifəsi üzrə iş.
78-ci dər.	Çalışma 194-197.
79-cı dər.	Yoxlama imla.
80-cu dər.	Çalışma 198-202.
81-ci dər.	Müşahidə əsasında inşa.
82-cı dər.	Dər ilinin birinci yarısında keçilmişlərin yekunlaşdırılması.

MUSİQİ

1-ci dər.	Azərbaycan Respublikası Dövlət Himninin oxunması.
2-ci dər.	"İkincilərlik" (Mus. O.Rəcəbov, söz. Ə.Ağayev) mahnısının xorla oxunması.
3-cü dər.	"İkincilərlik" mahnısının xorla oxunması.
4-cü dər.	"Cüclərim" (Mus. Q.Hüseynli, söz. T. Mütəllibov) mahnısının xorla oxunması. İmkan olan yerlərdə mahnının melodiyasından bir hissənin uşaq musiqi alətlərində çalınması.
5-ci dər.	"Cüclərim" mahnısının xorla oxunması
6-cı dər.	"Cüclərim" mahnısının səhnələşdirilməsi. Şagirdlərin arzularına görə bir marşın dinlənilməsi.
7-ci dər.	Azərbaycan xalq rəqsi "Gülgəzi". Melodiyanın dinlənilməsi. Ritmik hərəkətlər.
8-ci dər.	"Gənc futbolçular" (Mus. O. Zülfüqarov, söz. T.Elçin) mahnısının xorla oxunması. "Darçın" Azərbaycan xalq rəqsinin dinlənilməsi melodiyasına uyğun ritmik hərəkətlər.
9-cu dər.	M.Blanterin "Futbol marşı"nın dinlənilməsi və mahnıya uyğun ritmik hərəkətlər.
10-cu dər.	"Gənc futbolçular" mahnısının təkrarən xorla oxunması. Mahnıya uyğun ritmik hərəkətlər.
11-ci dər.	"Köhlən atım" (Mus. C.Cahangirov, söz. A.Aslanov) mahnısının xorla oxunması.
12-ci dər.	"Köhlən atım" mahnısının təkrarən xorla oxunması. Ona uyğun ritmik hərəkətlər. "Azərbaycan" rəqş melodiyasının dinlənilməsi.
13-cü dər.	"İdman" (Mus. O.Zülfüqarov, söz. S.Zərdablı) mahnısının oxunması.
14-cü dər.	"İdman" mahnısının oxunması və onun melodiyasına uyğun ritmik hərəkətlər.
15-ci dər.	"Qatar" (mus. F.Əmirov, söz. Z.Cabbarzadə) mahnısının xorla oxunması.
16-cı dər.	"Qatar" mahnısının təkrarən xorla oxunması. Azərbaycan xalq rəqşlərindən birinin dinlənilməsi, ona uyğun ritmik hərəkətlər.

TƏSVİRİ SƏNƏT

1-ci dər.	Təsviri sənət əsərlərinin nümunələri əsasında müşahidə. Akvareldən istifadə üzrə məşq.
2-ci dər.	Azərbaycan təbiəti rəssamların əsərlərində. "Payız", "Payızda meşə" mövzuları üzrə rəsm.

- 3-cü dər. Dekorativ-tətbiqi fəaliyyət: xalçalarımızda, qədim paltarlarda və qab-qacaqdakı naxışlar üzərində müşahidədən sonra müstəqil olvan naxışların çəkilməsi.
Yapma: "Sevdiyim heyvan".
- 4-cü dər. Mövzu üzrə naxış: "Küləkli hava", "Küçədə yağış yağır", "Çöldə yağış yağır"
- 5-ci dər. Nağilın personajları. Hər bir şagird akvarellə xoşladığı nağilın qəhrəmanını çəkir.
- 6-cı dər. Təsviri sənət əsərlərilə tanışlıq məqsədilə tarixi abidələrə, xalq sənəti yaradıcılığı sərgilərinə, muzeylərə ekskursiya.
- 7-ci dər. Dekorativ-tətbiqi fəaliyyət: Qayçı ilə xırda doğranmış əşya şəkillərinin hissələrini düzgün birləşdirməklə (applikasiya yolu ilə) əşyanın alınması.
- 8-ci dər. Yapma: "Sevdiyim quş".
Mövzu üzrə rəsm: "A quşlarım, getməyin".
Naturadan rəsm: qrafın və fincan.
- 9-cu dər. Təsviri sənət əsərlərilə tanışlıq. "Azərbaycan xalçaları". Xalq rəssamı Lətif Kərimov haqqında məlumat.
- 10-cu dər. Yapma: adam fiquru.
- 11-ci dər. Dekorativ-tətbiqi fəaliyyət: yotka üçün oyuncaqlar.
- 12-ci dər. Naturadan rəsm: adam fiquru.
Mövzu üzrə rəsm: "Bizim yotka".
- 13-cü dər.
- 14-cü dər.
- 15-ci dər.
- 16-cı dər.

FİZİKİ MƏDƏNİYYƏT

(Hər bir dərslə əvvəldə 5-6 dəqiqə ərzində ümuminkişaf hərəkətlərinin tətbiqi tədris edilən iş aparılmalıdır.)

- 1-ci dər. Uşaqların fərdi gün rejimi haqqında məlumatların təhlili. Gün rejimi haqqında nəzəri məlumat.
- 2-ci dər. Yerindən uzununa tullanmaq. 30 metr məsafəyə sür'ətlə qaçış üzrə təmrinlər. "Bənövşə" oyunu.
- 3-cü dər. Qaçaraq uzununa tullanma.
- 4-cü dər. Müəllimə raport vermək qaydalarının öyrədilməsi. Kross hazırlığı. 20 metr yerləş, 40 metr qaçış oymaqla təmrinlər.
- 5-ci dər. Bitişik addımlarla seyrəltmə və sıxlaşma. Gimnastika skamyasında müvazinəti saxlama üzrə məşqlər.
- 6-cı dər. Sıra təlimi. Bir sıradan iki cərgə və əksinə düzülmə, sağa, sola, geriye dönmə. "Topu ortadakına at" oyunu.
- 7-ci dər. 30 metr qaçaraq tennis topunun atılması. "Siçan-pişik" oyunu.
- 8-ci dər. Qaçaraq uzununa tullanmanın mərhələləri (qaçış, uçuş, yerə enmə) ilə tanışlıq. Hərəkətli oyun.
- 9-cu dər. Böyük topu 3-5 metr məsafədən bir-birinə atıb tutmaq. Topun sağdan, soldan arxaya ötürülməsi.
- 10-cu dər. 800-1000 metr məsafəyə yerləş və qaçış hərəkətləri. Hoppanma ipi ilə 40 saniyə ərzində dayanmadan hoppanmaq.
- 11-ci dər. Vaxtı nəzərə almadan 1000 metr kross qaçışı.
- 12-ci dər. Gimnastika tiri üzərində hərəkət zamanı müvazinətin saxlanması üzrə məşq. Böyük topun qıçların arasından və baş üzərindən bir-birinə ötürülməsi.
- 13-cü dər. Əldəki paya ilə dayaqlı tullanmalar. Turnikdə və ya nərdivanda ikiəlli sallanıb dartınmalar.
- 14-cü dər. Qamətin inkişafına kömək edəcək yerləş - qaçış hərəkətləri; qaməti düzgün saxlamaqla qaçış və istiqaməti dəyişməklə qaçış.
- 15-ci dər. 30 metr məsafəyə qaçış normativinin yerinə yetirilməsinin yoxlanılması (oğlanlar 5, 2 saniyə, qızlar 6, 3 saniyə)
- 16-cı dər. Tennis topunun 6 metr məsafədən hədəfə 10 dəfə atılması üzrə normativin qəbul olunması.
- 17-ci dər. Bədən tərbiyəsi prosesində hava, su və günəş vannalarından istifadə qaydalarına əməl olunması ilə tanışlıq.
- 18-ci dər. Müvazinətin saxlanması. Məli qoyulmuş gimnastika skamyası üzərində pəncələr üzərində yerləş, sağa, sola, geriye dönmələr.
- 19-cu dər. Kendirə dırmanmaq və akrobatik hərəkətlər.
- 20-ci dər. Akrobatik hərəkətlər: yarımoturuş, çöməlmə, tamoturuş və iki dəfə irəliyə doğru mayallaq aşma. "Topu dairənin ortasındakına ötür" oyunu.
- 21-ci dər. Açıq havada pəncələr, dabanlar üstə, ayaqların daxili və xarici tərəfləri ilə yerləşlər.
- 22-ci dər. Topu yuxarıya atıb əl çaldıqdan sonra tutmaq. Yerə vurub yuxarı qalxan topu tutmaq.

- 23-cü dər. Dırmanıb aşmaq. 4-5 maneəni növbə ilə dəf etmə. "Topaldı qaç" oyunu.
- 24-cü dər. 30° bucaq altında qoyulmuş gimnastika skamyası üzərində dırmanmaq, fırlanan uzun ipin altından iki bir- üç bir qaçaraq hoppanıb keçmək.
- 25-ci dər. Gimnastika divarında yuxarıya, sağa, sola dırmanmaq, aşağı enmək. Topla hərəkətli oyun oynamaq.
- 26-cı dər. Akrobatik hərəkətlər, dayanıqlı oturuşlar, qarnı üstə uzanmaq qolları müxtəlif istiqamətdə hərəkət etdirmək. Topu divara atıb-tutmaq.
- 27-ci dər. Gimnastika divarında müxtəlif istiqamədə hərəkətlər. Gimnastika skamyası üzərində qolları yanlara açmaq, başqa əşya saxlamaqla irəliyə getmək və geriye dönmək.
- 28-ci dər. Sıra təlimi zamanı "Addımla marş!", "Sağa dön!", "Sola dön!", "Geriye dön!", "Sinif dur!" komandaları üzrə məşq.
- 29-cu dər. İçi doldurulmuş 1 kiloqramlıq topu yuxarıya atıb-tutmaq. "Topaldı qaç" oyunu.
- 30-cu dər. İçi doldurulmuş 1 kiloqramlıq topu bir-birinə atıb-tutmaq, iki əllə düz xətt üzrə itələmək, ayaq üstə iki əllə irəliyə atmaq.
- 31-ci dər. Kiçik topu iki əllə divara vurub iki əllə tutmaq; bir əllə divara vurub bir əllə tutmaq.
- 32-ci dər. Topu gimnastika skamyası üzərinə vura- vura yerimək. Basketbol topunu çiləyə-çiləyə yerimək.
- 33-cü dər. Gimnastika skamyası üzərində qısa ipi fırladaraq iki ayaq üstə hoppanmaqla yerimək.
- 34-cü dər. Rəqs hərəkətləri. Akrobatika hərəkətlərini ifa etməklə geryiə mayallaq aşmaq.

ƏMƏK TƏ'LİMİ

Kağız və kartonla iş (8 saat)

- 1-2-ci dərslər. Kağız və kağızdan hazırlanmış həcmli fiqurların (kub, silindr və s.) açılışının qrafik təsviri ilə tanışlıq.
- 3-4-cü dərslər. Kağız və kartondan hazırlanacaq mə'mulatlarnın texnologiyasının xətkəş və pərgarla planlaşdırılması.
- 5-6-cı dərslər. Xətkəş və pərgarla nişanlanmış açılışların kəsilməsi.
- 7-8-ci dərslər. Hazırlanmış mə'mulatlardan geydirmə və yapışdırma yolu ilə maketlərinin hazırlanması.

Parça ilə iş (6 saat)

- 9-10-cu dərslər. Müxtəlif texnologiyalı, müxtəlif rəngli parça kəsiklərinin istifadə üçün qaydaya salınması.
- 11-12-ci dərslər. Hazırlanmış parça qırıqlarının birləşdirilməsi.
- 13-14-cü dərslər. Parça kəsiklərdən "döşəkçenin", "tutacağı", kukla üçün "yorganın" və s. hazırlanması.

Kombinə edilmiş iş (10 saat)

- 15-16-cı dərslər. Gil və plastilin xassələri ilə tanışlıq.
- 17-18-ci dərslər. Gil və plastilin e'malı (istifadə etmək üçün hazırlanması)
- 19-20-ci dərslər. Gildən və plastilindən həndəsi fiquralrn, didaktik materialların hazırlanması.
- 21-22-ci dərslər. Gildən və plastilindən müxtəlif əşyaların (qab-qapcaq, paltar və ayaqqabı, meyvə və tərəvəz, quş və heyvan və s.) hazırlanması.
- 23-24-cü dərslər. Başqa təbiət materiallarından (çöp, yarpaq, qoza, balıqqulağı, küləş, lələk və s.) istifadə etməklə gil və plastilindən illüstrativ fiquralrn hazırlanması.

Texnika elementləri olan quraşdırma və modelləşdirmə (10 saat)

- 25-26-cı dərslər. Quraşdırma materialları və mexanizmləri ilə tanışlıq. Quraşdırma və modelləşdirmə yolları ilə tanışlıq.
- 27-28-ci dərslər. Hazırlanmış konstruksiyaların müqayisə edilməsi, hansından hansı növ mə'mulatlarnın quraşdırılması və hansı modellərin hazırlanmasının mümkün olmasının müəyyənəşdirilməsi.
- 29-30-cu dərslər. Üzən modellərin (qaz, ördək, qayıq, gəmi və s.) hazırlanması.
- 31-32-ci dərslər. Kağızdan paraşüt və göyərəçin modellərinin hazırlanması.
- 33-34-cü dərslər. Konstruksiyalardan maşın, vertolyot və təyyarə modellərinin yığılması.